

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

Cilt/Volume: X 2025 No: 2

İstanbul 2025

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Kuzey Yerleşke C Blok 7. Kat,
Ünalın Mahallesi D-100 Karayolu, Üsküdar/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Web Sitesi: <https://www.ismus.com.tr/>

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ
(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Faruk BAL
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR
Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ
Prof. Dr. Özcan Sezer (*Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye*)
Prof. Dr. Faruk BAL (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*)
Doç. Dr. Emre SAYGIN (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye*)
Dr. Öğr. Üy. Kadir Temiz (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*)

YARDIMCI EDİTÖR
Dr. Öğr. Üy. Alperen ÖZKAN
Dr. Öğr. Üy. Meysune YAŞAR

E-DERGİ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üy. Alperen ÖZKAN

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ
Prof. Dr. Turgay ANAR

YABANCI DİL EDİTÖRÜ
Dr. Öğr. Üy. Ferdane DENKÇİ AKKAŞ

YAYIN KURULU
Prof. Dr. Selçuk KOÇ (*Kocaeli Üniversitesi, Türkiye*)
Prof. Dr. Cevdet KIZIL (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*)
Prof. Dr. İdil TUNÇER KILAVUZ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye*)
Doç. Dr. Özkan ZÜLFÜOĞLU (*Marmara Üniversitesi, Türkiye*)
Doç. Dr. Şerife GENÇ İLERİ (*İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye*)

GRAFİK TASARIM
Funda SONGÜR BASUT

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (University of Bradford, İngiltere), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (University of Bradford, İngiltere), Prof. Dr. Metin COŞGEL (University of Connecticut, ABD), Prof. Dr. Mariusz TUROWSKI (University of Wroctawski, Polanya), Doç. Dr. Bajuman BELA (University Mother Terasa, Güney Makedonya), Dr. Öğr. Üyesi M. Habib Saçmal (Marmara Üniversitesi, Türkiye).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2025, Cilt/Volume: X, No: 2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan ulusal hakemli akademik bir dergidir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is a refereed academic journal and is published semi-annually.

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Cilt: X

2025

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Muhammed KÖSE, Türkiye’de İklim Krizinin Yönetimi: 7552 Sayılı İklim Kanunu
..... 50-79

Necmeddin YÜŞEN-Engin KOÇ, Türkiye ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)
Üyesi Ülkelerin Filistin Meselesine Yaklaşımları: Neoklasik Realizm Bağlamında
Bir Değerlendirme 80-111

Turgay OVALI, Şehir, Şair ve Yönetim: Horatius ve Martialis’in Roma İmgesi Üze-
rine Bir Karşılaştırma112-134

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: X

2025

No: 2

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

Muhammed KÖSE, Governing the Climate Crisis in Türkiye: The Climate Law-
No.7552 50-79

Necmeddin YÜŞEN-Engin KOÇ, Türkiye and the Gulf Cooperation Council
(GCC) Member Countries Approaches to the Palestine Issue: An Assessment wit-
hin the Context of Neoclassical Realism 80-111

Turgay OVALI, The City, the Poet, and the Administration: A Comparison of
Horace’s and Martial’s Image of Rome112-134

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), X/2 (2025), s. 50-79

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE'DE İKLİM KRİZİ'NİN YÖNETİMİ: 7552 SAYILI İKLİM KANUNU

Muhammed KÖSE*

Makale Başvuru Tarihi: 30/09/2025

Makale Kabul Tarihi: 15/12/2025

Özet

Bu çalışmanın amacı, 2025 yılında yürürlüğe giren 7552 sayılı Türkiye İklim Kanunu'nun hazırlanma gerekçelerini ve iklim kriziyle mücadelede sunduğu yönetsel çerçeveyi incelemek ve böylece literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktır. Betimleyici bir yaklaşımın benimsendiği makalede öncelikle iklim krizi küresel bir yönetim sorunu olarak kavramsallaştırılmıştır. Ardından Türkiye'nin Paris Anlaşması öncesinden günümüze uzanan iklim politikaları tarihsel bir bütünlük içinde değerlendirilmiş ve böylece kanunun hazırlanışına giden süreç aydınlatılmıştır. Sonrasında ise kanun metni, hazırlık aşamasındaki siyasi ve ekonomik dinamikler ve bu süreç esnasında ona yöneltilen eleştirilerle birlikte, bütüncül bir analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın temel bulgusu, Türkiye'nin İklim Kanunu'nu Paris İklim Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın duyurulması gibi uluslararası gelişmelere bir tepki olarak, kurulan yeni uluslararası politik ve iktisadi sisteme uyum sağlama amacıyla hazırlandığıdır. Kanunun iklim kriziyle mücadeleyi Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) gibi piyasa temelli mekanizmalar üzerine inşa etmesi de bu uyum sağlama çalışmasının bir sonucudur. Bu durum, kanunun iklim adaletini ve ekolojik korumanın diğer boyutlarını ikincil plana ittiğine ve asıl hedefinin iktisadi kalkınmayı sağlamak olduğuna yönelik eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Bütün bu tespitlerden yola çıkılarak, kanun metninde belirtilen hedeflere ulaşılabilmesi için mevcut eksiklikleri giderecek ikincil mevzuat düzenlemelerine ve "adil geçiş" gibi ilkeleri tatbik edecek iyi politikalara ihtiyaç duyulduğu sonucuna varılmıştır. Akademisyenlerin, STK'ların ve diğer uzmanların bu süreçte katılımının önemi de ayrıca vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, İklim Krizi, Paris Anlaşması, Avrupa Yeşil Mutabakatı, Türkiye İklim Kanunu

* Ar. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0009-0006-5689-2580, muhammed.kose@medeniyet.edu.tr

GOVERNING THE CLIMATE CRISIS IN TÜRKİYE: THE CLIMATE LAW NO. 7552

Date Submitted: 30/09/2025

Date Accepted: 15/12/2025

Abstract

The aim of this study is to examine the thinking behind the preparation of Turkey's Climate Law No. 7552, which came into force in 2025, and the administrative framework it offers for combating the climate crisis, thereby filling an important gap in the literature. Adopting a descriptive approach, the article initially conceptualises the climate crisis as a matter of global governance. It then evaluates Turkey's climate policies from before the Paris Agreement to the present day, providing a historical context for the drafting of the law. The text of the law has then been subjected to a comprehensive analysis, alongside the political and economic dynamics during its preparation and the criticisms levelled at it during this process. The main finding of the research is that Turkey's Climate Law was prepared in response to international developments, such as the entry into force of the Paris Climate Agreement and the announcement of the European Green Deal, with the aim of adapting to the newly established international political and economic system. The fact that the law relies on market-based mechanisms such as the Emissions Trading System (ETS) to combat the climate crisis is also a result of this adaptation effort. However, this has led to criticism that the law pushes climate justice and other dimensions of ecological protection into the background, prioritising economic development instead. Ultimately, it was concluded that secondary legislation addressing existing shortcomings, as well as sound policies implementing principles such as a "just transition", are needed to achieve the law's objectives. The importance of the participation of academics, NGOs, and other experts in this process has also been emphasised.

Keywords: *Climate Change, Climate Crisis, Paris Agreement, European Green Deal, Turkish Climate Law*

Giriş

Günümüzün en mühim küresel yönetim sorunlarından biri olan iklim krizi, modern toplumların siyasi ve iktisadi yapılarını derinden sarsmaktadır. Bu kriz, yalnızca ekolojik dengeyi bozmakla kalmayıp aynı zamanda mevcut üretim ve tüketim modellerinin sürdürülemezliğini de ortaya koyarak yönetimleri acil ve kapsamlı kararlar almaya zorlamaktadır. Bazı ülkeler kendiliklerinden harekete geçip iklim krizine bir çözüm yolu üretmeye niyetlenirken, bazıları küresel düzeyde yürütülen iklim politikalarına dahil olup uyum sağlamayı tercih etmiştir. İkinci kategoride yer alan ülkelerden olan Türkiye, yakın geçmişte Paris Anlaşması’nın getirdiği uluslararası yükümlülükleri üstlenmiş ve Avrupa Yeşil Mutabakatı gibi jeoekonomik dinamikleri önemli ölçüde değiştiren politikalara uyum sağlama yoluna girmiştir. Bu sürecin en somut çıktısı, ülkenin iklimle ilgili yasal çerçevesini bütüncül bir yapıya kavuşturma iddiasıyla 2025 yılında yürürlüğe giren 7552 sayılı İklim Kanunu olmuştur. Kanun, bir yandan Türkiye’yi yeni kurulan küresel iklim rejimine entegre etmeyi hedeflerken, diğer yandan da Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) gibi piyasa temelli mekanizmaları merkeze alan yeni siyasi/iktisadi sistemler inşa etmiştir.

7552 sayılı İklim Kanunu, 2025 yılı boyunca Türkiye’nin siyasi gündeminde önemli bir yer tutmasına ve yoğun kamusal tartışmalara neden olmasına rağmen, konu hakkındaki akademik literatür henüz oldukça sınırlıdır. Bu makalenin yazıldığı tarihe kadar kanun hakkında yayımlanan tek akademik çalışma, Selçuk Gürçam’ın “İklim Kriziyle Mücadele mi, Sermaye İçin Piyasa Mekanizmaları mı?” başlıklı makalesidir. Gürçam, söz konusu çalışmasında kanun teklifini iklim adaleti perspektifinden eleştirel bir analize tabi tutmuştur. Türkiye’nin çevre politikalarının neoliberal bir eğilime sahip olduğunu savunan yazar, bu kanunun da aynı geleneği devam ettirdiğini belirtmiştir. Gürçam’a göre teklifin temel sorunu, emisyon azaltım hedefini Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) gibi piyasa mekanizmalarına dayandırırken sosyal eşitlik, kurumsal şeffaflık ve toplumsal katılım gibi ilkeleri göz ardı etmesidir. Bu yaklaşım devletin düzenleyici rolünü aşındıracak, şirketlere “yeşil aklama” (greenwashing) imkanı sunacak ve merkezîyetçi yapısıyla yerel yönetimleri süreç dışı bırakacaktır. Sonuç olarak Gürçam, ideal bir iklim kanununun piyasa mekanizmalarını sınırlandırıp kamu yararını ve karbon vergisi gibi devlet müdahalesini öncelemesi; karar alma süreçlerine yerel yönetimleri, sivil toplumu ve kırılgan grupları dahil etmesi; kalkınmayla ekolojik sınırlar içinde tanımlaması ve bütünüyle bilimsel, şeffaf ve hesap verebilir bir politika çerçevesi sunması gerektiğini vurgulamıştır (Gürçam, 2025).

Selçuk Gürçam’ın yaptığı normatif analiz, kanun hakkındaki literatür için önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte benzer eleştirel incelemelerin sayısının artacağı öngörülebilir. Ancak bu makalenin yazıldığı dönemde literatürde halen önemli bir boşluk bulunmaktadır. Zira İklim Kanunu’nu Türkiye’nin iklim ve kalkınma politikalarının tarihsel bir devamı olarak konumlandıran, ortaya çıkışındaki siyasi ve ekonomik dinamikleri açıklayan, içeriğini detaylandıran ve kanuna yöneltilen eleştirileri bütüncül bir yaklaşımla analiz eden kapsamlı bir akademik çalışma henüz yapılmamıştır. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve şu temel araştırma sorusuna yanıt aramaktadır: *7552 sayılı Türkiye İklim Kanunu neden hazırlanmıştır ve iklim kriziyle mücadele için nasıl bir politik çerçeve sunmaktadır?*

Bu çalışma dört ana bölümden oluşacak şekilde kurgulanmıştır. İlk bölümde iklim krizi, yönetsel bir sorun olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu çerçevede, krizin yönetsel kökenleri tartışılmış, krizle mücadelede kullanılan farklı yöntemler tanımlanmış ve bu yöntemlerin uluslararası politikalara yansımaları incelenmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'nin iklim krizine yaklaşımı ele alınmaktadır. Bu bölümde krizin Türkiye üzerindeki etkileri ortaya konulmuş, ülkenin iklim mevzuatı ve politikaları tarihsel bir perspektifle incelenmiş ve bunların ışığında İklim Kanunu'nun nasıl hazırlandığı anlatılmıştır. Üçüncü bölüm yalnızca 7552 sayılı İklim Kanunu'na odaklanmaktadır. Bu bölümde kanunun hazırlanma süreci, metni ve içeriği detaylı bir analize tabi tutulmuştur. Dördüncü bölümde ise kanuna yöneltilen eleştiriler, odak noktalarına göre kategorilendirilmiş ve kronolojik bir şekilde incelenmiştir. Böylece kanuna dair mevcut ve muhtemel sakıncalar ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, Türkiye İklim Kanunu'nun hazırlanma amacına ulaşmak için yeterli olup olmadığına dair genel bir değerlendirme yapılmış ve geleceğe yönelik bazı öneriler sunulmuştur.

1. Bir Yönetim Sorunu Olarak İklim Krizi

Kriz, tarih boyunca büyük anlam değişimlerinden geçmiş ve aynı dönemde dahi pek çok farklı anlamda kullanılmış bir kavramdır. Kavramın kökeni, antik Yunanca'da seçmek, yargıda bulunmak, karar vermek gibi anlamlara sahip olan krisis kelimesine dayanmaktadır. Siyasi bağlamda kullanıldığında toplumu ilgilendiren bir karar vermek, hukuki bağlamda kullanıldığında ise mahkemede yargıda bulunmak anlamına gelen kriz, erken modern döneme kadar bu anlamlarını korumuştur. Kavram, modernleşme süreci esnasında bir anlam değişimine uğramış ve kararın kendisinden ziyade onu gerekli kılan büyük değişime atıfta bulunmak için kullanılmaya başlamıştır. Sonraki dönemde kavramın karar gerektiren büyük değişimlerin nedenleri veya belirtileri için kullanılmaya başlandığı da görülmektedir (Koselleck, 2006). Kriz günümüzde belirli bir sistemin normal işleyişini bozan, istenmedik, beklenmedik ve acil durumları tanımlamakta kullanılan, menfi anlamlarla yüklü bir kavram haline gelmiştir. Beklenmedik ve acil olması, krizi yönetmekle sorumlu kişinin belirli bir karar vermeye mecbur olduğu ve krizin daha fazla büyümemesi için mümkün olduğunca hızlı karar vermesinin gerektiği anlamına gelmektedir (Boin, Hart, Stern, & Sundelius, 2005, s. 2-4). Buradan yola çıkarak, krizin yönetim ile ilgili bir mesele olduğu ve bir krizin varlığının bir yönetim sorununa işaret ettiği iddia edilebilir. Dolayısıyla krizin çözülebilmesi için mevcut ihtiyaçlara uygun yeni bir yönetim usulünün belirlenmesi ve bunun başarıyla uygulanması gerekmektedir. Bu çıkarım iklim krizi için de geçerlidir.

1.1. İklim Krizinin Yönetsel Nedenleri

İklim krizi aslında çevre krizi (Kılavuz, 2015) ve ekolojik kriz (Gülcan, 2018) gibi isimlerle de anılan, çok daha kapsamlı bir krizin unsurlarından biridir. Söz konusu kriz, sanayi devriminin ardından ortaya çıkan iktisadi sistemlerin, bunun üzerine kurulan toplum düzeninin ve bu ikisinin devamlılığını sağlayan siyasi ortamın sürdürülebilir olmaktan çıkmasına yol açmıştır. Bu krizin menşei, sanayi devrimiyle birlikte kurulan ve günümüzde artık sürdürülebilirliğini yitiren iktisadi, toplumsal ve siyasi sistemlerin yol açtığı dışsallıklardır. Etkisi giderek artan bu dışsallıklar; ekosistemlerin tahribatı, biyoçeşitliliğin azalması ve çevre kirliliği gibi sorunlar şeklinde tezahür etmektedir. İklim krizi olarak adlandırılan, daha küçük boyutlu krizin temel belirtileri ise küresel ısınma ve olağan dışı aşırı hava olaylarıdır. Ekolojik krizin ve onun bir unsuru olan iklim krizinin varlığı, çözülmesi gereken bir

yönetim sorununa işaret etmektedir. Bu türden yönetim sorunlarının nasıl ortaya çıktığını açıklayan en önemli çalışmalardan biri, Garrett Hardin'in Ortak Malların Trajedisi adlı eserdir. Hardin'e göre, ortak malların düşük maliyetli oluşu, bireyleri bu kaynaklardan daha fazla yararlanabilmek için tüketimi maksimize etmeye teşvik etmektedir. Her bireyin kendi faydasını gözeterek kaynağı aşırı kullanması, kaynağın kendini yenileyemediği tükenmesi ve uzun vadede herkesin zarar görmesine yol açmaktadır. Benzer şekilde, karını maksimize etmeyi amaçlayan aktörlerin, atıklarını ortak alanlara (atmosfer, su kaynakları vb.) bırakması ölçsüz çevre kirliliğine neden olmaktadır (Hardin, 1968, s. 1244-1245). İklim krizinin temel kaynağı olan hava kirliliği de işte bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Sanayi devrimiyle ortaya çıkan üretim biçimleri, insanların yaşam standartlarını artırıp toplum yapısını dönüştürürken, aynı zamanda ciddi dışsallıklara yol açmıştır. Bu süreçte karbondioksit (CO₂) ve metan gibi endüstriyel gazların atmosferdeki yoğunluğu doğal seviyelerin üzerine çıkararak sera etkisini tetiklemiş ve atmosferin giderek daha çok ısınmasına neden olmuştur. "İklim değişikliği" olarak adlandırılan bu ısınma sürecinin olumsuz etkileri, 1970'lerden itibaren buzulların erimesi, ekosistemlerin bozulması ve aşırı hava olayları gibi gözlemlenebilir sorunlara yol açmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin uzun vadede deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklıklar, yaşam alanlarının yok olması ve iklim felaketleri gibi daha büyük tehditlere evrileceği öngörülmektedir. Hava kirliliği ve buna bağlı sağlık sorunları da bu krizin bir diğer boyutunu oluşturmaktadır (Uğur, 2021, s. 561-566). Bütün bu sonuçlar, mevcut üretim-tüketim ilişkilerinin sürdürülemez olduğunu ortaya koymakta ve iklim krizinin acil bir değişim ihtiyacını doğurduğunu göstermektedir. Krizin çözümündeki temel zorluk ise, alınması gereken değişimi sağlayacak kararların içeriğinin ve bu kararları kimin alacağını belirmezliğidir.

1.2. İklim Krizinin Yönetimi Meselesi

İklim krizinin yönetimi, çözüm için gerekli kararları kimin vereceği ve hangi yöntemlerin izleneceği konusundaki belirsizlikler nedeniyle karmaşık bir meseledir. Krizin etkilerinin dünya çapında hissedilmesi, onu bütün insanlığı ilgilendiren bir yönetim sorununa dönüştürmektedir. Zira krizi oluşturan ortak malların trajedisi, ancak insanlığın tamamı kendi eylemlerini sınırlamak konusunda uzlaştığı takdirde sona erebilecektir. Mevcut siyasi yapıda, tüm insanlık adına karar alabilecek ve küresel ölçekte bir yönetimi sağlayacak bir kurum bulunmadığından, çözüm ancak ulus devletlerin iş birliğine bağlıdır. Bu nedenle, devletler arası iş birliğinin nasıl sağlanacağı, sorumlulukların nasıl dağıtılacağı ve kurallara uymayanlara ne gibi yaptırımlar uygulanacağı gibi konular, uluslararası hukuk aracılığıyla belirlenmek zorundadır (Paavola, 2012, s. 417-433).

Krizin çözümü için izlenecek yönteme dair belirsizlik, büyük ölçüde ideolojik anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Krizin ancak insanlığın atmosfer üzerindeki olumsuz etkisinin azaltılmasıyla çözülebileceği konusunda genel bir fikir birliği olsa da çevresel ve iktisadi sorunların nasıl dengeleneceği hususunda ciddi görüş ayrılıkları mevcuttur. Söz konusu ayrılıklar; çözümün maliyetinin nasıl paylaşılacağı, iktisadi verimliliğin ne ölçüde gözetileceği, uzun vadeli çözümlerin nasıl teşvik edilebileceği ve hükümetin bu süreçte nasıl bir rol oynayacağı gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır (Field & Field, 2017, s. 174-185). Bu noktada, söz konusu ayrılıkların önemli ölçüde ideolojik ön kabullerden kaynaklandığı belirtilmelidir.

Konu hakkındaki ideolojik görüş ayrılıkları, temelde üç ana yaklaşım etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki olan derin ekolojist yaklaşım, krizin insan merkezli dünya anlayışının bir sonucu olduğunu ve çözümün ancak sanayi devrimiyle ortaya çıkan yaşam biçiminden vazgeçilmesi durumunda mümkün olacağını savunmaktadır (Önder, 2017, s. 117-121). Diğer iki yaklaşım ise siğ ekoloji başlığı altında toplanabilir. Bunlardan sosyalist yaklaşım, krizin sebebini kapitalist üretim mantığına bağlar (Kılavuz, 2015, s. 290-292) ve çözüm olarak devletin ekolojik öncelikleri gözetken merkezi bir kontrol mekanizması kurmasını önerir. (Gülcan, 2018, s. 62-63). Buna karşılık liberal yaklaşım, iklim krizini bir piyasa başarısızlığı olarak görür ve çözüme yönelik iki temel öneri sunar: mülkiyet haklarını yeniden tanımlayarak ortak malları özelleştirmek (Şahin, 2005, s. 39-44) ve herkesin kendi eylemlerini sınırladığı adem-i merkezileşmiş bir kriz yönetimi usulü benimseyerek kirliliği ücretlendiren serbest piyasa mekanizmaları kurmak (Beckerman, 1990, s. 47-56). Bunların ilki temiz havanın dahi bir mülkiyet hakkı olarak tanımlanabileceği, ikincisi ise atmosfere sera gazı salımının ücretlendirilerek üretim süreçlerinde ortaya çıkan bir masraf olarak hesaba katılabileceği anlamına gelmektedir.

1.3. Küresel İklim Rejimi ve Ulusal İklim Kanunları

Günümüzde bütün insanlık adına karar alabilecek küresel bir siyasi otoritenin yokluğu nedeniyle, sosyalist yaklaşımların merkezi planlamaya dayalı krizle mücadele yöntemlerini küresel çapta uygulamak olanaksızdır. Derin ekolojistlerin öngördüğü kapsamlı toplumsal dönüşüm ise kendiliğinden gerçekleşmeyecek gibi görünmektedir. Bu koşullar altında, liberal iktisatçılar tarafından ilk olarak 1960'lı yıllarda geliştirilen emisyon ticareti gibi serbest piyasa mekanizmaları, adem-i merkezileşmiş bir yönetim usulüne dayanmaları nedeniyle, küresel ölçekte uygulamaya elverişli bir alternatif olarak öne çıkmıştır. Söz konusu mekanizmalar, küresel bir iklim rejimi kurma çabalarından önce yerel ve bölgesel düzeyde uygulanmıştır. Örneğin, ABD'de hava kirliliğini azaltmak amacıyla Çevre Koruma Ajansı tarafından benzer sistemler kullanılmış; Avrupada ise Viyana Sözleşmesi (1985) ve Montreal Protokolü (1987) kapsamında CFC gazı salınımlarını kontrol altına almak için kirlilik izinleri sistemine başvurulmuştur (Calel, 2013, s. 107-110).

Küresel bir iklim rejimi kurma yolundaki ilk ciddi adım, 1992 Rio Konferansı'nda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) imzaya açılmasıyla atılmıştır. "Atmosferdeki sera gazı yoğunluklarının iklim sistemi üzerinde tehlikeli insan kaynaklı müdahaleyi önleyecek bir düzeyde istikrara kavuşturulmasını" amaçlayan bu sözleşme (United Nations, 1992, s. 4), iklim krizi ile mücadelede uluslararası iş birliğinin temellerini atmıştır. Bu çerçevede hazırlanan ve 1997'de kabul edilen Kyoto Protokolü ise daha ileri düzeyde bir iş birliği sağlamıştır. Protokol, yalnızca gelişmiş ülkelere önceden belirlenmiş sera gazı azaltım yükümlülükleri getirmiş ve bu hedeflere ulaşmak için emisyon ticareti, ortak yürütme ve temiz kalkınma gibi serbest piyasa mekanizmalarını kullanmıştır (United Nations, 2025). Ülkelerin emisyon azaltım hedeflerinin merkezden atanması nedeniyle protokolün merkezileşmiş bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Protokol metninde yer alan sistemlerin kurulması ve prensiplerin pratiğe aktarılması esnasında yaşanan güçlüklerle ve ABD'nin 2001 yılında protokolden çekilmesi gibi diplomatik sorunlara rağmen, Kyoto Protokolü küresel bir iklim rejiminin kurulmasına önemli katkılarda bulunmuştur (Metz, 2013).

2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile küresel iklim rejimi oluşturmaya daha önce hiç olmadığı kadar yaklaşmıştır. Anlaşma, küresel sıcaklık artışını sanayi devrimi öncesine kıyasla 2°C'nin altında tutmak gibi net hedefler belirlemiş ve bu hedefe ulaşmak için gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin de katkıda bulunmasını şart koşmuştur. Kyoto Protokolü'nün merkeziyetçi modelinin aksine, Paris Anlaşması her ülkenin kendi emisyon azaltım katkısını kendisinin belirlediği adem-i merkeziyetçi bir sistem kurmuştur. Bu esneklik, devletlere iklim kriziyle mücadele yöntemlerini (merkezi planlama veya piyasa mekanizmaları gibi) kendi önceliklerine göre belirleme imkanı tanımıştır. Anlaşma kapsamında taraf devletler; ulusal katkı beyanları hazırlamak, emisyon azaltım tedbirleri uygulamak, süreçleri şeffaflık ilkesi gereği raporlamak ve uzun vadeli stratejiler geliştirmek gibi önemli sorumluluklar üstlenmiştir (Michaelowa, Shishlov, & Brescia, 2019). Söz konusu sorumluluklar, taraf devletleri kendi yasal ve kurumsal yapılarını anlaşmaya uyumlu hale getirmek için düzenlemeler yapmaya teşvik etmiş ve anlaşmanın iç hukuka yansımaları niteliğindeki yasal çalışmaların önünü açmıştır (Scotford & Minas, 2019).

Bu noktada biraz geri gitmek ve iklim kanunu meselesine daha geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. İklim kanunu kavramının tanımındaki belirsizlik, bu konuda yorum yaparken dikkatli olmayı gerektirmektedir. Geniş bir tanıma göre, doğrudan iklim krizine atıfta bulunmasa dahi krizle mücadeleye katkı sağlayan (hava kirliliğinin önlenmesi, bitki örtüsünün korunması, atık yönetimi) bütün yasal düzenlemeler iklim kanunu sayılabilir. Bu tanım benimsendiğinde, iklim kanunlarının uluslararası çözüm arayışlarından daha eskiye dayandığı görülür (Scotford & Minas, 2019). Nitekim, çevre sorunlarının çözümünün yerel çabalara dayanması gerektiğini öne süren çevresel (veya ekolojik) anayasalcı hareket, pek çok ülkede bu türden yasaların anayasal temelini oluşturmuştur (May & Daly, 2014, s. 15-55).

Daha dar bir perspektifle bakıldığında ise iklim kanunu yalnızca adında veya içeriğinde iklim krizine doğrudan atıfta bulunan yasal düzenlemeler olarak da tanımlanabilir. İklim çerçeve kanunu olarak da bilinen bu yasaların büyük bölümü, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi uluslararası süreçlere bağlı olarak gelişmiştir. Bu alandaki ilk örnek, Kyoto Protokolü'nün ev sahipliğini yapan Japonya tarafından 1998'de çıkarılan Küresel Isınmayla Mücadeleyi Teşvik Kanunu'dur. Emisyon azaltma hedeflerine yasal nitelik kazandıran ilk iklim çerçeve kanunun ise 2008'de Birleşik Krallık tarafından çıkarılan İklim Değişikliği Kanunu olduğu görülmektedir. Kyoto Protokolü'nde taraf olan ülkeler de zaman içinde benzer kanun çalışmaları yapmıştır. Paris Anlaşması'nın bu konuda da bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Anlaşmaya taraf pek çok ülke, kanunun getirdiği yükümlülükler gereği mevcut kanunlarını güncelleme veya ilk iklim çerçeve kanunlarını hazırlama ihtiyacı hissetmiştir (Huang, 2021). Bu ülkelerden biri de 2025 yılında ilk kez bir iklim çerçeve kanunu çıkaran Türkiye Cumhuriyeti'dir.

2. Türkiye ve İklim Krizi

İklim krizi, küresel bir kriz olması nedeniyle, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Bununla birlikte, krizin doğrudan (sıcaklık artışı, ekosistemin tahrip olması, deniz seviyesinin yükselmesi vb.) ve dolaylı (ekonomik kriz, iklim göçü, kaynak savaşları vb.) etkilerinin bütün ülkelere aynı hızda ve aynı oranda zarar vermeyeceğine de dikkat edilmelidir. Bir ülkenin krizden ne kadar etkileneceğini içinde bulunduğu coğrafi bölge (IPCC, 1997, s. 1-19) ve

iktisadi gelişmişlik düzeyi (Chinowsky, ve diğerleri, 2011) belirlemektedir. Kimi ülkeler için kriz çok acil bir güvenlik sorunu oluşturmaktayken, kimileri için uzak bir tehditten ibarettir. Ülkelerin iklim politikaları bu farklılıklara bağlı olarak şekillendiğinden, belirli bir ülkenin politikalarını analiz etmeden önce o ülkenin krizden nasıl etkilendiğini ve gelecekte nasıl etkileneceğini incelemek faydalı olacaktır.

2.1. İklim Krizinin Türkiye Üzerindeki Etkileri

Türkiye'nin içinde yer aldığı Doğu Akdeniz ve Orta Doğu (EMME) bölgesi, küresel ortalamanın yaklaşık iki katı bir hızla ısınmakta ve bu nedenle bir "iklim değişikliği sıcak noktası" olarak nitelendirilmektedir. Bu hızlı sıcaklık artışının gelecekte de sürmesi beklenmektedir. İklim değişikliği nedeniyle yağışların azalması, su kaynaklarının kısıtlanmasına, kuraklığa, tarımsal zararlara ve orman yangını riskinin artmasına yol açacaktır. Bunların yanı sıra, deniz seviyesinin yükselmesi kıyı şehirlerinin altyapısını tehlikeye atacaktır. Hava kirliliğinin ise bölge genelinde ciddi sağlık sorunlarına neden olacağı öngörülmektedir (Zittis, ve diğerleri, 2022).

Söz konusu problemler Türkiye'de şimdiden etkisini göstermeye başlamıştır. Veriler ülkenin batı, güney ve iç kesimlerinde ciddi sıcaklık artışı eğilimlerinin olduğunu göstermektedir. Bu bölgelerdeki mevsimsel ve yıllık yağış eğilimlerinde gerçekleşen azalış da dikkat çekicidir. Bahsi geçen sorunların neden olduğu kuraklık, sürekli hale gelmesi nedeniyle çölleşme tehlikesini ortaya çıkarmaktadır (Türkeş, 2012). Mevsim dengelerinin bozulması ve kuraklık, tarım faaliyetlerine de büyük zarar vermektedir. Bölgesel ürün çeşitliliğinin azalması ve bakla, tahıl gibi temel gıdaların üretiminin azalması ciddi bir sorundur (Karahasan & Pinar, 2023). Sıcaklık artışı ve mevsimsel değişiklikler, ülkedeki pek çok yaşam türünün doğal yaşam alanlarını yok ederek Türkiye'deki biyoçeşitliliğe zarar vermektedir. Giderek artmakta olan orman yangınları da bu sorunun önemli bir parçasıdır (Şekercioğlu, ve diğerleri, 2011). Ülke nüfusunun üçte birinden fazlasının kıyı şehirlerinde yaşadığı, sanayi üretiminin büyük bir bölümünün Marmara Bölgesi'ndeki kıyı şeridinde gerçekleştirildiği, delta ovalarının tarım faaliyetlerinin yürütülmesindeki önemi ve deniz turizminin ülke ekonomisine olan katkısı göz önünde bulundurulduğunda; deniz seviyesinin yükselmesinin de uzun vadede Türkiye için yıkıcı etkilerinin olacağı öngörülebilir (Karaca & Nicholls, 2008). Son olarak, iklim krizine bağlı olarak ortaya çıkan aşırı sıcak hava dalgalarının (Can, ve diğerleri, 2019) ve hava kirliliğinin (Güzel & Özer, 2022) ciddi sağlık sorunlarına ve erken ölümlere neden olduğu da belirtilmelidir.

İklim krizinin dolaylı etkilerinin de Türkiye için büyük tehditler oluşturduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu dolaylı etkilerin başında, krizin tetikleyeceği öngörülen kapsamlı göç hareketleri gelmektedir. Türkiye'nin hem ülke içi göçlere hem de olası bir iklim mültecisi akınına hazırlıklı olması gerekmektedir. Zira bu durumun ciddi sosyo-ekonomik, sağlık ve hukuki sorunlara yol açması kaçınılmazdır. (Demirci, 2019). Ayrıca, krizin kontrol altına alınamaması ve uluslararası iş birliğinin sağlanamaması halinde, doğal kaynaklar ve verimli araziler üzerindeki rekabetin diplomatik gerginliklere, hatta savaflara evrilmeye potansiyeli bulunmaktadır. Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye, böyle bir siyasi krize karşı da hazırlıklı olmalıdır.

2.2. Paris Anlaşması Öncesi Türkiye İklim Politikası

İklim krizi Türkiye’nin gündemine, küresel eğilimlere paralel olarak, 1970’li yıllarda girmeye başlamıştır. Bu dönemde dünya genelinde etkisini göstermeye başlayan ve çevrenin anayasal güvence altına alınmasını savunan ekolojik anayasalci akım, Türkiye’yi de belirli ölçüde etkilemiştir. Bunun yansımaları 1982 Anayasası’nda görülebilmektedir. Anayasanın çevreye dair en önemli hükümlerini ihtiva eden 56. madde herkese “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama” hakkı tanınmanın yanı sıra hem devlete hem de vatandaşlara “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek” gibi mühim ödevler yüklemiştir. Bu hükümler ülkenin gelecekteki iklim politikalarının anayasal zeminini oluşturmuştur. 1982 Anayasası’nın çevreci hükümleri bununla sınırlı değildir. Anayasanın “tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması” (madde 63), “kıyılardan yararlanma” (madde 43), “toprak mülkiyeti” (madde 44), “tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması” (madde 45) ve “ormanların korunması ve geliştirilmesi” (madde 169) gibi konulara dair çok sayıda hüküm içerdiği ve böylece daha kapsamlı bir mevzuatın temellerini attığı görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

1982 Anayasası’nın çevre ile ilgili meseleleri devletin yönetimine bırakma eğilimi, 1983 yılında çıkarılan 2872 sayılı Çevre Kanunu’nda da kendini göstermektedir. Kanun, “bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması ve iyileştirilmesi” amacıyla çıkarılmış olup; doğal kaynakların uygun kullanımı, kirliliğin önlenmesi, ülkenin bitki ve hayvan varlığının korunması ve gelecek nesillerin iyi bir yaşam düzeyine sahip oluşunun güvence altına alınması gibi konuları düzenlemiştir. Kanunun 3. maddesinde yer alan ve yapılan harcamaların kirlenenden tarafından karşılanmasını esas alan hüküm, “kirlenenden öder” ilkesiyle uyumludur. Kanunda çevre kirliliğine ilişkin hükümlerin ve cezai yaptırımların detaylı bir şekilde ele alınması da kıymetlidir (Çevre Kanunu, 1983). Aynı dönemde çıkarılan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983) ve Milli Parklar Kanunu (1983) ile ilerleyen yıllarda yürürlüğe giren Kıyı Kanunu (1990) ve Mera Kanunu (1998) gibi yasal düzenlemelerin de 1982 Anayasası ile oluşturulan çerçeveye dahil olduğu söylenebilir. Ancak bütün bu kanunlar iklim kriziyle ancak dolaylı yoldan ilişkilendirilebilirler. Doğrudan iklim kriziyle ilgili yasal çalışmalar ise Türkiye’nin uluslararası iklim siyasetiyle ilişkiler kurmaya başladığı 2005 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir.

Bunun nedenini anlamak için, Türkiye’nin uluslararası iklim siyaseti ile olan ilişkisini kısaca incelemek gerekmektedir. Ozon tabakasını korumayı amaçlayan Viyana Sözleşmesi (1985) ve onu takip eden Montreal Protokolü (1987) gibi uluslararası iklim anlaşmalarına taraf olmakta bir sakınca görmeyen Türkiye, 1992’de kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ni (BMİDÇS) en geç imzalayan devletlerden biri olmuştur. Bu gecikmenin temel nedeni, sözleşmenin Türkiye’yi hem karbon salınımını sınırlamakla yükümlü ülkelerin yer aldığı Ek-1 listesine hem de gelişmekte olan ülkelere mali ve teknolojik destek sağlama sorumluluğu olan Ek-2 listesine dahil etmesidir. Bu durumun adaletsiz olduğunu öne süren Türkiye, 1997’de gerçekleşen 3. Taraflar Konferansı esnasında, Ek-2 listesinden çıkarılmayı resmen talep etmiştir. Talebin 2001’deki 7. Taraflar Konferansı’nda kabul edilmesiyle birlikte Türkiye, sözleşmeye katılım sürecini yeniden başlatmıştır. Bu süreçte İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu’nun kurulması (2001) gibi adımlar atarak kurumsal yapısını geliştiren Türkiye, 4990 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne Katılmanın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun’un (2003) yürürlüğe girmesinin ardından 2004 yılında sözleşmeye 189. taraf olarak resmen katılmıştır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025).

BMİDÇS'ne geç katılması, Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne taraf olma sürecini de doğal olarak geciktirmiştir. Türkiye, protokole ancak 2009 yılında, 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun'un yürürlüğe girmesiyle birlikte taraf olabilmıştır. Protokolün imzalandığı 1997 yılında henüz BMİDÇS'ne taraf olmadığı için Türkiye, Ek-1 listesinde yer almasına rağmen, 2008'de başlayan birinci yükümlülük döneminde sayısallaştırılmış bir emisyon azaltım hedefinden sorumlu tutulmamıştır. Bu muafiyet, Türkiye'nin uyum sürecinde olması gerekçesiyle, protokolün 2013'te başlayan ikinci yükümlülük döneminde de devam etmiştir (Selçuk, 2023).

Türkiye, BMİDÇS'ne taraf olduktan sonraki süreçte bir iklim mevzuatı oluşturmaya yönelik önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bunların ilki, 2005 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren 5346 Sayılı Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun'dur. "Sera gazı emisyonlarının azaltılması" hedefinin kanunda açık bir şekilde belirtilmesi, Türkiye'nin iklim kriziyle mücadelede katkıda bulunma yoluna girdiğini göstermektedir (Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun, 2005). 2006 yılında Çevre Kanunu'nda yapılan değişiklikler de kayda değerdir. Yapılan düzenlemeyle kanunun amacı, "sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma" ilkelerini içerecek şekilde güncellenmiştir. Uluslararası iklim politikalarının temel kavramlarından olan sürdürülebilir kalkınmanın mevzuata girmesi, sözleşmeye uyum sürecinin doğrudan bir sonucudur. Kanunda ayrıca, "çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi" gibi amaçlar için bazı standartların belirleneceğine ve bu standartlara uyumun "vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, emisyon ücreti ve kirletme bedeli alınması, karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler" aracılığıyla sağlanacağına dair hükümler eklenmiştir (Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2006). 2007 yılında yürürlüğe giren 5627 Sayılı Enerji Verimliliği Kanunu'nun da benzer amaçlarla hazırlandığı söylenebilir. Çevre dostu bir enerji kullanımının sağlanmasını öngören kanun, aynı zamanda enerji verimliliği ve iklim değişikliği konusunda kamuoyunun bilinçlendirilmesini sağlayacak sistemler de kurmuştur (Enerji Verimliliği Kanunu, 2007).

Verilen örnekler, Türkiye'nin BMİDÇS'ni imzaladıktan sonra mevzuatını sözleşme ile uyumlu olacak şekilde güncellemeye başladığını göstermektedir. Türkiye aynı zamanda iklim krizi ile mücadele için geliştirdiği stratejileri, planları, sera gazı emisyon envanterini ve iki yıllık raporları hazırlayıp sözleşme sekretermasına ileterek sözleşme kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirmiştir (Selçuk, 2023). Türkiye, 2010 yılında İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu'nun (İDDK) kapsamını genişletmiş ve 2011'de çıkardığı bir yönetmelikle ulusal strateji ve eylem planı hazırlama sorumluluğunu Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na vermiştir. Bakanlık bu doğrultuda, Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2020) ve İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023) gibi önemli belgeler hazırlamıştır. Bu belgeler aracılığıyla Türkiye, enerji verimliliğini artırmak, yenilenebilir enerjiye geçişi hızlandırmak, su kaynaklarını tasarruflu kullanmak, ekosistemi korumak ve iklim değişikliğinin sağlık üzerindeki etkilerine karşı tedbirler almak gibi konularda çeşitli kısa ve uzun vadeli hedefler belirlemiştir (Köse, 2018).

Türkiye'nin iklim kriziyle mücadele mevzuatı, 2012 tarihli Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik ve 2014 tarihli Sera Gazı Emisyonlarının İzlenmesi ve Raporlanması Hakkında Tebliğ ile daha da genişletilmiştir. Yukarıda bahsi geçen eylem planıyla uyumlu

olan bu düzenlemeler, Türkiye’yi kriz ile mücadele için gerekli yönetsel kapasiteye sahip olmaya bir adım daha yaklaştırmıştır. Ancak, anlatılan hazırlık süreci esnasında Türkiye’nin sera gazı emisyon verileri artış göstermeye devam etmiştir. Bu artışın temel nedenleri, Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olarak Kyoto Protokolü kapsamında sayısallaştırılmış bir azaltım sorumluluğunun bulunmaması ve karbon salımını azaltmak için gerekli altyapının (sanayileşmenin tamamlanması, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş vb.) henüz kurulum aşamasında olmasıdır (Öztürk & Toprak, 2024).

2.3. Türkiye’nin Paris Anlaşması’nı Kabulü ve İklim Kanununa Giden Yol

Paris İklim Anlaşması’nda yer alan şarta göre, anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için sera gazı salımının en az %55’inden sorumlu olan en az 55 ülke tarafından imzalanması gerekmektedir. Anlaşma 2015 yılında 21. BMİDÇS Taraflar Konferansı’nda oy birliği ile kabul edilmiş olsa da imza sürecinin başlaması ve tamamlanması 2016 yılını bulmuştur. Türkiye, niyet edilen Ulusal Katkı Beyanı’nı 2015 yılında hazırlamış ve anlaşmayı ilk günden imzalayan ülkelerden biri olmuştur. Ancak, buna rağmen Türkiye’nin anlaşmayı 2021 yılına kadar onaylamadığı görülmektedir. Bunun nedeni, Türkiye’nin Paris Anlaşması’nın öngördüğü teknoloji transferlerinden ve iklim kriziyle mücadele projelerinden faydalanmak için BMİDÇS’nin Ek-1 listesinden çıkarılmayı talep etmesi ve bu talebin cevapsız kalmasıdır (Köse, 2018).

Paris Anlaşması’nın onay sürecinin askıda olduğu dönemde dahi Türkiye, iklim kriziyle mücadeleye yönelik mevzuatını geliştirmeyi sürdürmüştür. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın 2017’de çıkardığı Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik, yapılan düzenlemelerin önemli bir örneğidir. Mevzuattaki değişiklik emareleri, politikalara da yansımıştır. Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayımlanan ve 2019-2023 dönemini kapsayan On Birinci Kalkınma Planı’nda, Türkiye’nin “gelişmekte olan ülke” konumuna uygun emisyon azaltım ve uyum çabalarını sürdürdüğü belirtilmiştir. Bu, Türkiye’nin uluslararası iklim rejimine dahil olma niyetini korurken, gelişmiş ülke olarak sınıflandırılmaya yönelik çekincelerini ortaya koyması açısından önemlidir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019, s. 13).

Ek-1 listesinden çıkarılmasına yönelik talepleri kabul edilmemesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti nihayetinde Paris Anlaşması’na taraf olmak durumunda kalmıştır. Bu süreç 2019 yılında, Avrupa Yeşil Mutabakatı’nın yayımlanmasıyla başlamıştır. Mutabakat kapsamında çıkarılan Avrupa Birliği İklim Kanunu, AB üyelerine bağlayıcı emisyon hedefleri getirmiş ve Sınırdan Karbon Mekanizması (SKM) gibi idari-ticari düzenlemeler kurmuştur. Bu mekanizma, AB dışından ithal edilen ürünlere, AB üreticilerinin tabi olduğu karbon fiyatlandırmasına eşdeğer bir mali yükümlülük getirerek, ticari ortakları da benzer iklim politikaları geliştirmeye teşvik etmektedir. Dış ticaretinin yaklaşık yarısını AB ile gerçekleştiren ve 2005 yılından itibaren tam üyelik müzakereleri yürütmekte olan Türkiye, bu gelişmelere uyum sağlamak ve ticari ilişkilerini korumak amacıyla Yeşil Mutabakat Eylem Planı’nı hazırlamıştır (Üstün, 2021). Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan belgeye göre, Türkiye’nin “ticaret ve sanayi başta olmak üzere ilgili tüm alanlardaki politikalarında AB’nin atacağı adımları yakından takip” etmesi bir gereklilik haline gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2021, s. 2). Bu nedenle Türkiye’nin ulusal bir karbon fiyatlandırma mekanizması kurması, sanayinin yeşil dönüşümünü sağlayacak adımlar atması ve bu dönüşüme yönelik ulusal bir finansman sistemi kurması şarttır (Ecer, Güner, & Çetin, 2021).

Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nda hazırlanacak bir iklim kanununa doğrudan atıfta bulunulmasa da mevcut kanunun temellerinin bu planda atıldığı söylenebilir. Planda, Türkiye'nin Avrupa Birliği emisyon ticareti sistemine (ETS) entegre olmasının ve kendi ulusal ETS'sini kurmasının gerekliliği defalarca vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, sanayi emisyonlarının takibi için sistemler geliştirmek ve ulusal bir karbon fiyatlandırma mekanizması oluşturmak da önemli hedefler olarak belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, 2021). Bu hedeflere ulaşılabilmesi için kapsamlı bir yasal düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Ancak söz konusu düzenlemeleri yapmanın bir zorunluluk haline gelmesi, Paris Anlaşması'nın onaylanması ile gerçekleşmiştir. Bunun da Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın doğrudan bir sonucu olduğu söylenebilir. Zira Avrupa Birliği, mutabakat metninde Paris Anlaşması'nı uluslararası iklim mücadelesinin vazgeçilmez bir unsuru olarak tanımlamış ve ticari ortaklarının da bu anlaşmaya taraf olmalarının önemini vurgulamıştır. Bu durum, BMİDÇS Ek-1 listesinden çıkarılma talebi kabul edilmemesine rağmen, anlaşmayı onaylamayı Türkiye'nin ticari ve diplomatik çıkarları için daha uygun hale getirmiştir (Üstün, 2021, s. 349-356).

Türkiye, Paris Anlaşması'nı onaylayacağını 21 Eylül 2021'de Birleşmiş Milletler 76. Genel Kurulu'nda ilan etmiştir. Bundan kısa süre sonra 2053 net sıfır emisyon hedefini duyuran Türkiye, böylece iklim değişikliği ile mücadelede yeni bir rotaya girdiğini göstermiştir. Türkiye'nin anlaşmaya taraf olma süreci, 7 Ekim 2021'de yürürlüğe giren 7335 sayılı "Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" ile tamamlanmıştır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025). Anlaşmanın ülkenin yönetim yapısında değişikliklere neden olması uzun sürmemiştir. 29 Ekim 2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın adı "Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı" olarak değiştirilmiş ve bakanlığa bağlı İklim Değişikliği Başkanlığı kurulmuştur (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025). Bu başkanlık; iklim kriziyle mücadele için ulusal plan, politika ve stratejiler belirlemek, ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamak, müzakere süreçlerini takip etmek ve projeler geliştirmek gibi geniş görev ve yetkilerle donatılmıştır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025).

Yukarıda bahsedilen kurumsal değişikliklerin temel amacı, Türkiye'nin anlaşmaya taraf olarak üstlendiği yükümlülükleri yerine getirebilecek idari mekanizmaları kurmaktır. Zira, anlaşmaya taraf olmasıyla birlikte Türkiye'nin 2015'te sunduğu Niyet Edilmiş Ulusal Katkı Beyanı resmi bir taahhüt niteliği kazanmıştır. Beyanın üzerinden beş yıldan fazla zaman geçmesi sebebiyle, yeni kurulan İklim Değişikliği Başkanlığı ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı iş birliğinde güncellenmiş bir Birinci Ulusal Katkı Beyanı hazırlanmıştır. Hazırlanan yeni beyanda Türkiye, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %41 oranında azaltma taahhüdünde bulunmuştur. Belgede; enerji, sanayi, ulaştırma, tarım, bina ve atık sektörleri için spesifik emisyon azaltım politikaları sıralanmış, arazi kullanımı ve ormancılık da bu politikalara dahil edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin uluslararası iklim politikalarına uyum stratejileri de güncellenmiş beyanda detaylı olarak ele alınmıştır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023).

Sonraki yıllarda gerçekleşen kurumsal reformlar, politika güncellemeleri ve mevzuat düzenlemeleri, Türkiye'nin 2024 yılında BMİDÇS Sekreteryasına sunduğu ilk İki Yıllık Şeffaflık Raporu üzerinden takip edilebilmektedir. Rapora göre Türkiye, ulusal katkı beyanında belirtilen emisyon azaltım hedeflerini başarıyla takip etmektedir. 2024-2028 yılları için hazırlanan 12. Kalkınma Planı, 2024-2030 yılları için hazırlanan 2. Ulusal Enerji Verimliliği

Eylem Planı ve 2024-2030 yılları için hazırlanan İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı ülkenin yakın gelecekte uygulayacağı iklim değişikliği ile mücadele politikalarını açıkça göstermektedir. Bunların yanı sıra, mevcut çevre mevzuatında da yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermeyi hedefleyen çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Ancak Türkiye iklim mevzuatına dair yasal düzenlemelerin en önemli henüz hazırlık aşamasındadır. Bu, Türkiye'nin emisyon azaltım ve uyum faaliyetlerini detaylıca düzenleyecek olan İklim Kanunu'dur (First Biennial Transparency Report of Türkiye, 2024).

2.4. Türkiye İklim Kanunu'nun Hazırlık Süreci

Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı kapsamında bir iklim kanunu hazırlamaya yönelik girişimler daha önce başlamış olmakla birlikte, Türkiye İklim Kanunu kamuoyunun gündemine ilk kez 2021 yılının başlarında, dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum tarafından yapılan açıklamalar ile girmiştir. Hem yerel medyaya yaptığı açıklamalarda (AA, 2021) hem de Beşinci İklim Eylemi Bakanlar Zirvesi gibi uluslararası platformlarda (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021) yaptığı açıklamalar ile Bakan Kurum, hazırlık aşamasında olan kanunun kısa vadede yürürlüğe gireceğini duyurmuştur. Ancak kanunun hazırlık süreci bu duyurularda öngörüldüğü kadar hızlı ilerlememiştir. Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı onaylama sürecinin tamamlanması, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yeniden yapılandırılması ve İklim Değişikliği Başkanlığı'nın kuruluşu gibi gelişmelerin süreci etkilemiş olduğu varsayılabilir. Ancak, kamuoyu ile paylaşılan bilgilerin sınırlılığı ve sürecin akademisyenler, sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları gibi önemli paydaşların katılımı olmadan yürütülmesi nedeniyle bu konuda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir (Üstün, 2021, s. 357).

Kanunun hazırlık sürecinde gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri, 21-25 Şubat 2022 tarihleri arasında düzenlenen Birinci İklim Şurası'dır. Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon ve yeşil kalkınma hedeflerine yönelik bir yol haritası oluşturmak amacıyla geniş bir paydaş katılımıyla (üniversiteler, kamu, özel sektör, STK'lar ve öğrenciler) gerçekleştirilen bu şurada kapsamlı istişareler yürütülmüştür (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024, s. xi). Şurayı düzenleyen Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, bu istişarelerin neticesinde alınan 217 kararın hazırlanmakta olan kanun için bir referans kaynağı olacağını duyurmuştur (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Şura'nın sonuç metninde yer alan 122 numaralı maddeye göre, kurulacak Emisyon Ticareti Sistemi, Avrupa Birliği mevzuatı gözetilerek tasarlanacak bir iklim kanunu aracılığıyla düzenlenmelidir. (İklim Şurası, 2022, s. 14).

Birinci İklim Şurası, kanunun katılımcı süreçler ile hazırlanmasına yönelik önemli bir girişim olsa da daha sonraki süreçte benzer katılımcı mekanizmalara başvurulmamıştır. Kamuoyunu kanunun içeriği ve hazırlık süreci hakkında bilgilendirecek açıklamaların da nadiren yapıldığı ve detaydan yoksun olduğu görülmektedir. Örneğin Bakan Kurum, 2022 yılının mart ayında yaptığı bir açıklamada kanunun İklim Şurası'nın kararları doğrultusunda hazırlanmakta olduğunu, Türkiye'de kurulacak emisyon ticareti sisteminin yapısını açıklığa kavuşturacağını, emisyon azaltımına yönelik teşvik sistemlerinin temelini atacağını ve iklim değişikliğinin yönetimine dair pek çok meseleyi açıklığa kavuşturacağını duyurmuştur. Ancak kanunun içeriğine ve getireceği düzenlemelere dair başka bir detay vermemiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). 2023 yılının ağustos ayında yaptığı açıklamalarda ise Bakan Kurum, hazırlanmakta olan kanunun bütün vatandaşların

ve gelecek nesillerin “çevre hakkını koruyacak, çevre ve iklim adaletini en güzel şekilde” tesis edecek nitelikte olduğunu öne sürmüştür. Ancak bunun hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirileceğini açıklamamıştır (AA, 2023).

İklim Kanunu teklifi, yaklaşık üç yıllık bir hazırlık sürecinin ardından, 2025 yılının şubat ayında TBMM’ye sunulmuştur. Bu dönemde İklim Değişikliği Başkanlığı tarafından yapılan duyuruya göre, kanun teklifi çevrenin yanı sıra sanayi, tarım ve hayvancılık sektörlerini de koruyan bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Daha temiz ve verimli bir üretim sürecine geçişi sağlayacak olan bu yaklaşım, hem iklim değişikliği ile mücadeleyi sağlayacak hem de Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü artıracaktır (T.C. İklim Değişikliği Başkanlığı, 2025). Mecliste kanunun görüşüleceği esas komisyon Çevre Komisyonu, tali komisyonlar ise Adalet; Plan ve Bütçe; Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu olarak belirlenmiştir. Tali komisyonlar teklifi görüşme gereği görmezken, Çevre Komisyonu teklifin görüşmelerini bir günde tamamlamış ve teklifi küçük değişiklikler ile kabul etmiştir (Kocaman, 2025).

İklim Kanunu, TBMM Genel Kurulu’nda 10 Nisan 2025 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler esnasında kanunun ilk dört maddesi kabul edilse de kamuoyunda ve mecliste süren yoğun tartışmalar sürecin durdurulmasını gerektirmiştir. 15 Nisan tarihinde duran görüşmeler, iki aydan uzun bir aranın ardından, 25 Haziran tarihinde kaldığı yerden devam etmiştir. Teklifin komisyona geri gönderilmeden tekrar genel kurulda görüşülmeye başlanması tepki çekmiş olsa dahi bu tepkiler sürecin bir kez daha durdurulması için yeterli olmamıştır. 1 Temmuz tarihine kadar süren görüşmeler esnasında kanunun bütün maddeleri, toplamda 3 değişiklik önergesiyle birlikte kabul edilmiştir. Teklif 2 Temmuz’da yapılan oylamada 140 ret oyuna karşı 242 kabul oyuyla kanunlaşmış (Yeşil Ekonomi, 2025) ve 9 Temmuz 2025’te Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (TBMM, 2025).

3. 7552 Sayılı Türkiye İklim Kanunu’nun Analizi

Türkiye İklim Kanunu üç kısımdan oluşmaktadır. “Genel Hükümler” başlıklı birinci kısımda kanunun amacı, kapsamı, kullandığı temel kavramların tanımları ve iklim değişikliği ile mücadele için öne sürdüğü ilke ve esaslar verilmiştir. “İklim Değişikliği ile Mücadele” başlıklı ikinci kısımda iklim değişikliği ile mücadele faaliyetleri, bu faaliyetlerin planlanıp uygulamaya geçirilmesini sağlayacak araçlar ve faaliyetlerin yürütülmesinde merkezi bir rolü olan karbon fiyatlandırma mekanizmaları tanıtılmıştır. “Gelirler, Yaptırımlar ve Çeşitli Hükümler” başlıklı üçüncü kısımda ise kanunun uygulanması sürecinde elde edilen gelirlerin nasıl kullanılacağına, cezai hükümlerin nasıl uygulanacağına ve diğer çeşitli düzenleyici hükümlere yer verilmiştir.

3.1. Kanunun Amacı ve Temel İlkeler

Kanunun amacı, birinci maddede “yeşil büyüme vizyonu ve net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda iklim değişikliğiyle mücadele etmek” olarak tanımlanmıştır. Bu amaca giden yolda benimsenecek temel ilkelerin yer aldığı üçüncü maddeye göre, Türkiye’nin iklim politikaları “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkesi” temelinde hazırlanacaktır. Bu, söz konusu politikalar hazırlanırken ülkenin kalkınma önceliklerinin ve özel koşullarının gözetileceği anlamına gelmektedir. Aynı maddeye göre, bu süreçte eşitlik, adalet, sürdürülebilirlik, şeffaflık ve katılımçılık gibi evrensel değerler benimsenecektir. Bu

noktada, maddede “adil geçiş” olarak bahsedilen ilkenin kanun için büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İkinci maddede yer alan tanıma göre, adil geçiş ilkesi politikaların ekonomik, çevresel ve sosyal kazanımları gözeterek şekilde tasarlanmasını sağlayacaktır. Bu ilke, geçiş sürecinde işini kaybetme riski altındaki bireyler ile kadın, çocuk ve engelliler gibi hassas grupların korunmasına yönelik tedbirler aracılığıyla uygulanacaktır.

3.2. İklim Değişikliği ile Mücadele Faaliyetleri

Kanun, iklim değişikliği ile mücadele faaliyetlerinin tamamının Türkiye’nin Ulusal Katkı Beyanı’na uygun olacak şekilde hazırlanması gerektiğini belirtmiş ve bu faaliyetleri “sera gazı emisyonlarının azaltımı” ve “iklim değişikliğine uyum” şeklinde iki kategoriye ayırmıştır. Beşinci maddeye göre net sıfır emisyon hedefine ulaşmak için gerçekleştirilen emisyon azaltım faaliyetleri, enerji, su ve ham madde verimliliğini sağlamak, kirliliği önlemek, yenilenebilir enerjiye geçişi sağlamak, “ürünlerin, işletmelerin, kurum ve kuruluşların karbon ayak izini” azaltmak, temiz teknolojileri geliştirmek ve bir sıfır atık sistemi kurmak şeklinde sıralanmıştır. İlgili kurum ve kuruluşlar, bu faaliyetlerin yürütülmesi esnasında “adil geçiş” ilkesini gözetmekle yükümlüdür. İklim değişikliğinin mevcut ve olası olumsuz etkilerinin önlenmesine, ekolojik yıkım risklerinin en aza indirilmesine ve bu süreçte ortaya çıkabilecek fırsatlardan yararlanmaya odaklanan uyum faaliyetleri ise kanunun altıncı maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede uyum faaliyetleri; su kaynaklarının etkin yönetimini sağlamak, ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği korumak, çölleşme ve erozyonla mücadele için ağaçlandırma ve toprak koruma projeleri gerçekleştirmek, dirençli ürün desenleri aracılığıyla tarım sektörünün sürdürülebilirliğini sağlamak ve iklim değişikliğinden kaynaklanan afet risklerini azaltmak amacıyla erken uyarı sistemleri geliştirmek şeklinde sıralanmıştır.

3.3. Mücadele Faaliyetlerinin Planlanması ve Uygulanması

Kanunun dördüncü maddesine göre, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’na bağlı İklim Değişikliği Başkanlığı, Türkiye’nin iklim değişikliği ile mücadele politikalarının yürütülmesinden sorumlu kurumdur. “Kurumlar arası koordinasyonu sağlamak, faaliyet ve standartları belirlemek” ve kurulacak “karbon fiyatlandırmasına ilişkin piyasaya dayalı mekanizmaları düzenlemek” gibi görevlere sahip olan Başkanlık; bu politikaların kanunda öngörüldüğü şekilde uygulanmasını temin etmek için gerekli gördüğü her türlü bilgi, belge ve veriyi kamu kurumları ile gerçek ve tüzel kişilerden talep etme yetkisiyle donatılmıştır. Kanunun yedinci ve sekizinci maddeleri, İklim Değişikliği Başkanlığı öncülüğünde yürütülecek olan iklim değişikliğiyle mücadele faaliyetlerinin kurumsal ve operasyonel çerçevesini çizmektedir. Planlama araçlarını düzenleyen yedinci madde, ilgili tüm kurum ve kuruluşların kendi plan, program ve stratejilerini hazırlarken İklim Değişikliği Başkanlığı’nın yayımladığı ulusal strateji ve eylem planlarını esas almasını zorunlu kılmıştır. Bunun ulusal politikaları bütüncül bir şekilde uygulamayı hedefleyen, merkeziyetçi bir yaklaşım olduğu aşıkardır. Ancak kanun ulusal hedeflerin yerel düzeyde sahiplenilmesini sağlayacak mekanizmalar da kurmuştur. Yine yedinci maddede öngörüldüğü üzere, her ilde valinin koordinasyonunda yerel yönetimlerce ilin özel şartlarına uygun yerel iklim değişikliği eylem planları hazırlanacaktır. Bu planlar, valinin başkanlığında toplanan ve iklim değişikliği ile mücadele faaliyetlerinin il düzeyinde planlanıp uygulanmasından sorumlu olan İl İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu’na sunulacaktır.

Uygulama araçlarını düzenleyen sekizinci madde ise, bu araçlara yönelik esasları finans, teknoloji ve kapasite geliştirme olmak üzere üç kategoride toplamıştır. Finansal araçlar kapsamında, iklim finansmanı kaynaklarının geliştirilmesi ve sermaye piyasası araçlarının teşviki hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, ikinci maddede “iklim değişikliği ile mücadeleye katkı sağlayan ekonomik faaliyetlere ilişkin ilkeler ve kriterler belirleyerek iklim finansmanının harekete geçirilmesine katkıda bulunan” bir sınıflandırma sistemi olan Türkiye Yeşil Taksonomisinin kurulması öngörülmüştür. Buna bağlı olarak, ithal ürünlerdeki gömülü emisyonları ele alan bir Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizmasının kurulması da mümkündür. Teknoloji araçları kapsamında, ülkenin teknolojik öz yeterliliğini artırmak ve karbon yakalama gibi temiz teknolojileri geliştirmek amaçlanmıştır. Kapasite geliştirme kapsamında ise toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik eğitim faaliyetleri düzenlemek ve bir “yeşil iş gücü” yetiştirmek hedeflenmiştir. Kanun, finans ve teknoloji alanlarındaki sorumluluğu İklim Değişikliği Başkanlığı’na, kapasite geliştirme görevlerini ise Milli Eğitim Bakanlığı’na ve Yükseköğretim Kurulu’na vermiştir.

3.4. Karbon Fiyatlandırma Mekanizmaları ve Emisyon Ticareti Sistemi

“Karbon Fiyatlandırma” mekanizmalarını ve bunların nasıl işleyeceğini açıklığa kavuşturarak maddelerin kanunun en önemli bölümünü oluşturduğu iddia edilebilir. Zira bu maddeler aracılığıyla uluslararası hukuk ve ticaretin önemli bir parçası olan karbon piyasası mekanizmaları Türkiye’ye uyarlanmış ve emisyon azaltım faaliyetlerinin temeli olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yer alan dokuzuncu maddede, Türkiye’de bir Emisyon Ticaret Sistemi’nin (ETS) kurulmasına ve işletilmesine yönelik düzenlemeler mevcuttur. İkinci maddedeki tanımına göre ETS, “net sıfır emisyon hedefine uygun bir üst sınır temelinde tahsisatların alınıp satılması yoluyla sera gazı emisyonu azaltımını teşvik eden” piyasa temelli bir mekanizmadır. Dokuzuncu madde ETS’nin kurulması, ulusal tahsisat planının hazırlanması ve bu plan doğrultusunda tahsisatların dağıtılması gibi konularda İklim Değişikliği Başkanlığı’nı görevlendirmiştir. ETS piyasasının işletilmesi görevini ise Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi’nin sorumluluğuna vermiştir.

Kanuna göre, ETS kapsamındaki faaliyetleri yürüten işletmelerin, İklim Değişikliği Başkanlığı’ndan “sera gazı emisyon izni” alması zorunludur. Bu işletmelerin temel yükümlülüğü, her yıl doğrulanmış emisyonlarına eşdeğer miktarda tahsisatı teslim etmektir. Bu yükümlülüğü yerine getirmeyen işletmeler, kanunun on dördüncü maddesi uyarınca hem idari para cezası ödemek hem de eksik kalan tahsisat miktarını bir sonraki yıl telafi etmekle mükellef tutulmuştur. Söz konusu tahsisatlar, her senenin başında ücretli veya ücretsiz olarak dağıtılabilecektir. Ücretsiz dağıtım, işletmelerin geçmiş emisyon verileri gibi kıyaslama değerlerine dayanılarak gerçekleştirilecektir. Şeffaflık ve öngörülebilirliği temin etmek amacıyla hazırlanan ulusal tahsisat planları Resmi Gazete’de yayımlanacaktır. Kanun, bu tahsisatlarla işletmeler arasında ETS piyasası üzerinden alınıp satılabilmesine de imkan tanımıştır. Üstelik bu alışverişler 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu’na tabi olmayacaktır. Öte yandan, işlemlerin ve genel olarak sistemin güvenliğini sağlamak adına bütün tahsisatların ve onlara bağlı hakların elektronik bir sistemde izlenmesi de zorunlu kılınmıştır. İşletmelerin tahsisata ilişkin yükümlülükleri, faaliyetlerini sonlandırması durumunda dahi devam edecektir.

Ayrıca, tahsisatların borca karşılık gösterilmesi ve ilk aktarıldığı hesapta durduğu müddetçe haczedilmesi mümkün olmayacaktır. Kanunun on birinci maddesinde yer alan hükümler, ETS'nin önemli bir parçası olan “gönüllü karbon piyasaları ve denkleştirme” mekanizmasını kurmuştur. Bu mekanizma, ETS kapsamındaki işletmelerin tahsisat yükümlülüklerinin bir kısmını eşdeğer miktarda karbon kredisi kullanarak yerine getirmesine olanak tanımaktadır. “Denkleştirme” olarak adlandırılan bu işlemde kullanılacak karbon kredileri, emisyon azaltımı ve giderimi faaliyetlerinden veya yutak alanların artırılmasına yönelik faaliyetlerden elde edilecektir. Kanun, bu amaçla kurulacak ulusal sistemin uluslararası karbon kredisi sistemleriyle entegre olarak tasarlanmasını ve gönüllü karbon kredisi üreten tüm proje sahiplerinin faaliyetlerini bir “kredi kayıt sistemine” kaydetmesini zorunlu kılmıştır.

ETS'nin düzenlenmesine ve işletilmesine ilişkin görev, yetki ve sorumluluklar çeşitli kurumsal aktörler arasında dağıtılmıştır. Onuncu maddeye göre, bu yapının en üstünde Karbon Piyasası Kurulu bulunmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı başkanlığında toplanan bu kurul, ilgili bakanlıkların (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı) bakan yardımcılarını ile Strateji ve Bütçe Başkan Yardımcısı, Sermaye Piyasası Kurulu Başkanı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Başkanı ve İklim Değişikliği Başkanı gibi üst düzey kamu görevlilerinden oluşmaktadır. Kurulun yetkileri kanunda “ulusal tahsisat planını” onaylamak, “ücretsiz tahsisatların dağılımına” karar vermek, “birincil piyasada satışa sunulacak tahsisat” miktarını belirlemek ve ETS ile ilgili temel politikaları belirlemek şeklinde sıralanmıştır.

İklim Değişikliği Başkanlığı'nın ETS kapsamındaki görevleri "tahsisat süreçlerini" yönetmek, "emisyonların izleme, raporlama ve doğrulama faaliyetlerini" yürütmek, ulusal bir karbon kredisi sistemi kurarak denkleştirme faaliyetlerini düzenlemek ve bu sistemin uluslararası piyasalara entegrasyonunu sağlamak şeklinde sıralanmıştır. Kanunda “Piyasa İşletmecisi” olarak tanımlanan Enerji Piyasaları İşletme Anonim Şirketi, ETS piyasasını organize etmek, alım-satım işlemlerini yürütmek, mali uzlaştırmayı sağlamak ve elektronik kayıt sistemini kurup işletmek gibi sorumluluklara sahiptir. Finansal işlemlerin güvenliği için teminat yönetimi ve nakit takas faaliyetleri kanunda “merkezi uzlaştırma kuruluşunca” yönetileceği belirtilmiştir. Piyasanın adil ve rekabetçi işleyişini temin etmek amacıyla piyasa bozucu davranışların gözetimini ve denetimini sağlamak ise Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun sorumluluğuna verilmiştir. Bütün bunların yanı sıra, kanunda özel sektörün ve sivil toplumun görüşlerini sisteme dahil etme işlevini gören bir Danışma Kurulu kurulması öngörülmüştür. Bu kurul aldığı istişari nitelikli kararları Karbon Piyasası Kurulu'na sunacaktır. Kanunun on ikinci maddesine göre, ETS ve bağlantılı finansal sistemler aracılığıyla elde edilecek gelirler (tahsisat satışı gelirleri, sera gazı emisyon izinleri gelirleri, piyasa işletmecisi gelirlerinin yarısı ve uygulanan idari para cezalarının yarısı) genel bütçede yer alan özel bir hesapta toplanacaktır. Bu gelirler yalnızca iklim değişikliği ile mücadele ve yeşil dönüşüm faaliyetleri için kullanılabilir. Söz konusu faaliyetler on üçüncü maddede iklim dostu yatırımlar yapmak, araştırma-geliştirme faaliyetleri düzenlemek ve hibe, garanti temini gibi çeşitli finansal araçlar yoluyla stratejik sektörlerde teknolojik dönüşümü desteklemek şeklinde sıralanmıştır.

3.5. Sistemi Koruyan Caydırıcılık Mekanizmaları

Kanunun on dördüncü maddesinde idari yaptırımlara ve bu yaptırımları tatbik edecek kurumsal mekanizmalara dair geniş bir çerçeve oluşturulmuştur. Ancak, makaleyi gereksiz detayla boğmamak adına, söz konusu maddede yer verilen caydırıcılık mekanizmalarından kısaca bahsetmek yeterlidir. Üç kategori altında toplanabilecek olan bu mekanizmaların ilki, ETS ihlallerini önlemeyi amaçlayan ağır idari para cezalarıdır. İkincisi, yükümlülüklerini yerine getirmeyen işletmelerin faaliyetlerini kısıtlayan tedbirlerdir. Üçüncüsü ise, önceki iki mekanizmanın yeteri kadar caydırıcı olmaması ihtimaline karşı, ihlalin tekrarrü halinde cezaların katlanarak artırılmasıdır. Bu üç mekanizma aynı anda kullanıldığında, kanunun getirdiği düzene uyum sağlamak, şirketler için mali açıdan daha karlı olacaktır. Kanunun on beşinci maddesi konu hakkında denetim yapma ve idari yaptırım kararı alma yetkisini; on altıncı maddesi ise yaptırımın tebliğ edilmesi ve uygulanması yetkisini İklim Değişikliği Başkanlığı'na vermiştir. Başkanlıkça alınan karara dair itiraz yolları açıktır, ancak dava açılması idarece verilecek cezanın tahsilini durdurmayacaktır.

3.6. Kanunun Mevzuattaki Yeri ve Uygulama Planı

Kanunun mevzuattaki yeri, “Çeşitli ve Son Hükümler” başlıklı bölümde düzenlenmiştir. On yedinci maddeye göre, kanunun uygulanmasına dair usul ve esaslar, aksi yönde bir hüküm bulunmadığı müddetçe, İklim Değişikliği Başkanlığı tarafından belirlenecektir. Kanunda düzenlenmeyen alanlar ise 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun ve diğer ilgili kanunların hükümleri geçerli olacaktır. On dokuzuncu madde kanunun yayımlandığı tarihte yürürlüğe gireceğini, yirminci madde ise kanun hükümlerini Cumhurbaşkanının yürüteceğini hükme bağlamıştır. Kanunun sonunda yer alan geçici maddeler, yeni düzenlemelerin kademeli olarak uygulanmasını temin etmektedir. Bu maddelere göre, ETS'nin tam olarak faaliyete başlamasından önce, kapsamı ve süresi Karbon Piyasası Kurulu tarafından belirlenecek bir pilot dönem uygulanacaktır. Bu süreçte, yükümlülük ihlallerine yönelik idari para cezaları %80 indirimli uygulanacaktır. Ayrıca, ETS kapsamındaki işletmelere sera gazı emisyon izni almaları için kanunun yürürlük tarihinden itibaren üç yıllık bir geçiş süresi tanınmıştır. Kanunda belirtilen ulusal ve yerel planlama araçlarının hazırlanması ve uygulama araçlarının kullanımına başlanması için ise son tarih 31 Aralık 2027 olarak belirlenmiştir.

İklim Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, mevzuattaki diğer kanunlarda da bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kanunun on sekizinci maddesi uyarınca 2872 sayılı Çevre Kanunu, 4628 sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ve 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu üzerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Çevre Kanunu'ndaki değişiklik, İklim Değişikliği Başkanlığı'nın Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın denetleme yetkisini devredebileceği kurumlar arasına eklenmesi ve idari para cezalarına dair bir hükmün kaldırılması ile sınırlıdır. Diğer iki kanunda yapılan değişiklikler ise ilgili kurumların ETS kapsamındaki yeni sorumluluklarını kanuna eklemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

4. Türkiye İklim Kanunu’na Gelen Tepki ve Eleştiriler

Türkiye İklim Kanunu’nu daha iyi anlayabilmek için, kanunun hazırlık süreci esnasında ve sonrasında sivil toplum, meslek odaları, akademi ve siyasi muhalefet tarafından dile getirilen eleştirileri dikkatlice analiz etmek gerekmektedir. Ancak, böyle bir analize girişen bir araştırmacının seçici davranması da elzemdir. Zira iklim şüpheciliğinden veya dezenformasyondan kaynaklanan tepki ve eleştirilerden kanunun kendisine dair bir şey öğrenmek pek mümkün değildir. Bu türden eleştirileri başka bir soruya cevap arayan farklı bir araştırmaya konu etmek daha uygun görünmektedir. Doğrudan kanunun kendisi ile ilgili eleştirileri incelerken ise, bunları odak noktalarına göre farklı kategorilere ayırmak bulguları daha anlaşılır kılacaktır. Bu nedenle bu bölümde Türkiye İklim Kanunu’na yöneltilen eleştiriler üç kategori halinde incelenecektir: kanunun hazırlanma sürecine dair eleştiriler, kanunun amacına dair eleştiriler ve kanunun eksikliklerine dair eleştiriler.

4.1. Kanunun Hazırlanma Sürecine Dair Eleştiriler

Kanunun hazırlanma süreci ile ilgili eleştirilerin büyük çoğunluğu, katılımcı uygulamaların yetersizliğine ve sürecin büyük bölümünün kapalı kapılar ardında yürütülmesinin yanlışlığına odaklanmıştır. Üstelik, kanunun böyle bir yöntemle hazırlanması kamuoyunun ilgisizliğinden de kaynaklanmamıştır. Zira, kanunun hazırlanmakta olduğu ilk kez duyurulduğunda İklim Eylem Ağı Avrupa (CAN Europe) ve Yeşil Düşünce Derneği gibi kuruluşlar bunun nasıl bir kanun olması gerektiğine dair görüşlerini dile getirmişlerdir. Görüş belirten kuruluşların en öncelikli taleplerinden biri, sürecin STK’ların, akademisyenlerin ve diğer paydaşların katılımıyla, şeffaf bir şekilde yürütülmesidir. Bu talebin karşılık bulmaması, daha ilk günlerden kanuna yönelik eleştirilerin gelmesine neden olmuştur (Bagatır, 2021). Türkiye Barolar Birliği’nin Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı kapsamında hazırlanan taslak metinden yola çıkarak Avrupa İklim Kanunu’nu çeviri yoluyla Türkiye’ye uyarlamasının pek çok sıkıntıya yol açacağına ve kanunun başarılı olması için çevre hukukçuları başta olmak üzere ilgili paydaşların sürece dahil edilmesinin gerektiğine dair açıklaması buna verilebilecek ilk örneklerden biridir (TBB Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu, 2021).

2022 yılının şubat ayında gerçekleştirilen İklim Şurası’nın katılımcı mekanizmaların eksikliğine dair eleştirilere verilen bir cevap olduğu söylenebilir. Ancak şura esnasında kanunun taslağının kamuoyuna açık bir şekilde sunulmaması ve yapılan görüşmelerin istişare niteliğinde kalması nedeniyle bu zayıf bir cevap olarak görülmüştür. Şurayı takip eden birkaç ay boyunca, kanun hakkında bilinenler yalnızca Karbon Piyasalarına Hazırlık Ortaklığı kapsamında hazırlanan taslak metinden ve medyada yayılan spekülasyonlardan ibaret kalmıştır. Kanun taslağının güncel hali kamuoyuna ilk olarak 2022 yılının ekim ayında, metnin görüşleri alınmak üzere bazı kurum ve kuruluşlara gönderilmesinin ardından ulaşmıştır (Kocaman, 2025). Taslak “hizmete özel” koduyla gönderildiği halde bunu web sayfalarında yayımlayan bazı kuruluşlar, metnin haber ajanslarının eline geçmesine ve yayılmasına neden olmuştur (Tartanoğlu, 2022). Bu olay, meslek kuruluşları istişare yoluyla kanunun hazırlık sürecine dahil edilse dahi sivil toplumun, akademinin genelinin ve kamuoyunun dışarıda bırakıldığını göstermektedir.

Bakan Kurum'un aksi yöndeki açıklamalarına rağmen, katılımcılığın eksikliğine dair eleştiriler kanunun TBMM'ye taşınmasına kadar devam etmiştir. Bunlar İklim Kanunu'nun kabul edilmesine dair Çevre Komisyonu Raporu'na da yansımıştır. Teklifin hazırlanma sürecinde STK'ların, yerel yönetimlerin, akademinin ve sendikaların yeterli katılımının sağlanmadığı, komisyon görüşmelerinin raporlandığı bölümde açıkça belirtilmiştir (TBMM, 2025, s. 24-26).

4.2. Kanunun Amacına Dair Eleştiriler

Taslak metnin ilk kez açığa çıkmasını takip eden süreçte, kanunun içeriğine pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Bunların önemli bir bölümünün kanunun amacını ve bu amaca ulaşmak için kullandığı yöntemleri sorguladığı dikkat çekmektedir. Bu türden eleştirilere göre, kanunun metinde zikredilenden farklı, zımnî amaçları bulunmaktadır ve kurulması öngörülen idari mekanizmalar bunun delilidir. Kanunun yalnızca Avrupa Birliği ile ticareti korumak için hazırlandığını, belirlediği emisyon azaltım hedeflerinin göstermelik olduğunu, büyümeyi iklim değişikliği ile mücadelenin önünde tuttuğunu, iklim değişikliği ile mücadele için net bir çerçeve çizmediğini ve tüzel kişilere bazı devlet projelerini destekleme yükümlülüğü yüklemek gibi aşırı merkezîyetçi hükümler içerdiğini öne süren eleştiriler bu kategoriye dahil edilebilir (İklim Masası, 2024).

Kanunun zımnî hedeflere sahip olduğunu öne sürenlerin bu eleştirileri kendi ideolojilerini yansıtacak şekilde çerçevlendirdiği görülmektedir. Örneğin ekoloji, hayvan hakları ve insan hakları gibi alanlarda çalışmalar yapan 75 STK'nın bir araya gelmesiyle kurulan İklim Adaleti Koalisyonu isimli ekolojist topluluğa göre, kanun taslağında yer alan "yeşil kalkınma vizyonu" ve "net sıfır emisyon hedefi" gibi kavramlar ekolojik yıkımla mücadeleyi sera gazı salınımı azaltımına indirgemektedir. Bu indirgemeci yaklaşımın benimsenme nedeni, ekolojik modernizasyonun adı altında radikal bir toplumsal dönüşümün önünü tıkamaktır. Karbon piyasası sisteminin kurulma nedeni ise "doğayı ve emeği sömürerek edinilen kirli kazançları" güvence altına almak ve "sermayeye zımnî olarak verilen kirletme hakkını" meşrulaştırmaktır. (Yeşil Gazete, 2023). Sosyalist görüşe göre ise kanunun amacı, toplumun ürettiği değeri devlet eliyle sermayeye aktarmak ve kurulacak sisteme entegre olamayan küçük şirketleri çökertip büyük şirketlere daha fazla alan açmaktır. Taslağın kamuoyu ile paylaşılmazken sermayeyi temsil eden meslek kuruluşlarına gönderilmesi, bu iddianın bir delilidir (Kuzey, 2023).

İklim Kanunu'nun kabul edilmesine dair Çevre Komisyonu Raporu'ndan yola çıkarak, benzer eleştirilerin muhalefet partileri tarafından da yapıldığı söylenebilir. Görüşmeler esnasında muhalefet, kanunun Avrupa Yeşil Mutabakatı'na bir tepki olarak hazırlandığı için çevrecilerden ziyade iş dünyasının taleplerini öncelediğini savunmuştur. "Yeşil büyüme" kavramının yalnızca ekonomik büyümeye odaklandığı ve dar gelirli kesimlerin refahını göz ardı ettiği de dikkat çekilen noktalardan biridir (TBMM, 2025, s. 24-26). Raporda yer alan muhalefet şerhleri, partilerin kanunun amacına yönelik çekincelerini detaylandırmaktadır. Muhalefet partilerinin pek çok konuda ortak noktada bulunduğu söylenebilir. Kanunun doğanın ve toplumun çıkarlarını değil, dar çevrelerin ve bazı sermaye gruplarının çıkarlarını öncelediğine yönelik iddia, bunların en önemlilerinden biridir. Diğer bir ortak iddiaya göre, kanun aracılığıyla kurulan mekanizmalar demokratik bir niteliğe sahip değildir ve bu durum adil geçiş ilkesinin yalnızca sözde kalmasına neden olacaktır (TBMM, 2025).

Kanun teklifinin komisyondan geçmesi ile TBMM Genel Kurulu’nda görüşülmeye başlanması arasındaki süreçte, kanunun amacına yönelik eleştirilerin şiddetlendiği görülmektedir. İklim Adaleti Koalisyonu, kanunun komisyonda tartışıldığı gün yaptığı açıklamada teklifi bir “yeşil boyama” örneği olarak nitelendirmiş ve onu “yıkım kanunu” olarak adlandırmıştır (Bianet, 2025). Bunun hemen sonrasında ise, İklim Adaleti Koalisyonu’nun da dahil olduğu 92 ekoloji örgütü kanunun iptali için bir imza kampanyası başlatmıştır. Kampanya metninde, komisyondan geçen taslağın büyük şirketlerin çıkarlarını gözetecek şekilde hazırlandığı, iklim adaletini dikkate almadığı ve üretim süreçlerine dair somut bir değişiklik önermemesi nedeniyle gerçek bir iklim kanunu olmadığı belirtilmiştir (Ekoloji Birliği, 2025).

2025 yılının Nisan ayında TBMM Genel Kurulu’nda gerçekleştirilen görüşmelerin sonuçsuz kalmasının önemli ölçüde muhalefet partilerinin ve STK’ların güçlü direnişinden kaynaklandığı söylenebilir. Kanunun görüşülme süreci esnasında muhalefet partilerinin ve STK’ların iş birliği ile yapılan basın açıklamasında iklim kanununun bir göz boyama çalışması olduğu, halkın değil sermayenin iyiliğini gözettiği ve bu nedenle reddedilmesinin gerektiği öne sürülmüştür (Ekoloji Birliği, 2025). Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, bu direnişin ardından geri çekilen iklim kanunu, hiçbir değişiklikten geçirilmeden, haziran ayında yeniden Genel Kurul gündemine getirilmiştir. Çeşitli çevreci topluluklar ve bazı muhalif siyasetçiler bu durumu sertçe eleştirip farklı bir iklim kanununa yönelik taleplerini yineleseler dahi kanunun meclisten geçmesini önleyememişlerdir (İklim Haber, 2025). Bunu takip eden süreçte kanunun zımni amaçlara sahip olduğunu düşünenlerin Türkiye İklim Kanunu’nun başarısızlığa mahkum olduğunu öne süren açıklamalar yaptığı görülmektedir. Buna göre Türkiye iyi bir iklim çerçeve kanunu hazırlama fırsatını kaçırmıştır ve serbest piyasaya dayanan yöntemler iklim değişikliği ile mücadele için gerçek bir çözüm sağlayamayacaktır (İklim Ağı, 2025), (Eryar Ünlü, 2025).

4.3. Kanunun Eksikliklerine Dair Eleştiriler

Hazırlık süreci esnasında ve sonrasında kanuna yöneltilen eleştirilerden bir kısmı, onun doğru yöne atılmış olumlu bir adım olduğunu, ancak işe yaraması için mevcut eksikliklerinin giderilmesinin gerektiğini öne sürmüştür. Komisyondaki görüşmeler esnasında muhalefet tarafından dile getirilen bazı eleştirilerin bu kategori altında değerlendirilmesi uygun görünmektedir. Örneğin, kurulacak karbon piyasasının “enerji üreticileri ve büyük karbon salınımı yapan firmalarla” iş birliği içindeki bir kurum tarafından yönetilmesinin çıkar çatışması yaratacağına yönelik eleştiri, kanunun bu meseleyi düzenleyen hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesine yönelik bir öneriyi içermektedir. Karbon tahsisatlarının finansal bir spekülasyon aracına dönüşebileceğini öne süren eleştiri, bunu önlemek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini öne sürmektedir. Görüşmeler esnasında kanunun fosil yakıt kullanımı için bir son tarih belirlemediğini, tarım ve gıda sektörleri için somut politikalar içermediğini ve su kaynakları ile doğal alanların korunmasını yeterince gözetmediğini öne süren eleştiriler de yapılmıştır (TBMM, 2025, s. 24-26). Bu türden eleştiriler, kanundaki eksikliklerin tespit edilmesine ve kapatılmasına yönelik olması nedeniyle yapıcı eleştiri olarak nitelendirilebilir.

Kanunun komisyondan geçmesini takip eden süreçte farklı kurum ve kuruluşların kanuna daha pozitif bir yerden baktığı ve yapıcı eleştiriler getirdiği görülmektedir. Örneğin, Ankara Barosu Kent ve Çevre Merkezi, kanunun yasalaşması halinde ikincil bir mevzuatın hazırlanmasının gerektiğini ve bu süreçlere akademinin, STK'ların ve yerel yönetimlerin de dahil edilmesinin büyük öneme sahip olduğunu öne sürmüştür. EPIAŞ'ın piyasa işletmecisi olmasının çıkar çatışmalarına neden olabileceğine dair muhalefet eleştirisini de tekrarlayan Ankara Barosu, bu konuda da bir düzenlemenin şart olduğunu dile getirmiştir (Ankara Barosu Kent ve Çevre Merkezi, 2025). Çevreciler arasında da kanun taslağına yapıcı eleştiriler getirenler mevcuttur. Örneğin, iklim alanında çalışmalar yapan 15 STK'nın bir araya gelerek oluşturduğu İklim Ağı (bu STK'lar arasında TEMA Vakfı ve Avrupa İklim Eylem Ağı gibi büyük kuruluşlar da bulunmaktadır), yaptığı açıklamada kanunun iptalini talep etmek yerine onun yeniden düzenlenmesinin gerektiğini öne sürmüştür. İklim Ağı'na göre yapılacak düzenlemelerde, emisyon azaltımı için somut bir hedef belirlenmeli, fosil yakıtların terki için bir plan geliştirilmeli ve adil geçiş için somut mekanizmalar kurulmalıdır (TEMA, 2025).

Kanunun ciddi bir değişiklikten geçirilmeden kabul edilip yürürlüğe girmesine rağmen, onu iyi bir başlangıç noktası olarak değerlendirenler mevcuttur. Bu türden değerlendirmelere göre, yakın gelecekte kurulacak olan ETS'nin kanunda belirlenen amaçlara ulaşmak için kullanılması mümkündür. Ancak bunun için kanundaki eksiklikleri kapatan yönetmeliklere ve emisyon azaltımına yönelik somut hedefler belirleyen politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sürdürülebilir Ekonomi ve Finans Araştırmaları Derneği tarafından yayımlanan değerlendirme, bu yaklaşımın iyi bir örneğidir. Değerlendirmede Türkiye'nin İklim Kanunu'nu başarıyla uygulatabilmek için Avrupa Birliği örneğini dikkate almasının gerektiği öne sürülmüştür. Buna göre sistemin düzgünce işleyebilmesi için iddialı emisyon azaltım hedefleri belirlenmeli, emisyon tahsisatlarında arz/talep dengesi sağlanmalı ve denkleştirme faaliyetlerine belirli sınırlamalar getirilmelidir. Paris Anlaşması kapsamında hazırlanacak ulusal katkı beyanları, iklim kanununun olması gerektiği gibi çalışmasını sağlayacak hedef ve stratejilerin belirlenmesi için elverişlidir (Özenç, 2025).

Sonuç

Bir krizin yönetimi için alınan kararları tahlil ederken benimsenebilecek iki temel yaklaşım vardır. Bunların ilki, ideal yönetim biçiminin ne olması gerektiğinden hareket eden, normatif bir değerlendirme yapmaktır. Bu yaklaşımı benimseyen bir araştırmacının ideolojik kalıp yargılardan kaçınması güçtür. Mesele Türkiye İklim Kanunu olduğunda, ekososyalist kalıp yargılar benimseyen bir araştırmacının serbest piyasa mekanizmalarına ağırlık veren bir sistem inşa ettiği için kanunu kusurlu bulması beklenir. Derin ekolojist değerlere sahip bir araştırmacının ekolojik modernleşme yaklaşımını benimseyen kanunu sığ ve yetersiz bulması kaçınılmazdır. Bir serbest piyasa çevrecisinin kanunu Türkiye'nin iklim politikalarının gelişimi sürecinde atılmış pozitif bir adım olarak değerlendirme ihtimali büyüktür. Öte yandan, liberteryen bir araştırmacının kanunda kurulan sistemi fazla merkezizetçi olarak nitelendirmesi ve devletin karbon fiyatlandırma mekanizmaları aracılığıyla ekonomiyi müdahale etmesini eleştirmesi muhtemel görünmektedir. Yukarıda yer verilen eleştiriler, bu iddiaların delilidir.

Alternatif bir yöntem olarak, alınan kararları kendi bütünlüğü içinde ele almak ve belirlenen amaçlar ile bu amaçlara ulaşmak için kullanılan yöntemlerin uyumunu sorgulamak da mümkündür. Bu yaklaşımı benimseyen bir araştırmacı bir kanunu değerlendirirken kanun metninin kendisinden, ona bağlı olarak geliştirilen politikalardan ve kanunda kurulması öngörülen sistemlerin pratikte nasıl işlediğinden yola çıkması gerekmektedir. Mesele Türkiye İklim Kanunu olduğunda, bu türden bir yaklaşımın benimsenmesi de güçtür. Bunun birinci nedeni, kanunun ne amaçla hazırlandığına dair ciddi fikir ayrılıklarının var olmasıdır. Yalnızca kanunun yeni yürürlüğe girdiği dönemde yapılan çalışmaları ilgilendiren ikinci sorun ise, kanunda öngörülen sistemlerin henüz kurulmamış ve kanuna bağlı olarak geliştirilen politikaların henüz uygulamaya geçirilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir kanunun birden fazla amaca hizmet edebileceğini kabul etmek, sıralanan sorunların ilkinin ortadan kaldırmak için yeterlidir. Kanunun çıkışına giden süreç incelendiğinde, onun gerçekten de bazı zımnî amaçlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Rio Konferansı'ndan bu yana, iklim krizi ile uluslararası mücadele faaliyetlerine dahil olurken daima kendi iktisadi kalkınmasını öncelmiştir. Türkiye'nin kendine has koşullarının gözetilmemesi, onun BMİDÇS'ni geç imzalamasına ve Kyoto Protokolü'ne geç dahil olmasına yol açmıştır. Üstelik Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın getirdiği değişikliklere uyum sağlamak iktisadi bir gereklilik olmadığı takdirde Türkiye'nin Paris Anlaşması'na ne zaman katılacağı ve İklim Kanunu'nun da dahil olduğu reformları ne zaman gerçekleştireceği belirsizdir. Bütün bunların yalnızca sürecin gidişatına dayanan bir yorum olmadığına ve yukarıda da bahsi geçen çeşitli resmi belgelerde dile getirildiğine dikkat edilmelidir. Bu, zımnî amaçların aslında yalnızca kanunda açıkça belirtilmediği anlamına gelmektedir.

Kanun, iktisadi kalkınmayı yeşil beklentileri karşılayarak devam ettirmek ve kurulan uluslararası düzene uyum sağlamak gibi amaçları üzerinden ele alındığında, doğru yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu değerlendirmenin ne kadar doğru olduğu gelecek senelerde daha iyi anlaşılacaktır. Ancak, kanun yalnızca metninde beyan edilen amaçları üzerinden ele alındığı takdirde, ortada büyük eksikliklerin bulunduğu söylenmelidir. Zira kanun, bu amaçlara hangi yöntemler aracılığıyla ulaşılacağını yeterince detaylandırmamıştır. Emisyon azaltımına yönelik faaliyetlerin temelinde yer alan karbon fiyatlan-

dırma mekanizmaları kanunda detaylı bir şekilde açıklanmış olsa da bu mekanizmaların işleyişine dair bazı önemli detaylar ihmal edilmiştir. Bu eksikliklerin giderilmesi için ETS kapsamındaki tahsisatların nasıl belirlenip dağıtılacağını, ücretsiz tahsisat dağıtımının hangi kurallara göre gerçekleştirileceğini ve benzeri meseleleri ele alacak ikincil mevzuata ihtiyaç duyulmaktadır. Benzer bir durum adil geçiş ilkesi için de geçerlidir. Bu ilkenin yalnızca kanunda kalmayıp politikalara yansımaları için, onun nasıl tatbik edileceğini belirleyen ikincil bir mevzuatın oluşturulması elzemdir.

Mesele iklim değişikliğine uyum faaliyetleri olduğunda, ikincil mevzuattan daha fazlasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Kanunun uyum faaliyetlerini ele alış şeklindeki temel eksiklik, doğal kaynakların ve ekosistemin tehlike altında olmasının yalnızca iklim değişikliğinden kaynaklandığını varsaymasıdır. Oysa, başta da belirtildiği üzere, iklim değişikliğinin neden olduğu kriz, aslında çok daha kapsamlı bir ekolojik krizin yalnızca bir boyutudur. Krizin diğer boyutlarını göz ardı eden mevzuat düzenlemeleri, uyum faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirileceğini detaylandırmasa dahi bu faaliyetlerin başarıya ulaşmasını önleyecektir. Bu nedenle meseleyi daha geniş bir perspektiften ele alan, yeni bir kanun çalışmasına ihtiyaç vardır. İnsanın doğa üzerindeki yıkıcı etkisinin nasıl sınırlandırılacağı ve koruma altına alınmış doğanın gelişiminin nasıl sağlanacağı, böyle bir kanunun hazırlık sürecinde ele alınması gereken önemli meselelerdir.

Son olarak, İklim Kanunu'na bağlı ikincil mevzuatın, yeni kanun çalışmalarının ve bunlara bağlı kamu politikalarının geliştirilme sürecinde katılımcı uygulamalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir. Akademiklerin, konu üzerinde uzmanlaşmış STK'ların ve bağımsız araştırmacıların sürece dahil edilmesi, teknik eksikliklerin giderilmesini ve aksaklıkların çözülmesini kolaylaştıracaktır. Konu ile dolaylı yoldan ilgili STK'ların, meslek kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin katılımı ise Türkiye iklim ve çevre mevzuatının halk nezdinde kabul görmesini sağlayacak ve geliştirilen politikalara meşruiyet kazandıracaktır. Bu türden katılımcı politikaların uygulanmaması durumunda ise, dezenformasyonun ve yıkıcı eleştirilerin yaygınlaşması kaçınılmaz görünmektedir.

Kaynakça

- AA. (2021, 08 01). *Bakan Kurum: İklim Kanunu ile doğamızı koruyacak adımları atacağız.* 09 16, 2025 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-kurum-iklim-kanunu-ile-dogamizi-koruyacak-adimlari-atacagiz/2102969> adresinden alındı
- AA. (2023, 08 25). *İklim Kanunu teklifi, yeni yasama döneminde TBMM gündemine gelecek.* 09 16, 2025 tarihinde aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/politika/iklim-kanunu-teklifi-yeni-yasama-doneminde-tbmm-gundemine-gelecek/2975896> adresinden alındı
- Ankara Barosu Kent ve Çevre Merkezi. (2025, 02 25). *ankarabarusu.org.* İklim Kanunu Teklifi: Gerçek Bir Çözüm mü, Kaçırılan Bir Fırsat mı?: <https://ankarabarusu.org.tr/upload/diger/kcm21022025.pdf> adresinden alındı
- Bagatır, B. (2021, 07 16). *Türkiye'nin Nasıl Bir İklim Yasasına İhtiyacı Var?* 09 21, 2025 tarihinde iklimhaber.org: <https://www.iklimhaber.org/turkiyenin-nasil-bir-iklim-yasasina-ihciyacivar/> adresinden alındı
- Beckerman, W. (1990). *Pricing for Pollution: Market Pricing, Government Regulation, Environmental Policy* (2 b.). Oxford: The Institute of Economic Affairs.
- Bianet. (2025, 02 26). *İklim Kanunu değil 'Yıkım Kanunu'.* 09 21, 2025 tarihinde bianet.org: <https://bianet.org/haber/iklim-kanunu-degil-yikim-kanunu-304918> adresinden alındı
- Boin, A., Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2005). *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure* (1 b.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Calel, R. (2013). Carbon Markets: A Historical Overview. *WIREs Climate Change*(4), s. 107-119.
- Can, G., Şahin, Ü., Sayılı, U., Dubé, M., Kara, B., Acar, H. C., . . . Gosselin, P. (2019). Excess Mortality in Istanbul During Extreme Heat Waves between 2013 and 2017. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(22), s. 1-16.
- Chinowsky, P., Hayles, C., Schweikert, A., Strzepek, N., Strzepek, K., & Schlosser, C. A. (2011). Climate Change: Comparative Impact on Developing and Developed Countries. *Engineering Project Organization Journal*, 1(1), s. 67-80.
- Çevre Kanunu.* (1983, 08 09). tarimorman.gov.tr: <https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Kanunlar/%E2%82%ACEVRE%20KANUNU.pdf> adresinden alındı
- Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.* (2006, 04 26). 09 13, 2025 tarihinde resmigazete.gov.tr: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060513-1.htm> adresinden alındı

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2025, 09 14). *Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Tarihçesi*. 09 14, 2025 tarihinde [csb.gov.tr: https://www.csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012](https://www.csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012) adresinden alındı

Demirci, K. (2019). Uluslararası ve Ulusal Mevzuat Hükümleri Çerçevesinde İklim Mültecisi Kavramı ve Türkiye Özelinde Yaratacağı Muhtemel Sorunlar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), s. 93-114.

Ecer, K., Güner, O., & Çetin, M. (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye Ekonomisinin Uyum Politikaları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9(2), s. 125-144.

Ekoloji Birliği. (2025, 02 26). *Ekoloji Örgütleri: Gerçek Bir İklim Kanunu İstiyoruz!* 09 21, 2025 tarihinde [ekolojibirliigi.org: https://ekolojibirliigi.org/ekoloji-orgutleri-gercek-bir-iklim-kanunu-istiyoruz/](https://ekolojibirliigi.org/ekoloji-orgutleri-gercek-bir-iklim-kanunu-istiyoruz/) adresinden alındı

Ekoloji Birliği. (2025, 04 09). *Muhalefetten İklim Kanunu Teklifine Tepki: "Sermayenin Değil Halkın İklim Yasasını İstiyoruz!"*. 09 21, 2025 tarihinde [ekolojibirliigi.org: https://ekolojibirliigi.org/muhalefetten-iklim-kanunu-teklifine-tepki-sermayenin-degil-halkin-iklim-yasasini-istiyoruz/](https://ekolojibirliigi.org/muhalefetten-iklim-kanunu-teklifine-tepki-sermayenin-degil-halkin-iklim-yasasini-istiyoruz/) adresinden alındı

Enerji Verimliliği Kanunu. (2007, 05 02). 09 13, 2025 tarihinde [mevzuat.gov.tr: https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5627.pdf](https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5627.pdf) adresinden alındı

Eryar Ünlü, D. (2025, 08 13). *Uzmanlardan Eleştiri: İklim Değişikliği Kanunu Değil, Emisyon Ticaret Sistemi Kanunu*. 09 21, 2025 tarihinde [ekonomigazetesi.com: https://www.ekonomigazetesi.com/kose-yazisi/uzmanlardan-elestiri-iklim-degisikligi-kanunu-degil-emisyon-ticaret-sistemi-kanunu-59951](https://www.ekonomigazetesi.com/kose-yazisi/uzmanlardan-elestiri-iklim-degisikligi-kanunu-degil-emisyon-ticaret-sistemi-kanunu-59951) adresinden alındı

Field, B. C., & Field, M. (2017). *Environmental Economics: An Introduction*. Boston: McGraw-Hill Education.

First Biennial Transparency Report of Türkiye. (2024, 11 07). [unfccc.int: https://unfccc.int/documents/642617](https://unfccc.int/documents/642617) adresinden alındı

Gülcan, D. T. (2018). Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma. *Uluslararası İlişkiler*, 13(59), s. 49-63.

Gürçam, S. (2025). İklim Kriziyle Mücadele mi, Sermaye İçin Piyasa Mekanizmaları mı? Türkiye'nin İklim Değişikliği Kanunu Teklifi Üzerine Bir İnceleme. *Çevre, İklim ve Sürdürülebilirlik*, 26(1), s. 37-52.

Güzel, Ş., & Özer, P. (2022). Türkiye'de Hava Kirliliği ve Sağlık Harcamaları. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(2), s. 186-202.

Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*(162), s. 1243-1248.

Huang, J. (2021). Exploring Climate Framework Laws and The Future of Climate: Exploring Climate Framework Laws and The Future of Climate Action. *Pace Environmental Law Review*, 38(2), 285-326.

İklim Ağı. (2025, 08 01). *İklim Ağı: Meclis'te Kabul Edilen İklim Kanunu Ne Doğayı, Ne İnsanı, Ne de İklimi Koruyabilir*. 09 21, 2025 tarihinde iklimagi.org: <https://iklimagi.org/iklim-agi-mecliste-kabul-edilen-iklim-kanunu-ne-dogayi-ne-insani-ne-de-iklimi-koruyabilir/> adresinden alındı

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2023, 04 13). *Güncellenmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı Sunuldu*. iklim.gov.tr: <https://www.iklim.gov.tr/guncellenmis-birinci-ulusal-katki-beyani-sunuldu-haber-1139> adresinden alındı

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2025, 09 14). *İklim Değişikliği Başkanlığı*. 09 14, 2025 tarihinde iklim.gov.tr: <https://iklim.gov.tr/hakkimizda-i-4> adresinden alındı

İklim Değişikliği Başkanlığı. (2025, 09 14). *Paris Anlaşması*. 09 14, 2025 tarihinde iklim.gov.tr: <https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34> adresinden alındı

İklim Haber. (2025, 06 27). *İklim Kanunu Teklifinin Birinci Bölümü Kabul Edildi; 2 Madde Değiştirildi*. 09 21, 2025 tarihinde iklimhaber.org: <https://www.iklimhaber.org/iklim-kanunu-teklifinin-birinci-bolumu-kabul-edildi-2-madde-degistirildi/> adresinden alındı

İklim Masası. (2024, 05 20). *İklim Kanunu Taslağı: Ne Biliyoruz?* 09 21, 2025 tarihinde iklimmasasi.com: <https://www.iklimmasasi.com/iklim-kanunu-taslagi-ne-biliyoruz/> adresinden alındı

İklim Şurası. (2022, 02 25). *İklim Şurası 2022 Komisyon Tavsiye Kararları*. csgb.gov.tr: <https://www.csgb.gov.tr/Media/xnylrhpr/iklim-%C5%9Furas%C4%B1-sonu%C3%A7-bildirgesi.pdf> adresinden alındı

IPCC. (1997). *The Regional Impacts of Climate Change: An Assessment of Vulnerability*. (R.T.Watson, M.C.Zinyowera, & R.H.Moss, Dü) Cambridge University Press: IPCC.

Karaca, M., & Nicholls, R. J. (2008). Potential Implications of Accelerated Sea-Level Rise for Turkey. *Journal of Coastal Research*, 24(2), s. 288-298.

Karahasan, B. C., & Pinar, M. (2023). Climate Change and Spatial Agricultural Development in Turkey. *Review of Development Economics*, 27(3), s. 1699-1720.

Kılavuz, H. (2015). Çevre Krizinin Nedenleri ve Çözüm Arayışları. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), s. 277-296.

Kocaman, H. (2025, 07 09). *İklim Kanunu'nun Yasama Macerası*. 09 16, 2025 tarihinde iklimhaber.org: <https://www.iklimhaber.org/iklim-kanununun-yasama-macerasi/> adresinden alındı

Koselleck, R. (2006). Crisis. (M. W. Richter, Dü.) *Journal of the History of Ideas*, 67(2), 357-400.

Köse, İ. (2018). İklim Değişikliği Müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı İmza Süreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), s. 55-81.

Kuzey, D. (2023, 09 03). *Yeni İklim Kanunu Ne Getiriyor? Halktan Gizlenen Taslakta Neler Var?* sosyalizm.org: <https://www.sosyalizm.org/yeni-iklim-kanunu-ne-getiriyor-halktan-gizlenen-taslakta-neler-var-9384> adresinden alındı

May, J. R., & Daly, E. (2014). *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Metz, B. (2013). Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change. *The Legacy of the Kyoto Protocol: A View From the Policy World*, 4(3), 151-158.

Michaelowa, A., Shishlov, I., & Brescia, D. (2019). Evolution of International Carbon Markets: Lessons for the Paris Agreement. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 10(6), 1-24.

Önder, T. (2017). "Derin Ekoloji" Üzerine. O. İmga, & H. Olgun (Dü) içinde, *Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar* (s. 117-149). Ankara: Liberte.

Özenç, B. (2025, 07 07). *Türkiye'nin İklim Kanunu Meselesi: Hepimize geçmiş (mi) olsun?* 09 21, 2025 tarihinde sefia.org: <https://sefia.org/blog/turkiyenin-iklim-kanunu-meselesi-hepimize-gecmis-mi-olsun/> adresinden alındı

Öztürk, Ş. T., & Toprak, Z. F. (2024). Kyoto Protokolü ve Türkiye'nin Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi. *Türk Hidrolik Dergisi*, 8(1), s. 7-18.

Paavola, J. (2012). Climate Change: Ther Ultimate Tragedy of the Commons. D. H. Cole, & E. Ostrom (Dü) içinde, *Property in Land and Other Resources* (s. 417-433). Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy.

Scotford, E., & Minas, S. (2019). Probing the Hidden Depths of Climate Law: Analysing National Climate Change Legislation. *Review of European, Comparative & International Environmental Law*, 28(1), 67-81.

Selçuk, S. F. (2023). Uluslararası İklim Değişikliği Anlaşmaları ve Türkiye'nin Tutumu. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 6(1), s. 9-19.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019, 08 18). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. sbb.gov.tr: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf adresinden alındı

Şahin, Y. (2005). *Küresel Isınma Fetişizmi*. Ankara: Seçkin.

Şekercioğlu, Ç. H., Anderson, S., Akçay, E., Bilgin, R., Can, Ö. E., Semiz, G., . . . Dalfes, H. N. (2011). Turkey's Globally Important Biodiversity in Crisis. *Biological Conservation*, 144(12), s. 2752-2769.

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021, 03 24). *Bakan Kurum: "İklim Değişikliği Eylem Planı'nı 2050 Hedefi ile Güncelliyoruz"*. csb.gov.tr: <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-iklim-degisikligi-eylem-planini-2050-hedefi-ile-guncelliyoruz-bakanlik-faaliyetleri-30890> adresinden alındı

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, 03 22). *Bakan Murat Kurum: "İklim Kanunu Hazırlıklarının Büyük Kısmı Tamamlandı"*. 09 16, 2025 tarihinde [agri.csb.gov.tr: https://agri.csb.gov.tr/bakan-murat-kurum-iklim-kanunu-hazirliklarinin-buyuk-kismi-tamamlandi-haber-267775](https://agri.csb.gov.tr/bakan-murat-kurum-iklim-kanunu-hazirliklarinin-buyuk-kismi-tamamlandi-haber-267775) adresinden alındı

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022, 08 27). *İklim Şurası'nda Alınan Önemli Kararlar*. [csb.gov.tr: https://www.csb.gov.tr/iklim-surasi-nda-alinan-onemli-kararlar-bakanlik-faaliyetleri-34154](https://www.csb.gov.tr/iklim-surasi-nda-alinan-onemli-kararlar-bakanlik-faaliyetleri-34154) adresinden alındı

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). *İklim Değişikliğine Uyum Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030)*. [iklim.gov.tr: https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fine%20Uyum%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan_%202024-2030.pdf](https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9Fikli%C4%9Fine%20Uyum%20Stratejisi%20ve%20Eylem%20Plan_%202024-2030.pdf) adresinden alındı

T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı İklim Değişikliği Başkanlığı. (2025, 09 13). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*. 09 13, 2025 tarihinde [iklim.gov.tr: https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33](https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33) adresinden alındı

T.C. İklim Değişikliği Başkanlığı. (2025, 02 25). *Türkiye'nin İlk İklim Kanunu Geliyor*. [iklim.gov.tr: https://iklim.gov.tr/turkiyenin-ilk-iklim-kanunu-geliyor-haber-4431](https://iklim.gov.tr/turkiyenin-ilk-iklim-kanunu-geliyor-haber-4431) adresinden alındı

Tartanoğlu, S. (2022, 11 04). *İklim Değişikliği Kanun Taslağına Anka Ulaştı: Emisyonlu Faaliyet İzin Şartı, İzinsiz Emisyona 5 Milyona Kadar Ceza, Bakan Başkanlığındaki Karbon Piyasası Kurulu Üyelerine "Huzur Hakkı"*. 09 21, 2025 tarihinde [ankahaber.net: https://ankahaber.net/haber/detay/iklim-degisikligi-kanun-taslagina-anka-ulasti-emisyonlu-faaliyet-izin-sarti-izinsiz-emisyona-5-milyona-kadar-ceza-bakan-baskanligindaki-karbon-piyasasi-kurulu-uyelerine-huzur-hakki-110396](https://ankahaber.net/haber/detay/iklim-degisikligi-kanun-taslagina-anka-ulasti-emisyonlu-faaliyet-izin-sarti-izinsiz-emisyona-5-milyona-kadar-ceza-bakan-baskanligindaki-karbon-piyasasi-kurulu-uyelerine-huzur-hakki-110396) adresinden alındı

TBB Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu. (2021, 04). *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nı İklim Kanunu Çalışmalarını Katılımcılık Temelinde Yürütmeye Bir Kez Daha Davet Ediyoruz. Türkiye Barolar Birliği Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu Bülteni(4), 2-3*. [barobirlik.org.tr: https://d.barobirlik.org.tr/chkbulten/sayi4/4/](https://d.barobirlik.org.tr/chkbulten/sayi4/4/) adresinden alındı

TBMM. (2025, 07 09). *İklim Kanunu*. 09 16, 2025 tarihinde [resmigazete.gov.tr: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/07/20250709-1.htm](https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2025/07/20250709-1.htm) adresinden alındı

TBMM. (2025). *İstanbul Milletvekili Mustafa Demir ve Bursa Milletvekili Emel Gözükara Durmaz ile 95 Milletvekilinin İklim Kanunu Teklifi (2/2927) ve Çevre Komisyonu Raporu*. 09 21, 2025 tarihinde [cdn.tbmm.gov.tr: https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/d929e28a-eafd-472b-a1a7-21fc0232ac33.pdf](https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y3/T2/DosyaKomisyonRaporunuVerdi/d929e28a-eafd-472b-a1a7-21fc0232ac33.pdf) adresinden alındı

TEMA. (2025, 02 27). *İklim Ağrı: Doğayı, İnsanı ve İklimi Koruyan Bir Yasa Talep Ediyoruz*. 09 21, 2025 tarihinde [tema.org.tr: https://www.tema.org.tr/basin-odasi/bizden-haberler/iklim-agi-dogayi-insani-ve-iklimi-koruyan-bir-yasa-talep-ediyoruz](https://www.tema.org.tr/basin-odasi/bizden-haberler/iklim-agi-dogayi-insani-ve-iklimi-koruyan-bir-yasa-talep-ediyoruz) adresinden alındı

Türkeş, M. (2012). *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 4(2), s. 1-32*.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982, 11 9). www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2021). *Yeşil Mutabakat Eylem Planı*. [ticaret.gov.tr: https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT%20YE%C5%9E%C4%B0L.pdf) adresinden alındı

Uğur, A. (2021). Antroposen: İklim Krizi mi Yoksa Uygarlık Krizi mi? *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), s. 557-579.

United Nations. (1992). *United Nations Framework Convention on Climate Change*. [unfccc.int: https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf](https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf) adresinden alındı

United Nations. (2025, 09 18). *Mechanisms Under the Kyoto Protocol*. 09 12, 2025 tarihinde [unfccc.int: https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms](https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/mechanisms) adresinden alındı

Üstün, K. T. (2021). Yeni Bir Dönemin Başlangıcı: Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türk Çevre Hukuku ve Politikalarına Etkileri. *Memleket Siyasi Yönetim*, 16(36), 329-366.

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun. (2005, 05 10). 09 13, 2025 tarihinde [mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5346.pdf](https://www.mevzuat.gov.tr: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5346.pdf) adresinden alındı

Yeşil Ekonomi. (2025, 07 02). *İklim Kanunu Teklifi kabul edildi*. 09 16, 2025 tarihinde yesilekonomi.com: https://yesilekonomi.com/iklim-kanunu-teklifi-kabul-edildi/ adresinden alındı

Yeşil Gazete. (2023, 22 10). *İklim Adaleti Koalisyonu: Bu iklim kanunu değil, bir ticaret sözleşmesi*. 09 21, 2025 tarihinde yesilgazete.org: https://yesilgazete.org/iklim-adaleti-koalisyonu-bu-iklim-kanunu-degil-bir-ticaret-sozlesmesi/ adresinden alındı

Zittis, G., Almazroui, M., Alpert, P., Ciais, P., Cramer, W., Dahdal, Y., . . . Lelieveld, J. (2022). Climate Change and Weather Extremes in the EasternMediterranean and Middle East. *Reviews of Geophysics*, 60(3), s. 1-48.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), X/2 (2025), s. 80-111

Araştırma Makalesi

TÜRKİYE VE KÖRFEZ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ (KİK) ÜYESİ ÜLKELERİN FİLİSTİN MESELESİNE YAKLAŞIMLARI: NEOKLASİK REALİZM BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Necmeddin YÜŞEN*-Engin KOÇ**

Makale Başvuru Tarihi: 07/10/2025

Makale Kabul Tarihi: 25/12/2025

Özet

Bu çalışma, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Filistin meselesine yönelik dış politika yaklaşımlarını neoklasik realizm çerçevesi içinde analiz etmektedir. Makale, söz konusu aktörlerin Filistin politikasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı ve bu farklılaşmanın ardında yatan nedenleri açıklamayı amaçlamaktadır. Neoklasik realizmin öngördüğü biçim, uluslararası sistemin dayattığı yapısal kısıtların yanı sıra, iç siyasi dinamikler, liderlik algıları, rejim güvenliği kaygıları ve tarihsel-kültürel referansların dış politika tercihleri üzerindeki belirleyici rolü çalışmanın temel varsayımını oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye, İsrail'i diplomatik olarak tanıyan ilk Müslüman ülke olmasına rağmen, Filistin meselesine tarihsel olarak güçlü ve süreklilik arz eden bir destek sunmuş, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı döneminde bu destek önemli ölçüde artmıştır. Kudüs'ün İslam dünyası açısından taşıdığı dini, tarihsel ve kültürel önem, Türkiye'nin Filistin politikasının merkezinde konumlandırılmıştır. KİK üyesi ülkeler ise Filistin meselesine ilişkin temel ilkeler bakımından ortak bir söylem geliştirmiş görünmekle birlikte, pratikte farklılaşan dış politika tutumları sergilemektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn, İbrahim Anlaşmaları çerçevesinde İsrail ile normalleşme sürecine girerek pragmatik ve güvenlik odaklı bir yaklaşım benimserken, Suudi Arabistan ve Umman, İsrail ile ilişkilerini daha temkinli ve koşullu bir düzlemde sürdürmektedir. Buna karşılık Kuveyt ve Katar, İsrail ile diplomatik normalleşmeye mesafeli durarak mevcut statükoyu korumakta ve Filistin davasına yönelik daha normatif ve aktif bir tutum izlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Filistin meselesi, İsrail, Dış politika, Aksa Tufanı*

* Bilim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0009-0009-6613-4937, n.yusen7@hotmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-3682-8718, engin.koc@btu.edu.tr

TÜRKİYE AND GULF COOPERATION COUNCIL (GCC) MEMBER COUNTRIES APPROACHES TO THE PALESTINE ISSUE: AN ASSESSMENT WITHIN THE CONTEXT OF NEOCLASSICAL REALISM

Date Submitted: 07/10/2025

Date Accepted: 25/12/2025

Abstract

This study analyzes the foreign policy approaches of Türkiye and the member states of the Gulf Cooperation Council (GCC) toward the Palestinian issue within the framework of neoclassical realism. The article aims to identify the similarities and differences in these actors' Palestine policies and to explain the underlying factors driving this divergence. In line with the assumptions of neoclassical realism, the study argues that foreign policy preferences are shaped not only by the structural constraints imposed by the international system but also by domestic political dynamics, leadership perceptions, regime security concerns, and historical-cultural references. In this context, although Türkiye was the first Muslim-majority country to recognize Israel diplomatically, it has historically provided strong and consistent support for the Palestinian cause; this support intensified significantly during the Justice and Development Party (AK Party) era. The religious, historical, and cultural significance of Jerusalem for the Islamic world has been positioned at the core of Türkiye's Palestine policy. While GCC member states appear to have developed a common discourse on the fundamental principles of the Palestinian issue, they display diverging foreign policy practices in reality. The United Arab Emirates and Bahrain have adopted a pragmatic and security oriented approach by entering into normalization processes with Israel under the framework of the Abraham Accords, whereas Saudi Arabia and Oman have pursued a more cautious and conditional engagement with Israel. By contrast, Kuwait and Qatar have remained distant from diplomatic normalization with Israel, maintaining the existing status quo and continuing to pursue a more normative and active stance in support of the Palestinian cause.

Keywords: *Türkiye, Gulf Cooperation Council (GCC), Palestine Issue, Israel, Foreign policy, Al-Aqsa Flood*

Giriş

Filistin meselesi, Modern Ortadoğu tarihindeki en uzun süreli ve en karmaşık anlaşmazlıklarından biri olarak bilinmektedir. Bu sorun, yüzyıldan fazla bir zamandır bölgede etnik ve dini ayrılıkları, toprak taleplerini, askeri ve siyasi çatışmaları içermektedir. Bu sorunun temelinde Kudüs şehrinin, İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal kabul edilmesi, yerinden edilen mülteci ve sığınmacı durumuna düşen Filistinliler, Filistin topraklarının statüsü gibi hassas konuların merkezinde yer almaktadır. Türkiye, Filistin meselesine yaklaşımını stratejik temellerin yanı sıra, bölgeyle sahip olduğu tarihi derin bağlar üzerine de bina etmektedir. Nitekim Filistin'deki Türk varlığı; 868 ve 905 yıllarında hüküm süren Tolunoğulları ile başlamış, 1070 yılında Selçuklu Devleti'ne tabi olan Türkmen Beyi Emir Atsız'ın Kudüs'ü ele geçirmesiyle resmîyet kazanmış ve nihayetinde 1096 yılında Fatimilerin Kudüs'ü tekrar ele geçirmesiyle bölgedeki Türk (Selçuklu) hakimiyeti bir müddet son bulmuştur (Sander, 1995, s. 40).

Devam eden süreçte ise, Osmanlı'nın 9. Padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Mercidabık'ta kazandığı zaferle Suriye ve Filistin'de Türk hakimiyeti yeniden tesis edilmiş ve bu hakimiyet uzun yıllar boyunca devam etmiştir (Öztuna, 2007, s. 25). Bu tarihsel perspektif Türkiye'nin, Kudüs ve Filistin meselesine yıllardır neden büyük bir hassasiyetle yaklaştığının önemli bir sebebini ortaya koymaktadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu topraklar üzerinde 1517-1919 yılları arasında 400 yılı aşkın hüküm süren Türkler, bu konudaki tarihsel ve kültürel bağlarına sahip çıkıp bu bağları devam ettirme eğilimindedirler. Bu bakımdan Türkiye'nin dış politika vizyonu, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için çaba sarf etmekte ve bu çerçevede Kudüs ve Filistin meselesine yönelik Türk makamlarınca aktif bir diplomasi izlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

İsrail'in, ABD'nin uluslararası gücü ekseninde bölgesel bir güç olarak tarih sahnesine çıktığı yıllarda, Türkiye'nin de Sovyet tehdidine karşı blok tercihi yaparak İsrail'le aynı güç eksenine yaklaşması, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Nitekim iki ülke arasındaki bu küresel eksen paralelliğinde Türkiye, bölgesel politika oluştururken İsrail'in küresel bağlantılarını ve özellikle ABD üzerindeki etkisini daima göz önünde bulundurmuştur. Bu paralellik aynı zamanda Türkiye'yi, İsrail açısından kaçınılmaz bir bölgesel partner konumuna getirmiştir (Davutoğlu, 2009, ss. 417-426). Bu noktada Özşahin'in, "Türkiye'nin Filistin politikasının, Türkiye-İsrail ilişkilerinden bağımsız düşünülemez" iddiası dikkat çekicidir. Nitekim Türkiye, uzun yıllar boyunca Filistin-İsrail çatışmasında kalıcı bir çözüm arayışında arabuluculuk rolü üstlenmiş ancak İsrail ile ilişkilerde yaşanan gerilimlerin ardından Filistin tarafı ve özellikle Hamas ile olan ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır (Özşahin, 2018, s. 342; Özşahin, 2017, ss. 227-253). Bu durum Türk dış politikasının tarihsel süreçte Filistin meselesinde ortaya koyduğu paradoksal tavrı göstermesi bakımından önemlidir.

Körfez ülkeleri ise, Filistin'deki Araplar ile olan etnik bağlarla birlikte bölgedeki dini ve stratejik önemi göz önünde bulundurarak Kudüs ve Filistin meselesine hassasiyetle yaklaşmaktadırlar. Bölgedeki siyasi ve ekonomik güçleriyle birlikte, Körfez ülkeleri de Filistin halkının haklarının korunması ve bölgesel istikrarın sağlanması konusunda uzun yıllardır önemli bir rol oynamaktadırlar. Özellikle son yıllarda, Körfez ülkelerinin bu meseleye dair artan diplomatik, insani ve ekonomik çabaları dikkat çekmektedir ve bu durum bölgedeki

dengeleri etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Tüm bunlara rağmen, İsrail'in işgal politikaları ve işlediği insan hakları ihlallerine karşı Arap siyaseti aciz kalmaktadır. Zahlan'a göre (2009, s. 6), Arap milliyetçisi liderler, İsrail'e karşı tavır alıp, savaş veya boykot gibi çeşitli stratejiler denemiş olsa da Filistin, Osmanlı döneminin sona ermesinin ardından Siyonistlerin hegemonyasına terk edilmiştir. Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik ilgisi ise, 1936 yılında Filistinlilerin Avrupadan gelen Yahudi göçüne karşı başlattığı ayaklanma ve sonrasında yayınlanan Peel Raporu ile ortaya çıkmıştır (Zahlan, 2009, s. 6).

Öte yandan, İsrail'in BAE ve Bahreyn ile İbrahim anlaşmaları çerçevesinde diplomatik ilişki kurması KİK içerisinde Filistin meselesi ve İsrail'e karşı ortak duruş sergilemede derin çatlaklıklara sebebiyet vermiştir. 7 Ekim saldırıları ile birlikte İslam dünyası içerisinde Filistin meselesi ve İsrail ile ilişkiler tekrardan sorunsallaşmış ve ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, Türkiye ve Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik yaklaşımları incelenecektir. Bölgesel aktörlerin bu soruna nasıl baktığı, tarihsel süreçte nasıl konumlandıkları, siyasi, ekonomik ve kültürel bağlantıları ile yürüttükleri diplomatik, insani ve ekonomik çabalar mevcut literatür doğrultusunda ele alınacaktır. Filistin meselesi, Türk dış politikası çalışmalarında sıkça incelenen bir konu olmakla birlikte (Aykan, 1993, ss. 91-110; Anıl, 1999, ss. 131-145; Yavuz, 2004, ss. 235-251; Ertosun, 2013), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinin bu alandaki dış politikaları literatürde teorik olarak ele alınan bir konu değildir. Dolayısıyla Türkiye ve KİK üyesi ülkelerin Filistin yaklaşımları arasındaki benzerlik ve ayrışmalar, teorik açıdan önemli ölçüde çalışılmamış bir alan olarak kalmıştır. Ayrıca, Cankara'nın editörlüğündeki *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları* (2019) ile Boyraz, Yeşiltaş ve Gürel'in editörlüğündeki *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları* (2022) adlı eserler tarihsel bir çerçeve sunsa da, Filistin meselesinin dönüm noktası olan 7 Ekim 2023 ve sonrasında ortaya çıkan politika değişimlerine ilişkin literatürdeki boşluk devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Filistin meselesini tarihsel bağlam içinde, güncel gelişmeler ve teorik yorumlar ışığında analiz ederek literatüre katkı sunmaktır. Makalede, Türkiye ve KİK ülkelerinin Filistin meselesine yönelik pragmatist ve normatif yaklaşımları arasındaki benzerlik ve farklılıkların nedenselliği ortaya konulacak ve özellikle dış politika davranışlarını şekillendiren iç-dış baskılar teorik bir çerçevede değerlendirilecektir. Bu doğrultuda çalışma, neoklasik realizm teorisini ana analitik çerçeve olarak kullanarak Filistin meselesinin tarihsel gelişimini ve Türkiye ile KİK üyesi ülkelerin politikalarını geçmişten günümüze sistematik bir şekilde inceleyecek ve böylece makalenin tarihsel boyutu, teorik analizlerle desteklenecektir.

1. Neoklasik Realizmin Temelleri ve Konuya İlişkin Kapsamı

Uluslararası ilişkiler teorileri arasında realizm geleneği, güç, güvenlik ve çıkar temelli yaklaşımlarıyla uzun bir entelektüel mirasa sahiptir. Bu gelenek içinde, 1990'lardan itibaren gelişen ve klasik realizm ile yapısal realizm (neorealizm) arasında bir köprü işlevi gören neoklasik realizm, dış politika analizine daha karmaşık ve çok katmanlı bir perspektif kazandırmıştır. Neoklasik realizm, devlet davranışlarını uluslararası sistemin yapısal koşullarıyla açıklamanın yanında, iç politik dinamiklerle de açıklamaya çalışır (Rose, 1998).

Böylece, sistemik faktörler ile üniter devlet varsayımına dayanan neorealist yaklaşımın sınırlılıklarını aşmayı hedefler. Neoklasik realizmin kuramsal temelinde üç ana varsayım yer almaktadır: uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin rasyonel aktörler olarak hareket ettiği ve dış politika kararlarının yalnızca sistemik tehditler değil, lider algıları, bürokratik çıkarlar ve ulusal kapasite gibi ünite düzeyindeki değişkenler tarafından da şekillendirildiği (Rathbun, 2008; Lobell, Ripsman & Taliaferro, 2009). Bu bağlamda, neoklasik realizm, Kenneth Waltz'ın (1979) yapısal realizminden teorik olarak farklılaşmaktadır zira Waltz sistem düzeyindeki etkenlere vurgu yaparken, neoklasik realistler devlet düzeyindeki değişkenlerin de analize dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Gideon Rose'un (1998) neoklasik realizmi ilk sistematik biçimde tanımlaması, bu yaklaşımın akademik literatürde ayrı bir teori olarak konumlanmasına olanak tanımıştır. Rose'a göre, sistemik güç dağılımı dış politika davranışlarını sınırlayıcı bir çerçeve sunsa da bu davranışın nasıl şekilleneceği esasen iç politik aktörlerin algıları ve çıkarları tarafından belirlenmektedir. Bu çifte düzeyli analiz yaklaşımı, klasik realizmin insan doğasına yönelik varsayımlarını ve neorealist yapısalcılığın sistemsel determinizmini birleştirme çabasının ürünüdür. Bu nedenle neoklasik realizm, "ara düzey bir teori" (mid-range theory) olarak da sınıflandırılmaktadır (Schweller, 2004). Teorinin kapsamı, özellikle büyük güçlerin dış politika davranışlarını açıklamada önemli katkılar sunmuştur. Randall Schweller (1998), devletlerin statü arayışı, ideolojik yönelimleri ve içsel bölünmüşlüklerini dikkate alarak dış politika analizine yeni bir derinlik kazandırmıştır. Schweller'e göre, devletler yalnızca güvenlik amacıyla değil; statü, prestij ve revizyonist hedefler doğrultusunda da hareket edebilir. Bu noktada neoklasik realizm, revizyonist güçlerin sistem içindeki davranışlarını açıklamada yapısal realizmin sınırlı kaldığı durumlarda daha açıklayıcı olabilir. Türkiye'nin son dönemde izlediği dış politika tercihleri de bu bağlamda neoklasik realizm çerçevesinde yorumlanmaya başlanmıştır (Yeltin, 2021; Çolak, 2023).

Neoklasik realizm aynı zamanda lider algılarının ve devlet kapasitesinin önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim iç siyasi faktörler, karar alıcıların sistemik fırsat ve tehditleri yorumlamasını etkilemektedir. Jeffrey Taliaferro (2006), bu durumu "dış politika sapmaları" olarak adlandırır ve karar alıcıların algısal çarpıtmalarının, devletlerin rasyonel karar alma süreçlerini nasıl etkileyebileceğini analiz eder. Türkiye örneğinde bu yaklaşım, lider merkezli karar alma mekanizmalarının dış politika davranışı üzerindeki etkisini incelemek için kullanılabilir. Örneğin, Türk dış politikasında Cumhurbaşkanlığı makamının giderek belirleyici hale gelmesi, sistemik uyarılara verilen tepkilerin şekillenmesinde içsel dinamiklerin rolünü ön plana çıkarmaktadır (Yüşen, 2024, s. 66-77). Bu teorik çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Filistin meselesine yaklaşımları, neoklasik realizmin sunduğu çok katmanlı analiz imkanlarıyla daha iyi anlaşılabilir. Bahsedilen aktör devletler uluslararası sistemdeki güç dengesi değişimlerine duyarlıdır fakat bu duyarlılık, iç politik faktörler, liderlik algıları ve bölgesel prestij arayışı gibi değişkenler tarafından farklı biçimlerde şekillendirilmektedir. Türkiye'nin Filistin politikasında Erdoğan liderliğindeki yönetimin ideolojik referansları, kamuoyu duyarlılığı ve dış politikada özerk karar alma arzusu belirleyici olurken, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi KİK ülkeleri ise ABD ile ilişkiler, İran karşıtı blok siyaseti ve rejim güvenliği öncelikleri doğrultusunda daha temkinli ve statükocu bir tutum sergileyebilmektedir. Bu bağlamda neoklasik realizm hem sistemsel baskıları hem de devlet içi dinamikleri dikkate alarak, Türkiye ile KİK ülkeleri arasındaki farklılaşan Filistin politikalarını analitik olarak açıklayabilecek uygun bir teorik araç sunmaktadır.

2. Kudüs ve Filistin Meselesinin Tarihsel Kökenleri

Hitit, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları arasında bir geçiş bölgesi niteliği taşıyan Filistin, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan kadim bir yerleşim alanıdır. Kudüs'ün yerleşim olarak geçmişini Bronz Çağı'na uzanmakta olup M.Ö. 19-18. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde Kudüs'ten söz edilmektedir (Şimşek, 2005, ss. 45-49). Perslerden Helenlere, Romalılardan Bizans'a kadar pek çok uygarlık bölgesinde hüküm sürmüştür (Avcı, 2002, s. 327). M.Ö. 3500'lerden itibaren Arap yarımadasından bölgeye yönelen Sami göçleri, Kenanilerin M.Ö. 2500'de Filistin'de ilk devlet olan Kenan Devleti'ni kurmalarıyla sonuçlanmıştır (Öke, 1987, ss. 7-8). M.Ö. 1200'de kurulan İbrani Krallığı ise M.Ö. 923'te ikiye bölünmüş; M.Ö. 722'de Kuzey İsrail'in Asurlular, M.Ö. 586'da Güney İsrail'in Babilliler tarafından ele geçirilmesiyle bölgede İbrani egemenliği sona ermiştir (Basit vd., 2011, s. 28). 638'de Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethetmesiyle başlayan Müslüman hakimiyeti, yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferleriyle kesintiye uğramış ardından 1187'de Selahaddin Eyyubi'nin zaferiyle yeniden tesis edilmiştir (Sander, 1995, s. 40). Bölge 1516'da Yavuz Sultan Selim'in seferiyle Osmanlı topraklarına katılmış ve Ortadoğu tarihinin en uzun barış dönemlerinden biri yaşanmıştır (Karaman, 2024).

Modern anlamda "Filistin meselesinin" temelleri, 1882'de başlayan Yahudi göçlerine (Aliyah) dayanmaktadır (Deveci, 2017, ss. 1-18). Bu süreç, 1948'de İsrail Devleti'nin kurulması ve yaklaşık 720 bin Filistinlinin yerinden edilmesiyle sonuçlanan 'nakba'ya kadar devam etmiştir (Gelvin, 2019, s. 258).

1897'de Theodor Herzl'in Basel'de topladığı Dünya Siyonist Kongresi, Yahudi ulusal yurdu fikrini sistemleştirmiştir (Gilbert, 1999, s. 13). I. Dünya Savaşı sırasında Filistin İngiliz kontrolüne girmiş ve savaşın oluşturduğu koşullar İngiliz hükümetiyle Siyonist çevreleri yakınlaştırmıştır (Cleveland, 2008, s. 270). Bu bağlamda İngiltere, 2 Kasım 1917'de yayınlanan Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir Yahudi yurdunu desteklemiştir (Schama, 2016, ss. 301-334). Deklarasyon kısa sürede Fransa, İtalya ve ABD tarafından da desteklenmiştir (Sander, 1995, ss. 278-279). Balfour Deklarasyonu'ndan önce başlayan Yahudi göçleri, deklarasyonun Milletler Cemiyeti mandaterlik belgelerine eklenmesiyle hız kazanmış ve bu düzenleme Filistin'e Yahudi göçünü kolaylaştıran hukuki bir çerçeve meydana getirmiştir (Gelvin, 2019, ss. 257-258). Yahudi nüfusu, başlangıçta toplam nüfusun %7'sini oluştururken 1948'e geldiğinde %31'e ulaşmıştır (Şimşek, 2005, s. 54). I. Dünya Savaşı sonrası Siyonistler, Paris Barış Konferansı'nda taleplerini dile getirerek ileride kurulacak İsrail Devleti'nin siyasi temelini güçlendirmiştir (Umar & Yenisu, 2022, ss. 835-845). Milletler Cemiyeti'nin kararıyla Filistin, İngiliz mandasına bırakılmıştır (Polat, 2020, ss. 1950-1967). II. Dünya Savaşı sonrasında ise Siyonist hareket odağını ABD'ye yöneltmiş ve Truman yönetimi 1947 Taksim Planı'nı destekleyip 1948'de İsrail'i tanımıştır (Mearsheimer & Walt, 2009, s. 26).

14 Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşunu ilan etmesiyle Arap-İsrail savaşları başlamış; 1948, 1956, 1967 ve 1973'te büyük çatışmalar yaşanmıştır (Erhan, 2015, s. 135). ABD'nin veto yetkisini kullanması nedeniyle Birleşmiş Milletler, İsrail'in işgallerine karşı somut adımlar atmakta yetersiz kalmıştır (Yılmaz & Alagöz, 2023, ss. 116-117). Özellikle 1967 Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail, Batı Şeria, Gazze, Sina, Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir (Cankara & Cankara, 2019, ss. 376-377; Armaoğlu, 1989, ss. 230-258). Filistin'e

yönelik kuşatma ve asimilasyon politikaları bu dönemde yoğunlaşmıştır (Akdoğan, 2023). Filistin meselesinde FKÖ'nün temsil ettiği seküler Arap ideoloji ile birlikte, muhafazakar akımı benimseyen Hamas'ın, problemin bir aktörü olarak ortaya çıkması, Filistin davası açısından siyasi kimlikle dini kimliğin çatışması anlamına gelmektedir (Amir, 2017, s. 40). Nitekim Hamas, FKÖ'yü Oslo görüşmelerinde İsrail'e taviz vermek ve Filistin topraklarındaki İsrail varlığını kabul etmekte suçlamıştır (Esposito, 1998, s. 232). Buna karşın 2006'da yapılan Filistin parlamento seçimine katılma kararı alan Hamas, ahlaki değerlere yaptığı vurgu ile dikkat çeken propagandası neticesinde bu seçimden büyük bir zaferle ayrılmıştır. Böylelikle Filistin meselesinin uzun yıllar tek başına siyasi temsilciliğini yapan Fetih hareketi bu pozisyonunu kaybetmiştir (Al Jazeera, 2006).

Öte yandan, Tel Aviv'in kabul/red etmese de nükleer kapasiteye ulaşan ve başta ABD olmak üzere uluslararası sistemden destek alan İsrail, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Altı Gün Savaşları sonrasında kabul edilen ve "İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini, bölgedeki tüm devletlerin barış içinde yaşama hakkını tanımamasını" öngören 242 sayılı (Armaoğlu, 1989, ss. 273-277) kararına rağmen, Filistin topraklarında yaşayan ve sayıları giderek azalan Filistin halkına yönelik baskı politikalarını sürdürmüştür (Akdoğan, 2023). 1982 yılında, İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un liderliğindeki İsrail ordusu, "Celile İçin Barış Operasyonu" adı altında Lübnan'daki Filistinlileri bahane ederek müdahale etmiş ve İsrail ile ilişkili Falanjist milisler, Beyrut'taki Sabra ve Şatilla kamplarında büyük bir katliam gerçekleştirmiştir (Anadolu Ajansı, 2022). Bu katliam, Kahane Komisyonu tarafından soruşturulmuştur (Akdoğan, 2023). Bu çatışmalar Lübnan iç savaşının da 1990'lı yıllara kadar devam etmesinde etkili olmuştur.

İsrail'in işgali altında bulunan Gazze'deki mülteci kamplarında patlak veren ayaklanmalar, 1987'de ilk Filistin İntifadası'nın başlamasına neden olmuş ve bu süreçte, İsrail güçleri tarafından binlerce Filistinli öldürülmüştür. Yaser Arafat'ın İsrail hükümetiyle yürüttüğü müzakereler sonrasında ulaşılan Oslo Anlaşması 1993 yılında Beyaz Saray'da imzalanırken Batı Şeria ve Gazze'de, Filistin yönetimi kurulması kararlaştırılmıştır (Özkoç, 2009, ss. 167-195). Anlaşmaların imzalanmasında FKÖ Başkanı Yaser Arafat ve İsrail Başbakanı Izak Rabin önemli rol oynamışlardır. Bu anlaşmalar, Filistin topraklarında sınırlı öz yönetim sağlanmasını ve İsrail-Filistin çatışmasına iki devletli çözüm temelinde bir çözüm bulunmasını amaçlamıştır. (Kaya & Polat, 2020, s. 233). 2000 yılında Ariel Şaron'un Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya ziyareti sonrasında başlayan El-Aksa İntifadası, İsrail ve Filistin arasında şiddetli çatışmalara ve olaylara yol açmıştır. İsrail'in 38 yıllık işgalinin ardından, 2005 yılında Gazze'den çekilmesiyle başlayan süreçte, Hamas 2007'de Gazze'nin kontrolünü ele geçirmiştir (Ateş, 2009, s. 62). Bunun ardından İsrail'in Gazze'ye düzenlediği hava ve kara saldırılarında birçok Filistinli hayatını kaybetmiştir. Birleşmiş Milletlerin incelemesi sonucunda İsrail'in savaş suçu işlediği tespit edilmiştir. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında 2012'de 130, 2014'te 2,200, 2018'de 190, 2021'de ise 200'den fazla Filistinli hayatını kaybetmiştir. 2022'deki çatışmalarda ise 40'tan fazla Filistinli yaşamını yitirmiştir (Akdoğan, 2023).

3. Filistin Meselesinin Son Dönüm Noktası: Aksa Tufanı ve İsrail'in Reaksiyonu

7 Ekim 2023 tarihinde, Filistin direniş hareketinin silahlı kanadı olan İzzeddin el-Kassam Tugayları tarafından başlatılan "Aksa Tufanı" operasyonu, İsrail-Filistin çatışmasının sey-

rini derinden etkileyen bir gelişme olmuştur. Bu hareket, İsrail'in yıllardır süregelen işgalci kuşatması, sistematik insan hakları ihlalleri ve Filistin halkına yönelik uyguladığı yapısal şiddetin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Taştekin, 2023). İsrail'in bu gelişmelere cevabı ise, orantısız ve geniş kapsamlı bir askeri karşılık olmuştur. Gazze'ye yönelik başlatılan yoğun hava bombardımanları, sivil altyapıyı hedef almış, aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun da bulunduğu binlerce sivilin hayatını kaybetmesine ve on binlercesinin yerinden edilmesine yol açmıştır. Bu süreç, Filistin halkının yaşadığı yapısal adaletsizliği ve uluslararası hukukun sürekli olarak çiğnendiği bir gerçekliği bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Çatışmaların ilk günlerinde, İsrail ordusu Gazze'ye yönelik hava saldırıları düzenlemiştir. Bu süreçte, İsrail'de olağanüstü hal ilan edilmiş ve ülke genelinde güvenlik önlemleri artırılmıştır. Hamas, saldırılarının Mescid-i Aksa'ya yapılan saygısızlığa ve İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırılarına yanıt olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir (Al Ragawi ve Uçar, 2023). Çatışmaların ilerleyen safhalarında İsrail Gazze'ye kara harekatı başlatmış ve bu operasyonlar sırasında yerleşim alanları, enerji ve sağlık altyapısı, ibadethaneler ve eğitim kurumları ağır tahribata uğramıştır. Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) verilerine göre, 7 Ekim 2023'ten 2025 yılı ortalarına kadar Gazze'de en az 58.573 Filistinli yaşamını yitirmiş, 139.607 kişi ise yaralanmıştır (OCHA, 2025). Bu çerçevede, 7 Ekim 2023'te başlayan ve hâlihazırda devam eden süreç, hem insani hem de jeopolitik düzlemde Filistin meselesini derinleştirmiş ve Gazze'deki yıkımı modern dönemin en ağır insani krizlerinden biri hâline getirmiştir. İsrail'in tepkisinin ölçeği ve çatışmanın hızla genişleyen niteliği, bölgesel güvenlik mimarisinin yanı sıra, uluslararası sistemin normatif temellerini de tartışmaya açmıştır.

4. Türkiye'nin, Kudüs ve Filistin Meselesine Yaklaşımları

1. Tarihsel Süreç

I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle Filistin, İngiliz Mandası altına girmiştir (Sander, 1995, s. 277). Türkiye, savaş sonrası dönemde Kudüs ve Filistin üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmaktan çıkmıştır. Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları belirlenmiş, Osmanlı'dan kalan Filistin ve Kudüs üzerindeki iddialardan resmen vazgeçilmiştir. (27.madde) (Soysal, 1989, s. 93). Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, Filistin meselesine daha çok diplomatik ve uluslararası hukuk çerçevesinde yaklaşmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası süreçte hem Filistin özelinde hem de genel olarak Arap devletlerine ve bölgesel meselelere karşı ihtiyatlı ve büyük ölçüde ilgisiz bir tutum benimsemiş olmasıdır (Sarıaslan, 2019, s.4). Türkiye'nin bu yaklaşımı, neoklasik realizmin öngördüğü iç-dış etkileşimine de uygundur. Nitekim teoriye göre devletlerin dış politikası, uluslararası sistemdeki tehdit ve fırsatların yanı sıra, iç siyasi öncelikler ve karar alıcıların tehdit algıları tarafından şekillenir (bkz. Yalçın, 2021, s.886). Bu çerçevede Türkiye'nin Filistin'e mesafeli tutumu, uluslararası sistemdeki güç asimetrisinden ziyade, iç politik konsolidasyon ihtiyacı, güvenlikçi bürokratik gelenek ve Batı'yla uyum arayışı gibi iç kaynaklı kısıtlayıcı faktörlerle açıklanabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin erken dönem Filistin politikasındaki "düşük profil", karar alıcıların kimliği, jeopolitik öncelik sıralaması ve devlet kapasitesindeki sınırlılıkların bir birleşiminin sonucudur. Bu, neoklasik realizmin "devlet düzeyindeki ara değişkenler" vurgusuyla örtüşmektedir.

Öte yandan, Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında tarafsız bir politika izlemiş ancak Filistin konusunda Arap dünyasıyla ortak bir tutum sergileme eğiliminde olmuştur (Demir, 2021, ss. 165-197). Siyonistlerin girişimleri neticesinde İsrail'in kurulmasıyla birlikte Türkiye, 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman çoğunluklu ülke olmuştur (Topçu, 2018, ss. 161-175). 1946-1950 döneminde, Türkiye'nin Sovyet revizyonizmiyle ciddi sorunlar yaşadığı (Yüşen, 2023, ss. 41-63) ve Arap bağımsızlık mücadelelerinin birkaç kent merkezinde yerel bir nitelik gösterdiği bir süreçte, Türk-Arap ilişkileri, Türkiye'nin İsrail'i tanıması nedeniyle duygusal bir rahatsızlık yaratmış, ancak bu rahatsızlığa rağmen ilişkiler genel anlamda normal seyrinde ilerlemeye devam etmiştir (Karpaz, 2023, s. 201). 1950'lerin başında, Türkiye, Batı dünyasıyla olan ilişkilerini pekiştirmek amacıyla Bağdat Paktı'nın kurucu üyelerinden biri olmuştur. Bu pakt, Orta Doğu'da Sovyet etkisini sınırlamayı hedeflerken, Türkiye'nin İsrail ve Filistin meselesine yönelik politikasını da şekillendirmiştir. Bağdat Paktı, Türkiye'nin Batı'ya olan bağlılığını güçlendirmiş, ancak aynı zamanda Arap dünyası ile olan ilişkilerini karmaşık hale getirmiştir. İsrail'in Batı'nın bir müttefiki olarak görülmesi, Filistin meselesinde Türkiye'nin dengeli bir tutum benimsemesini zorlaştırmıştır. Bu süreçte Türkiye, bir yandan Batı'nın güvenlik çıkarlarına hizmet ederken, diğer yandan Filistin davasına olan desteğini sürdürmeye çalışmıştır. Bu ikilem, Türkiye'nin dış politikasında kalıcı bir gerilim kaynağı olmuştur (Gönlübol vd., 1982, ss. 280-282).

Öte yandan, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri, ekonomik ve askeri işbirliklerini içerecek şekilde zaman içinde gelişmiş, ancak Filistin meselesi nedeniyle zaman zaman gerilimler yaşanmıştır. Öyle ki, Türkiye 1956'daki Süveyş Krizi'nde İsrail büyükelçisini geri çağırarak ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında, ABD'ye Türkiye'deki üslerin İsrail'e destek amacıyla kullanılmasına izin vermeyeceğini bildirmiştir. Bu tutum, Türkiye'nin daha önce sergilemediği bir politika değişikliğini temsil etmektedir. Nitekim bu değişiklik Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Öyle ki bu dönem, Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir bozulmadan ziyade, Türk-Arap ilişkilerinde bir iyileşme döneminin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Oran, 2008, s. 798). Türkiye, 1980'de ise Doğu Kudüs'ün İsrail tarafından başkent ilan edilmesi nedeniyle, İsrail ile diplomatik ilişkilerini ikinci katiplik düzeyine indirmiştir (Aras, 1997, s. 129-161). 1984 sonrası Türkiye'de artan terör olayları, Orta Doğu'daki istikrarsızlıklarla birleşerek Türkiye'nin güvenlik politikasında önemli değişimlere yol açmıştır. Aynı dönemde, İran-İrak Savaşı'nın devam etmesi, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bölgedeki diğer krizler, Türkiye'nin dış politikasının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bu süreçte, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler stratejik bir boyuta evrilmiş, bölgedeki ortak tehditler ve güvenlik kaygıları, iki ülkeyi askeri, istihbarat ve diplomatik alanlarda yakın işbirliği yapmaya itmiştir (Robins, 2003, s. 115-118).

İsrail'in bölgedeki istikrarsızlığa karşı Türkiye'ye sunduğu destek, bu stratejik ilişkinin temel taşlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki, İsrail'in ABD-İngiltere gücü ekseninde ortaya çıkışı, Türkiye'nin de II. Dünya Savaşı ve akabindeki dönemde ortaya çıkan Sovyet tehdidini aynı eksen doğrultusunda stratejik bir tercih yaparak aşması, Türkiye-İsrail ilişkilerini bölgesel partner boyutuna ulaştırmıştır (Davutoğlu, 2009, s. 418). Sonuçta, iki ülke arasındaki ilişkiler, sadece bölgesel güvenlik kaygılarına dayalı olarak değil, ortak stratejik çıkarlar ve bağlantılar çerçevesinde de derinleşmiştir (Bengio, 2004, ss. 95-97). Nitekim AK Parti dönemine gelindiğinde Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bütünüyle istikrarlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira 1990'larda "stratejik ortaklık" retoriği çerçevesinde sürdürülen ilişkiler AK Parti iktidarının ilk yıllarında Arap-İsrail barışını hedefleyen daha dengeli bir istikamete evrilmiş, 2000'li yılların sonlarından itibaren ise hızla gerilemiştir

(Inbar, 2001, ss. 48-65; Balcı, 2013, ss. 224-227). Bu süreçte AK Parti iktidarındaki Türkiye, bir taraftan İsrail ve Filistin Hükümetleri arasında bir denge arayışı içinde olmuş diğer yandan ise Hamas ve El Fetih arasında iş birliğini sağlamayı hedeflemiştir (Özşahin, 2018, s. 342). Bu kapsamda Türkiye, 2009 yılının Temmuz'unda Hamas ve El Fetih arasında arabuluculuk rolü oynayabileceğini deklare etmiştir (Haaretz, 2009).

Bu noktada, Fetih ve Hamas'a yönelik arabulucu tavrı, aynı zamanda AK Parti'nin, Filistin meselesindeki dengeli ve stratejik dış politika yaklaşımını yansıtmaktadır. Türkiye, Fetih Hareketi'ni, Filistin halkının meşru temsilcisi olarak uzun süredir tanımakta ve bu örgütle diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra, Batılı ülkelerin aksine Hamas'ı terör örgütü olarak değil, Filistin'in siyasi geleceğinde önemli bir aktör olarak kabul etmektedir. Türkiye'nin bu tutumu, Filistin içindeki siyasi uzlaşmayı teşvik etme ve bölgesel barışa katkıda bulunma amacı taşırken, Filistin davasına olan tarihsel desteğinin de bir göstergesidir (Eran, 2000, ss. 231-248). Esasen, AK Parti hükümetlerinin Filistin meselesine yaklaşımı bağlamında, Türkiye-İsrail ilişkilerini dört safhada incelemek mümkün olacaktır. Birincisi, 2008-2009 yıllarında İsrail'in Gazze'ye yönelik müdahalesine kadar, ilişkilerin göreceli olarak olumlu seyrettiği ve Türkiye'nin bölgesel arabuluculuk görevini üstlendiği dönemdir. İkinci dönem; Gazze krizi ve Lübnan müdahalesinin ardından Davos krizi (Yeni Şafak, 2009) ve alçak koltuk misillemesi (NTV, 2010) ile giderek gerilen ve Mavi Marmara hadisesi (Yeni Şafak, 2013) ile doruğa ulaşan tırmanma dönemidir. Üçüncü dönem; 2013 yılında İsrail'den gelen özür ile başlayan, 2015'te ilk temaslarla hızlanan ve nihayetinde Temmuz 2016'da tekamüle ulaşan yumuşama dönemidir (Özşahin, 2018, s. 337). Dördüncü dönem ise, 7 Ekim'deki Aksa Tufanı ile başlayan süreç ve İsrail'in devamındaki hukuk tanımaz eylemleri neticesinde başlamıştır. İsrail'in, Gazze'ye yönelik saldırılarını şiddetle kınayan Türkiye, bu bağlamda önce İsrail ile ticaretini yarıya düşürmüştü (Anadolu Ajansı, 2023) ve akabindeki süreçte ticaretini tamamen durdurma kararı almıştır (BBC News Türkçe, 2024).

Öte yandan, son süreçte Türkiye'nin 2022'de yeniden tesis edilmiş olan diplomatik normalleşmeyi tamamen sonlandırmadığı, ilişkilerini maslahatgüzar düzeyine indirerek sürdürdüğü görülmektedir. Büyükelçinin geri çağırılması yerine daha düşük bir temsil seviyesine geçilmesi, Türk dış politikasının Cumhurbaşkanlığı düzeyinde İsrail'e yönelik sert ve yüksek profilli bir söylem benimserken, Dışişleri Bakanlığı bürokrasisinin daha temkinli, kontrollü ve diplomatik kanalları tamamen kapatmayan bir yaklaşımı tercih ettiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle kriz dönemlerinde Türkiye'nin söylem düzeyinde tepkisel fakat kurumsal düzeyde daha ihtiyatlı bir denge politikası yürüttüğünün somut bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Bu tarihsel çerçeve birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Filistin meselesine ve genel olarak Ortadoğu'ya yaklaşımının 1923-2002 dönemi boyunca görece temkinli, güvenlik merkezli ve ikincil önceliklendirmeye dayalı bir çizgide seyrettiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, Arap devletleriyle ilişkilerini büyük ölçüde Batı ittifak sistemiyle uyumlu biçimde yürütmüş, Filistin meselesini ise çoğunlukla uluslararası hukuk, Birleşmiş Milletler kararları ve dengeli diplomasi çerçevesinde ele almıştır. Türkiye'nin bu yaklaşımı, Batı yönelimli stratejik önceliklerle şekillenmiştir.

Buna karşılık, 2002 sonrasında AK Parti iktidarıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu politikası belirgin bir aktivizm ve çok boyutlu angajman karakteri kazanmıştır. Bu dönemde Filistin meselesi, diplomatik bir dosya olmaktan çıkarak Türkiye'nin bölgesel kimlik inşasının ve

dış politika söyleminin merkezi unsurlarından biri haline gelmiştir. Arap dünyasıyla ilişkiler ekonomik, diplomatik ve toplumsal boyutlarda derinleştirilmiş ve Filistin'e yönelik destek açık siyasi söylem, insani diplomasi ve uluslararası platformlarda görünür savunuculuk üzerinden yeniden tanımlanmıştır.

4.2. Günümüzde Türkiye'nin Meseleye Bakışı: Erdoğan'ın Girişimleri

AK Parti hükümetleri, dış politikada “komşularla sıfır sorun” ilkesi ve “aktif diplomasi” stratejisini benimserken, Filistin meselesine özel bir önem atfetmiştir. Bu dönemde Türkiye, Filistin halkının haklarını savunmayı ve konuyu uluslararası gündemin ön sıralarına taşımayı temel dış politika önceliklerinden biri haline getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, de facto Kıbrıs ve Filistin meselelerini dış politikanın “milli meseleleri” olarak nitelendirmiştir (Akdoğan, 2017, s. 223). AK Parti iktidarının ilk yıllarında Ortadoğu politikaları yeniden tanımlanmış ve Türkiye, önceki dönemlere kıyasla daha proaktif bir tutum sergilemiştir (Özşahin, 2018, ss. 337-338). Türk dış politikası karar alıcıları, bu dönemde yeni bir vizyon geliştirerek özellikle Ortadoğu'ya odaklanmış, yapıcı arabuluculuk girişimleri ve uluslararası forumlarda dile getirilen sistem eleştirileriyle bölgesel aktörlük iddiasını güçlendirmiştir (Köse, 2018, ss. 85, 93). Bu eleştiriler özellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yapısı, İslamofobi, orantısız güç kullanımı ve tek taraflı askeri müdahaleler üzerine yoğunlaşmıştır.

ABD Başkanı Donald Trump'ın 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ve ABD Büyükelçiliği'nin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınacağını açıklaması, Türkiye tarafından uluslararası hukuka aykırı bir adım olarak değerlendirilmiştir (BBC News Türkçe, 2017). Erdoğan bu kararı sert bir dille eleştirerek Türkiye'nin karşıt tutumunu ortaya koymuştur. Ardından Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Dönem Başkanı olarak İstanbul'da olağanüstü bir zirve düzenlemiş ve Doğu Kudüs'ü Filistin'in işgal altındaki başkenti ilan etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Türkiye'nin girişimiyle hazırlanan ve ABD'nin kararını reddeden tasarısı, 21 Aralık 2017'de BM Genel Kurulu'nda 128 oyla kabul edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2017). Erdoğan, Chatham House'de yaptığı konuşmada da 1967 sınırları dahilinde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız Filistin devletinin kalıcı barış için zorunlu olduğunu vurgulamıştır (NTV, 2018; Al Ain News Türkçe, 2023).

İsrail'in 7 Ekim 2023'teki Aksa Tufanı sonrasında Filistin'e yönelik saldırıları, Türkiye'nin meseleyi yeniden öncelikli gündem maddesi haline getirmesine yol açmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin de öncülük ettiği geniş toplumsal tepkiler ortaya çıkmış; İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katıldığı “Büyük Filistin Mitingi” düzenlenmiştir (TRT Haber, 2023). Erdoğan bu mitingde, İsrail'i savaş suçlusu ilan etmek için diplomatik girişimlerin başlatıldığını açıklamıştır (BBC Türkçe, 2023). Ayrıca, Arap Ligi ve İİT'nin olağanüstü zirvesinde Erdoğan, Türkiye'nin 7 Ekim'den itibaren diplomasi ve diyalog kanallarını kullanarak insani ateşkes sağlanması için yoğun çaba gösterdiğini belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 2023). Başka bir konuşmasında ise Gazze'deki saldırıların “soykırım” niteliğinde olduğunu vurgulamış ve İsrail'i “terör devleti” olarak tanımlamıştır (TRT Haber, 2023).

Bu çerçevede Erdoğan'ın uluslararası platformlardaki çıkışları, Gazze odaklı insani diplomasi girişimleri ve İsrail'e yönelik sert söylemleri, sistemik koşullardan çok liderlik algıları ve Türkiye'nin bölgesel güç rolüne ilişkin stratejik vizyonla bağlantılıdır. Dolayısıyla Tür-

kiye'nin tarihsel olarak mesafeli başlayan, AK Parti döneminde ise daha proaktif bir nitelik kazanan Filistin politikası, neoklasik realizmin öngördüğü üzere dış politika davranışının hem sistemik baskılar hem de iç siyasetin, liderlik tercihlerinin ve devlet kapasitesinin birleşkesinden oluşan bir sürecin ürünü olduğunu göstermektedir.

2. Körfez İş Birliği Konseyi Üyelerinin Filistin Meselesine Yaklaşımları

5.1. Tarihsel Süreçte Suudi Liderliği ve Değişen Dengeler

Körfez ülkeleri, özellikle de Arap dünyasının iki önemli aktörü olan Suudi Arabistan ve diğer bölge devletleri, Filistin meselesine yönelik yaklaşımlarında tarih boyunca çeşitli değişimler göstermiştir. Bu bağlamda Suudi Arabistan, Arap dünyasında liderlik rolü çerçevesinde bu meselede uzun süre belirleyici bir aktör olarak öne çıkarken, son yıllarda Ortadoğu'da değişen jeopolitik dengeler bu ülkelerin Filistin meselesine bakışlarını yeniden şekillendirmiştir (Kechichian, 2009, ss. 214-217). Bu dönemde, özellikle Körfez'in Arap yakasındaki tek bağımsız ve egemen devlet olan ve 1932'de krallık ilan edilen Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdulaziz bin El-Suud, Filistin'in işgaline karşı büyük bir dayanıklılık sergilemiş ve siyasi arenada aktif rol almıştır (Koç, 2019, s. 239). Kral Abdulaziz, Filistin'deki işgalin durdurulması için İngiliz yönetimi ile mektuplaşmalar yapmış ve görüşmelerde bulunmuştur. İngiltere'nin müttefiki olmasına rağmen, Kral Abdulaziz İngiliz Siyonist politikalarına karşı açık bir tavır sergilemiş ve bölgesel bir lider olarak İngiltere'yi, Filistin halkının hakları konusunda ciddi bir baskı altına almıştır. Filistinli liderlerin sürekli olarak yardım ve destek taleplerinde bulunduğu Kral Abdulaziz, Arap dünyasının en güçlü liderlerinden biri olarak, İngiliz Hükümeti'nin Filistin politikalarını sorgulamış ve Balfour Deklarasyonu gibi İngiliz politikalarına karşı durmuştur. Bu tavır, Arap dünyasında ve uluslararası alanda Filistin meselesinin görünürliğini artırmış ve İngilizlerin Filistin politikalarına karşı eleştiri ve baskılarını beraberinde getirmiştir (Çavuşoğlu, 2022, ss. 15-33; Al Kahtani, 2004, s. 136).

Sonraki yıllarda Suudi Kralı Abdulaziz, Amerika ile ilişkilerinde Filistin meselesindeki diplomatik çabalarını sürdürmüş ve 1945'te Başkan Franklin D. Roosevelt ile yaptığı görüşmede Filistin konusundaki kararlı tutumuyla Başkan üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Bu görüşme sonucunda Başkan Roosevelt, Kral Abdulaziz'e, Filistin konusunda Araplarla istişare edilmeden karar alınmayacağı taahhüdünde bulunmuş ve Amerikan hükümetinin Araplara karşı düşmanlık politikası izlemeyeceği konusunda güvence vermiştir (Çavuşoğlu, 2022; Zahlan, 2009, ss. 24-25).

1947 yılında Bileşmiş Milletlerin, Filistin'in bölünmesi planının duyurulmasına kadar olan süreçte, Kral Abdulaziz, İngiltere ve ABD'yi birçok kez uyararak bu planın büyük bir savaşa neden olacağını öngörmüş ve bu karara şiddetle karşı çıkmıştır (Çavuşoğlu, 2022; Al Kahtani, 2004, s. 138).

Öte yandan, 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Suudi Arabistan, İsrail'e savaş açmışsa da bu savaş hali politik bir sembolün ötesine geçmemiştir (Holden & Johns, 1981, s. 338). Nitekim 1973'teki Yom Kippur Savaşında Suudi Arabistan, cepheye sınırlı sayıda asker göndermiş ve İsrail'e karşı ciddi bir mukavemet göstermemiş-

tir (Kostiner, 2009, s. 417). Bu savaşın etkisiyle, Kral Faysal'ın İslamcı politikaları 1973'te İsrail'i destekleyen Amerika ve İngiltere gibi devletlere petrol ambargosu uygulanmasıyla sonuçlanmıştır (Rakipoğlu, 2022, s. 114). Sanayi üretimlerine enerji sağlamak amacıyla petrol kullanımının giderek arttığı bu dönemde, Kral Faysal'ın ambargo kararı sanayi devletlerinde karmaşa doğurmuş ve öte yandan "Çöl Krallığı'nı" uluslararası çapta mali bir güç haline getirmiştir (Cleveland, 2008, s. 497). Bunun neticesinde artan petrol fiyatlarının etkisiyle Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya, Kasım 1973'te Filistin haklarını tanıyan ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini vurgulayan bildirimler yayınlamıştır (Cleveland, 2008, s. 502).

İlk yıllardan itibaren Suudi Arabistan'ın, Filistin meselesine yönelik izlediği dış politika; İsrail'e ve İsrail'in tanınmasına yönelik tam muhalefet, sorunun bir an önce çözümü ve özellikle İsrail'in, Batı Şeria'dan çekilmesi şeklinde gözlemlenmektedir (Knaurshase, 1981, ss. 19-20). Bu doğrultuda, Filistinlilerle temas kuran Riyad yönetimi, kurulduğu ilk yıllardan itibaren El Fetih hareketine finansal destek sağlamıştır. Suudi yöneticilerin El Fetih'e yönelik bu desteği, El Fetih lideri Yaser Arafat'ın, Irak'ın Kuveyt'i işgaline destek vermesi nedeniyle zaman içinde inişli çıkışlı bir hal almıştır. Ayrıca Velihaht Prens Abdullah tarafından 2002'de ilan edilen Arap Barış Planı, Riyad'ın Filistin meselesine yönelik çözüm arayışlarında inisiyatif alma kapasitesinin güçlü bir göstergesi olmuş ve Suudi Arabistan'ın hem Arap dünyasında hem de uluslararası arenada barış odaklı bir liderlik üstlenme isteğini açık biçimde yansıtmıştır (Acar, 2019, s.151).

Öte yandan, Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olarak bilinen Hamas'a da maddi destek sağlayan Suud rejimi, Hamas'ın İran'la olan yakın ilişkisinden dolayı bu desteği sınırlı tutmuştur (Rakipoğlu, 2022, s. 117). Nitekim 2006'da Hamas'ın seçimi kazanmasıyla, Filistin ölçeğinde güç kazanan İran tehdidi, Riyad yönetiminin Filistin politikasını etkilemiş ve bu doğrultuda Suudi Arabistan, İran'ın Hamas üzerindeki etkisini azaltmak amacıyla Hamas-El Fetih arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir (Kostiner, 2009, ss. 425-427). 2014'te Müslüman Kardeşler'i terör örgütü statüsünde tanıyan Suudi Arabistan yönetimi, 2019'da Hamas'ın ülkedeki temsilciliğine de baskı uygulamıştır (Anadolu Ajansı, 2019).

Diğer taraftan, Körfez'in siyasi, askeri ve jeopolitik anlamda en etkin gücü olan Suudi Arabistan, bölgedeki önemli aktörlerden biri olmasına karşın halihazırda İsrail ile resmi bir diplomatik ilişki kurmamıştır. Nitekim Suudi Arabistan velihaht prensi Muhammed bin Selman'ın iktidardaki ağırlığını hissettirdiği bu dönemde, Arap devrimleri ile yeniden şekillenen bölgesel düzenin de etkisiyle bu iki aktör devlet arasında gayriresmi bir işbirliği olduğu söylenebilir. Bu kapsamda Kabe imamları dahil Suud rejiminin birçok aparatı normalleşme yönünde açıklamalar yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Benzer şekilde, ders kitaplarında Yahudilere yönelik ifadelerin değiştirilmesi ve hem geleneksel hem de sosyal medya aracılığıyla İsrail sempatisinin yaygınlaştırılmaya çalışılması, Suudi Arabistan'ın İsrail ile ilişkilerine olumlu bir yön verme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Berman, 2021). Bu bakımdan Suudi Arabistan'ın, İsrail'e yönelik politika değişimi, geleneksel lider kadrosunun genç nesle evrilmesiyle de alakalıdır (Ulrichsen, 2016, s. 4). Bununla birlikte, İran'ın Körfez'de artan angajmanı, nükleer silah teknolojisine sahip olması ve geleneksel Batılı müttefiklerden Suudi Arabistan'a bu konuda yeterince destek verilmemesi Riyad-Tel Aviv ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Diğer taraftan Suudi toplumunun ve bölgedeki diğer Arap ülkelerinin tepkileri, bu normalleşme sürecini karmaşık hale getirmektedir. Filistin meselesi, Suudi Arabistan halkının duygusal ve tarihsel bağlılıkları nedeniyle, ülkenin İsrail ile olan ilişkilerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ereli, 2023). Her ne kadar veliaht prens Selman, İsrail ile ilişkileri normalleştirmeye yönelik adımlar atsa da 2021'de Hamas'ın, İsrail'e yönelik mukavemeti, Riyad-Tel Aviv hattındaki normalleşme hızını yavaşlatmıştır (Feldman, 2021). Tüm bunlara rağmen, İran'ın bölgesel hegemon olarak gücünü arttırması, diğer tarafta Abraham Anlaşmaları ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin, Suudi Arabistan aleyhine stratejik üstünlük kurması gibi önemli gelişmeler, Suudi Arabistan'ın İsrail ile ilişki kurmasını ve buna bağlı olarak Filistin politikasında değişiklikler yapmasını kaçınılmaz hale getirmiştir (Ibish, 2021). Nitekim, 7 Ekim olaylarından sonra Suudi Hükümeti'nin, İsrail'e yönelik tepkilerinin oldukça düşük seviyede olduğu gözlemlenmektedir. Hamas'ı önceki yıllarda da tehdit olarak algılayan ve terörle iltisaklı gören Suudiler, meselede kendi ulusal çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak Gazze'nin, Batı Şeria'daki Suudi rejimine tehdit oluşturmayan Mahmud Abbas ekolüne devredilmesi projesini dolaylı olarak desteklemektedirler (Taştekin, 2023).

Bu kapsamda Riyad yönetimi, stratejik olarak Tel Aviv ile ilişkilerin olası normalleşmesini riske atmaktan kaçınmaktadır. Bu süreçte Riyad, iç istikrarını muhafaza etmeyi ve ulusal önceliklerine odaklanmayı sürdürmektedir. Veliyaht Prens Muhammed Bin Selman bir yandan, "Gazze halkının korunmasına yönelik her türlü tedbiri almakta kararlı olduklarını" (Anadolu Ajansı, 2024) ifade ederken diğer yandan İran'a karşı bir denge sağlamak ve bölgedeki stratejik konumunu güçlendirmek amacıyla İsrail ile ilişkilerini geliştirme çabası içindedir. Riyad, aynı zamanda Arap dünyasında Hamas'ın imajını yükseltmek istememekte ve bu nedenle İsrail ve Gazze'deki duruma karşı daha temkinli ve sessiz bir tutum benimsemektedir (Koç, 2023). Teorik olarak bakıldığında, Suudi Arabistan'ın Filistin politikasındaki bu dönüşüm, bölgesel tehdit algılarındaki değişimin (özellikle İran kaynaklı güvenlik endişelerinin) ve yeni siyasi elitlerin dış politikaya yön veren liderlik tercihlerinin bir sonucudur. Bu bağlamda Riyad'ın Filistin meselesinde dönemsel olarak artan arabuluculuk girişimleri ve Arap Barış Planı gibi inisiyatifleri, sistemik baskılar ile karar alıcı elitlerin stratejik öncelikleri arasındaki etkileşimi yansıtan tipik bir neoklasik realist örüntü ortaya koymaktadır.

2. Birleşik Arap Emirlikleri ve "Normalleşme" İle Değişen Politikalar

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), 1971'deki kuruluşundan itibaren Filistin meselesine yönelik tutumunu, Arap dünyasının genel politikalarına uygun olarak şekillendirmiştir. BAE, Arap Birliği'nin bir üyesi olarak, Filistin halkının bağımsızlık mücadelesini desteklemiş ve İsrail'e karşı yürütülen diplomatik ve siyasi çabalarda aktif bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında, BAE'nin, Filistin meselesine olan desteği daha da belirgin hale gelmiş ve bu destek, Arap dünyasının İsrail'e karşı ekonomik ve siyasi baskı politikalarının bir parçası olarak sürdürülmüştür (Gause, 2010, ss. 145-147). 1980'ler ve 1990'lar boyunca, BAE, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Yaser Arafat liderliğindeki Filistin yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu dönemde, BAE, FKÖ'nün uluslararası tanınırlığını artırma çabalarına katkıda bulunmuş ve Filistin davasını desteklemek amacıyla mali yardımlar sağlamıştır. Bununla birlikte, 1993 Oslo Anlaşmaları sonrasında, BAE'nin Filistin meselesine yaklaşımı, diplomatik çözüm arayışları doğrultusunda şekillenmiş ve barış sürecini desteklemeye yönelik girişimlerde bulunmuştur (Çavuşoğlu, 2022, s. 20).

2000'li yıllardan itibaren, BAE'nin Filistin politikası, daha karmaşık bir hal almıştır. Bölgesel güç dengeleri ve İran'ın artan etkisi, BAE'nin İsrail ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine yol açmış ve Filistin meselesine yaklaşımında daha pragmatik bir tutum benimsemesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, aynı zamanda Muhammed bin Zayed'in yükselen etkisi ve liderliğiyle paralel şekilde gelişmiştir. Nitekim Suudi Arabistan örneğinde olduğu gibi, Körfez'de geleneksel lider kadrolarının yerini alan yeni nesil, daha merkezîyetçi ve güvenlik odaklı karar alıcı elitlerin yükselişi, bölgesel politikaların yeniden tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Meseleye teorik açıdan bakıldığında söz konusu değişim, uluslararası sistemdeki tehdit algılarının yanı sıra, liderlik tarzı, siyasal elit tercihleri ve devlet içi karar alma dinamiklerinin dış politikayı şekillendirmedeki rolünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda BAE'nin İsrail ile normalleşme sürecine yönelmesi, hem bölgesel tehdit algılarına verilen rasyonel bir yanıt hem de Muhammed bin Zayed liderliğinin dış politikada daha özerk ve risk almaya daha yatkın niteliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

2020 yılında imzalanan Abraham Anlaşmaları (State, 2024) ile BAE, İsrail ile diplomatik ilişkileri normalleştirerek, Filistin meselesine dair geleneksel Arap yaklaşımından ayrılan bir politika izlemiştir. Bu adım, BAE'nin Filistin davasına olan bağlılığını sorgulatan eleştiriler almasına yol açsa da BAE yönetimi, bu normalleşme sürecinin Filistinlilere daha fazla fayda sağlayabileceğini savunmuştur (TRT Haber, 2021). Devam eden süreçte BAE, Filistin meselesine yönelik tutumunu, bölgesel istikrar ve kendi ulusal çıkarları çerçevesinde yeniden tanımlamaktadır. BAE bu tutumuyla, bir yandan Filistinlilere mali yardım sağlama ve iki devletli çözümü destekleme beyanlarını sürdürürken, diğer yandan İsrail ile iş birliğini derinleştiren bir denge politikası izlemektedir (Davidson, 2013, s. 220). Bu yaklaşım, BAE'nin Filistin meselesine olan bakış açısının, geçmişten bugüne nasıl evrildiğini ve bölgesel güç dengelerinin bu süreçte nasıl etkili olduğunu göstermektedir. BAE'nin bu adımı, bölgedeki diğer ülkeler arasında tartışmalara neden olmuş ve Filistin tarafından ihanet olarak değerlendirilmiştir (Başak, 2023, s. 14). BAE, Filistin halkının haklarını desteklediğini belirtse de bu normalleşme süreci, Filistin meselesine yaklaşımında önemli bir politika değişikliğini temsil etmektedir.

Öte yandan, 7 Ekim 2023'teki Aksa Tufanı ve sonrasında başlayan İsrail saldırıları neticesinde Abu Dabi yönetimi, Hamas'ı terörle ilişkilendirirken İsrail'e yönelik kısıtlı bir tepki ortaya koymaktadır. Bu durum, BAE'nin Filistin meselesinde önemli bir değişim yaşadığını göstermektedir. Öyle ki, bu değişim sürecinde BAE yönetimi 2010 yılı sonrasında İsrail ile gizli bir işbirliği içine girmiştir. Örnek olarak; İsrail istihbaratı Mossad'ın 2010'da Dubai'de bir Hamas yöneticisine düzenlediği suikastı tüm yönleriyle deşifre etmesine rağmen (BBC Türkçe, 2010) sonralarda politika değişikliğine giderek 2015'te İsrail damgalı pasaport sahiplerine ülkeye giriş izni vermiş ve 2020 yılının Eylül'ünde İsrail ile diplomatik ilişkilerini ABD arabuluculuğuyla yeniden tesis etmiştir (Rakipoğlu, 2023). Neticede, giderek değişen ve gelişen Abu Dabi-Tel Aviv ilişkilerinin boyutu, BAE yönetiminin, İsrail'in 7 Ekim sonrası Gazze ve Batı Şeria'daki hak ihlallerine yeterli tepkiyi göstermemesine neden olmuştur. Bu bağlamda Rakipoğlu'nun (2022, s. 130) belirttiği gibi İsrail ile ilişkilerini bölgesel müttefiklik düzeyinde sürdüren BAE, Filistin meselesinde Körfez'deki en İsrail yanlısı aktördür.

3. Katar: Pragmatizm ve Kritik Arabuluculuk

Katar'ın Filistin ve İsrail ile olan ilişkileri, diğer Körfez ülkeleriyle kıyaslandığında daha karmaşık ve çok yönlü bir yaklaşım sergilemektedir. Doha yönetimi, Filistinli gruplara ve bölgedeki direnişe çeşitli biçimlerde destek sağlarken, aynı zamanda İsrail ile resmi düzeyde olmasa da belirli ilişkiler yürütmektedir. (Gray, 2013, s. 200). Bu durum, Katar'ın meseleye yönelik tutumunda denge arayışı içinde olduğunu, bölgedeki diplomatik manevralarını pragmatik yaklaşımlarla ve çok yönlü bir stratejiyle şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. 1996'da İsrail Başbakanı Şimon Peres'in Katar'ı ziyaretiyle başlayan ve Doha'da İsrail ticaret ofisinin açılmasıyla somutlaşan bu ticari ilişkiler 1997'de İsrail'in, Doha'da düzenlenen ekonomi konferansında ağırlanmasıyla daha da gelişmiştir (Gümüşlüoğlu, 2023). Nitekim Doha-Tel Aviv arasındaki bu yakınlık, Katar'ın Filistin meselesine bağlılığını etkilememiştir. İsrail'in, Gazze'ye yönelik Dökme Kurşun Operasyonu'nun ardından Katar, Doha'daki İsrail ticaret ofisini kapatmış, İsraililerin mal varlıklarını dondurmuş ve Filistinli direniş gruplarına maddi ve siyasi desteğini sürdürmeye devam etmiştir (Rakipoğlu, 2022, s. 125; Jones & Guzansky, 2020, s. 61).

Katar'ın bu çok yönlü yaklaşımı hem bölgesel etkisini artırma hem de uluslararası alanda stratejik bir konum elde etme çabasını yansıtmaktadır. Nitekim Filistin meselesinde Katar, özellikle Gazze Şeridi'ndeki insani krizlere yönelik finansal yardımlarla öne çıkarken, Hamas gibi Filistinli direniş gruplarıyla kurduğu ilişkilerle de dikkat çekmektedir (Fromherz, 2012, s. 89). Öyle ki, LNG sektöründe büyük bir oyuncu olarak finansal gücünü artıran Katar, Filistin'e yönelik kalkınma yardımlarını sürdürürken, 2006 seçimlerini kazanan Hamas'ın da en önemli finansal ve siyasi destekçilerinden biri olmuştur (Çavuşoğlu, 2022, ss. 28-29). Rakipoğlu (2022, s. 125)'na göre Katar'ın özellikle Hamas'a yönelik desteği, Suudi Arabistan ve BAE'nin dengelenmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Zira Körfez Krizi sonrasında Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in, Katar'a uyguladığı diplomatik ve ekonomik ambargo (Akkaş, 2018), Doha'nın İsrail ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine yol açmış ve bu noktada Hamas'a olan yakınlığını arttırmıştır (Jones & Guzansky, 2020, ss. 59-61).

Öte yandan Katar'ın medya gücü; özellikle El Cezire aracılığıyla, Filistin meselesine dair küresel kamuoyunda farkındalık oluşturmada önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Özcan & Devran, 2018, s. 316). Bu medya stratejisi, Katar'ın, Filistin davasına verdiği desteği küresel düzeyde öne çıkarırken, aynı zamanda İsrail'e karşı eleştirel bir duruş sergileme kapasitesini de artırmaktadır. Nitekim, El Cezire'nin, Filistin İntifadası ve benzeri çatışma bölgelerinden yaptığı kesintisiz yayınlar, önceden sadece kapalı kapılar ardında tartışılan argümanları Arap kamuoyunun gündemine taşıyarak, Arap dünyasının siyasi ve stratejik görünümünde köklü değişiklikler meydana getirmiştir (Lynch, 2006, s. 132). Bu yayınlar, Arap kamuoyunda belirgin bir kimlik arayışı ve marjinalleşme hissini besleyerek, bireylerin kendi kimliklerine sahip çıkma ve çıkarlarını koruma bilincini güçlendirmiştir. Bu doğrultuda, El Cezire, temel siyasi meselelerin algılanışını şekillendirerek, özellikle Filistin davasında yeni bir Arap kamuoyu oluşturma konusunda önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki, Hamas liderlerinden Halid Meşal'in, 2008'deki İsrail saldırılarından sonra El Cezire yayınından üçüncü bir intifada çağrısı yapması ve kanalın Gazze'yle alakalı dramatik görüntülere yer vermesi, o dönem Arap halklarının İsrail aleyhinde sokağa dökülmesinde etkili olmuştur (Dalar, 2009, s. 188; Haber7, 2008).

İsrail'in 2008 ve 2009'daki Gazze'ye yönelik "Dökme Kurşun Operasyonu, İsrail ile resmi düzeyde olmasa da pragmatik ilişkiler sürdüren ve Körfez siyasetinden bağımsız bir politika izleyen Katar'la ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Filistin barış süreciyle paralel olarak gelişen Katar-İsrail ticari ilişkileri, bu saldırılarla kesintiye uğramıştır (Gray, 2013, s. 201).

Nitekim Katar yönetimi, Filistin meselesini Arap ve İslam dünyasının merkezi bir sorunu olarak görmekte ve bu bağlamda Filistin halkının haklarını savunma konusunda kararlılık sergilemektedir. Doha, İsrail'in Filistin topraklarındaki işgalini kınamakta ve bunun yanı sıra, Hamas ve El Fetih gibi Filistinli gruplar arasındaki uzlaşmazlıkların giderilmesi ve iç bölünmelerin çözülmesi için de aktif çaba harcamaktadır (Fromherz, 2012, s. 89). Bu yaklaşım, Katar'ın Filistin meselesinde hem destekleyici hem de arabulucu rolünü pekiştirmektedir.

Öte yandan Katar'ın, 2012 yılından bu yana İsrail'e karşı silahlı mücadele yürüten Hamas'a ev sahipliği yapması, Doha'yı, Filistin meselesinde hem bölgesel hem de küresel düzeyde dikkat çeken bir konuma yükseltmiştir (Gümüşlüoğlu, 2023). Katar'ın diplomatik gücü, 7 Ekim'deki Aksa Tufanı sonrasında esir takası ve ateşkes görüşmelerinde aktif bir rol üstlenmesini sağlamış; ABD, İsrail ve Hamas gibi aktörler arasında arabuluculuk yaparak insani ara ve esir takası anlaşmalarının imzalanmasına katkıda bulunmuştur (İletişim Başkanlığı, 2024, s. 356). Sonuç olarak, Doha yönetimi Filistin-İsrail meselesinde resmi bir tavır almaktan kaçınsa da Arap-İsrail barışı sağlanmadan İsrail ile normalleşmeye karşı bir duruş sergilemektedir.

Neoklasik realizm perspektifinden değerlendirildiğinde Katar'ın bu arabuluculuk misyonu, dış politikasının kurumsallaşmış arabuluculuk kapasitesi, liderlik tarzı ve elit tercihleriyle doğrudan bağlantılıdır. Suudi Arabistan ve BAE'de görülen daha merkeziyetçi, güvenlik odaklı ve yeni nesil liderliğin risk almaya açık pragmatik yaklaşımından farklı olarak Katar'da emirlik yönetimi dış politikayı daha çok "arabuluculuk yoluyla uluslararası görünürlük ve rejim güvenliği" stratejisi üzerine inşa etmiştir. Bu nedenle Doha, sistemsel baskıları kendi iç siyasal yapısındaki manevra alanıyla birleştirerek çatışma çözümü ve arabuluculuk faaliyetlerini dış politika aracı olarak daha istikrarlı ve süreklilik arz eden bir çerçevede kullanabilmektedir.

4. Kuveyt'in Kuvvetli Desteği

Kuweyt, Filistin meselesine yönelik tutumunu, tarihsel olarak Arap dünyasının genel politikalarıyla uyumlu bir şekilde şekillendirmiştir. 1960'lar ve 1970'ler boyunca Kuweyt, FKÖ'nün ve İsrail'e sınırı olan Arap devletlerinin en güçlü destekçilerinden biri olarak öne çıkmıştır (Cleveland, 2008, s. 514). Bu dönemde Kuweyt, FKÖ'ye mali ve diplomatik destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Filistin davasını Arap Birliği ve uluslararası arena da savunma konusunda da aktif rol oynamıştır (Cleveland, 2008, ss. 513-514). Armaoğlu (1989, s. 359)'na göre Kuweyt, 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze üzerindeki işgaline karşı çıkan Arap ülkeleri arasında yer almış ve bu bağlamda, petrol ihracatını keserek Batı'ya karşı ekonomik baskı uygulamayı hedefleyen Arap petrol ambargosunda rol üstlenen devletlerden biri olmuştur. Arı (1992, s. 182)'ya göre Kuweyt'in meseleye yönelik bu desteğinin bir sebebi, nüfusunun önemli bir bölümünü Filistinlilerin

oluşturmasıdır. Kuveyt nüfusundaki yaklaşık 400 bin (Cleveland, 2008, s. 514) Filistinli'nin varlığı ve bu nüfusa dahil kişilerin devletin üst kademelerinde etkin görevler alması Kuveyt'teki Filistin diasporasını güçlendirmiş ve doğal olarak bu durum ülkenin Filistin politikalarını etkilemiştir (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130).

Öte yandan, Filistin siyasetine uzun yıllar yön veren El Fetih'in, Yaser Arafat ve arkadaşları tarafından Kuveyt'te kurulması (Cankara & Cankara, 2020, s. 472) ardından Kuveyt Emiri'nin kardeşi Şeyh Fahd bin Ahmet'in bu harekete üye olması gibi faktörler de Kuveyt'in Filistin politikasını etkilemiştir (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130). 1990'ların başlarında Ortadoğuda dikkat çeken gelişmelerden biri de Körfez Savaşı olmuştur. Cleveland (2008, s. 550)' a göre, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in, OPEC'te petrol fiyatlarını artırmaya yanaşmayan Kuveyt'e yönelik 2 Ağustos 1990'da başlattığı işgal girişimi, Filistin-İsrail sorununun önemini ikinci plana itmiştir. Saddam'ın bu girişimiyle bölgedeki gerilim iyice artmış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 662 sayılı karar ile Irak'a yönelik ekonomik ve askeri ambargo uygulanmasına karar vermiştir (Yaycı, 2020, s. 335). Irak yönetimi bu karar üzerine meseleyi çözüme kavuşturmak için Filistin meselesini kullanmak istemiş ve 12 Ağustos'ta, Iraklı yöneticiler tarafından yapılan açıklamada "İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını kabul etmesi durumunda, Kuveyt'ten çekileceklerini" bildirmişlerdir (Arı, 1992, s. 267).

Irak yönetiminin bu açıklamasının etkisiyle Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, savaşta Irak yanlısı bir tutum sergilemesi; savaştan sonra Kuveyt'in, ülkesinde bulunan Filistinlileri sınır dışı etmesine ve FKÖ lideri Yaser Arafat'ın liderliğinin ciddi şekilde sorgulanmasına yol açmıştır (Cleveland, 2008, s. 550). Nitekim sonraki yıllarda FKÖ lideri olan Mahmud Abbas, bir Kuveyt gezisinde, Körfez Savaşı'nda Irak yanlısı bir tutum sergilediklerinden dolayı özür dilese de Kuveyt yönetimi, FKÖ liderinin bu özürünün önemli olmadığını belirtmiştir (NTV, 2004). Bu gelişmelere rağmen ilerleyen yıllarda, İsrail ile normalleşme sürecine karşı sert bir duruş sergileyen Kuveyt hem devlet hem de toplum düzeyinde Filistin'e siyasi, ekonomik ve toplumsal destek sunmaktadır. Öyle ki Kuveyt Parlamentosu, İsrail ile normalleşmenin temelini oluşturan Manama Konferansı'nı, yaptığı açıklamayla boykot edeceğini ve Filistin'in haklarına verdiği desteğin devam edeceğini duyurmuştur. Meclis Sözcüsü Marzuk el Ganim, Kuveyt'in işgal altındaki Filistin'e desteğini sürdüreceğini ve İsrail ile bağların normalleştirilmesini reddettiğini ifade etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Ganim, basına açık bir toplantıda yaptığı açıklamada, tüm Kuveyt halkının İsrail ile ilişkilerin normalleştirilmesine karşı olduğunu belirtmiş ve hükümeti, Bahreyn'de gerçekleştirilmesi planlanan toplantıyı en sert şekilde boykot etmeye davet etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Ayrıca, El Ganim, Kuveyt Dışişleri Bakanlığının, uluslararası meşruiyet ve Filistin haklarının desteklenmesi konusunda Emir'in politikalarına uygun hareket ettiğini vurgulamış ve bu duruşa olan saygısını dile getirmiştir.

Kuveyt Dışişleri Bakanı Sabah el Halid de hükümetin bu açıklamayı dikkate aldığını ve Filistin davasına olan bağlılığını sürdürdüğünü belirterek, Filistinli kardeşlerinin kabul ettiği her kararı Kuveyt'in de kabul edeceğini ifade etmiştir (MEPANNEWS, 2019). Nitekim Ümmet Meclisi'nde bulunan 50 sandalyeden 39 milletvekili, İsrail ile normalleşmeye karşı olduklarını belirten bir bildiri yayınlamıştır (Rakipoğlu, 2022, ss. 129-130). Akşa Tufanı sonrasında İsrail'in başlattığı saldırılara yönelik sert bir tepki ortaya koyan Kuveyt Dışişleri Bakanı Şeyh Salem Abdullah el-Cabir es-Sabah'ın "Kuveyt, İsrail işgalini, Gazze'deki Filistinlileri zorla yerinden etme çağrısını, uluslararası hukukun ihlali sayılan artan gerilimi, öldür-

me eylemlerini ve rastgele yıkımın devam etmesini sert bir şekilde reddetmektedir” (Cumhuriyet, 2023) açıklaması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne, acil müdahale çağrısında bulunması Kuveyt’in mevcut Filistin politikasını ortaya koymaktadır. 7 Ekim’den bu yana, halk ve sivil toplum da İsrail menşeli ürünlere ve İsrail destekçisi firmalara karşı yaygın bir boykot politikası izlemektedirler. Neticede, Kuveyt günümüzde, İsrail’in Gazzé’deki işgalci politikalarını sert bir dille eleştirmekte ve Filistinliler ile Filistin’in devletleşme sürecine kurumsal destek sağlamaktadır.

5. Bahreyn ve Normalleşme Arzusu

Nüfusunun yüzde 70’i Şii’lerden oluşan Bahreyn, Şiiliği bir dış politika aracı olarak kullanan İran’ın etkilerinden korunmak için, dış politikasını bölgesel hamisi olarak benimsediği Suudi Arabistan ve BAE ekseninde şekillendirmektedir (Cleveland, 2008, s. 517). Nitekim Bahreyn’in Filistin meselesine yönelik tutumu da bu eksenindeki aktörlere paralel olarak şekillenmiştir (Rakipoğlu, 2022, s. 127). Suudi Arabistan Veliâht Prensi Muhammed bin Selman’ın göreve gelmesinden sonra, Bahreyn’in dış politikasının Suudi Arabistan’a daha da bağımlı hale geldiği ve bu doğrultuda İsrail ile ilişkilerinin yakınlaştığı gözlemlenmektedir (Telci & Rakipoğlu, 2020, s. 8). ABD Başkanı Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma kararını olumlu karşılayan Bahreyn, Mayıs 2018’de İsrail’in bölgedeki askeri varlığını ve kendini savunma hakkını meşru gördüğünü belirtmiştir. (BBC Türkçe, 2020). Telci & Rakipoğlu (2020, s. 8), Bahreyn’in İsrail’e yönelik bu olumlu tutumunu, İran’la mücadele bağlamında değerlendirmiştir.

Tarihsel olarak Bahreyn, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ve bağımsız bir devlet kurma arzusunu desteklemiş olsa da son yıllarda bölgesel dinamiklerin ve uluslararası ilişkilerin değişmesiyle, Bahreyn’in bu meseleye yaklaşımı da farklılaşmıştır. Öyle ki Bahreyn’in, 25-26 Haziran 2019’da ABD öncülüğünde düzenlenen fakat Filistinlilerin boykot ederek katılmadığı Refah İçin Barış Çalıştayı’na ev sahipliği yapması bu değişimi ortaya koymaktadır (İnsamer, 2019). Nitekim bu çalıştayda iki devlet arasında diplomatik ilişkiler resmi olarak bulunmasa da Bahreynli yetkililerin İsraili katılımcılara yönelik sıcak tutumları dikkat çekmiştir. Özellikle, yarım yüzyıl sonra ilk kez İsraili gazeteciler bir toplantıya davet edilmiş ve bu olay, İsraili medya tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır (Telci, 2019). Raphael Ahren, Times of Israel gazetesindeki yazısında, Bahreyn’e geldikleri andan itibaren İsraili gazetecilere özel bir muamele gösterildiğini, hatta Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nden gelen basın mensuplarına kıyasla daha iyi ağırlandıklarını belirtmiştir (Ahren, 2019). Öyle ki, yemek sırasında Yahudi inancına mensup katılımcılar için özel bir menü hazırlanmıştır. Bir dönem “Siyonist Düşmanlar” olarak ilan edilen İsraililerin, Bahreyn’de bu derece sıcak karşılanması, bu ülkenin İsrail’e yönelik tutumundaki dönüşümün açık bir göstergesidir (Telci, 2019).

BAE’nin ardından 2020’de İsrail’i tanıyan ikinci Körfez ülkesi olan Bahreyn (BBC Türkçe, 2020), Hamas’ın silahlı kuvvetleri El Kassam Tugayları tarafından 7 Ekim 2023’te İsrail’e yönelik başlatılan Aksa Tufanı Operasyonu’nu kınamış ve meselede İsrail yanlısı bir tutum sergilemiştir (The Times of Israel, 2023). Özetle Bahreyn’in Filistin politikasındaki değişim, Suudi Arabistan’a artan bağımlılık ve elitlerin dış politikayı bu yapısal baskılar ışığında yeniden yorumlamasıyla şekillenen içsel dinamiklerin ürünüdür. Bu çerçevede İsrail’le normalleşme, Bahreyn’in hem bölgesel hamilikle uyum arayışı hem de İran’a karşı güvenlik ihtiyacını dengeleme çabası olarak anlam kazanmaktadır.

6. Umman'ın Stratejik Yaklaşımı

Umman, coğrafi olarak Körfez havzasında yer almakla birlikte, tarihsel gelişim çizgisi, kültürel çeşitliliği ve siyasal davranış kalıpları açısından bölgedeki diğer monarşilerden belirgin biçimde ayrılan bir profile sahiptir. Özellikle bölge devletleriyle kurduğu dengeli ilişkileri, buna paralel olarak İran'la sürdürdüğü yapıcı ve istikrarlı diplomatik temasları, ülkeyi Körfez siyasetinde arabuluculuk kapasitesi yüksek, "dengeleyici aktör" niteliğiyle öne çıkarmaktadır (İnsamer, 2020). Bu konumlanış, Maskat yönetiminin uzun süredir benimsediği pragmatik ve çok boyutlu dış politika yaklaşımının bir sonucudur. Komşu ülkelerle gerilimleri minimize etme, diyalog kanallarını açık tutma ve karşılıklı bağımlılığı artırma yönündeki çabalar, Umman dış politikasının süreklilik arz eden temel dinamikleri arasında yer almaktadır (İnsamer, 2020). Bunlara ek olarak, İbadilik mezhebinin Ummanlıların çoğu tarafından benimsenmiş olması da Umman'ı hem Körfez bölgesinde hem de İslam dünyasında benzersiz kılmaktadır. Umman'ın bu mezhebi yapısı, Hamas'ın da etkisi altında bulunduğu Müslüman Kardeşler hareketinin etkisinden uzak kalmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur (Gümüşlüoğlu, 2024).

Nitekim 1970'te ülkede gerçekleşen saray darbesiyle, babası Sultan Said Teymur'un hükümdarlığına son veren Sultan Kabus'un, Dofar Bölgesi'ndeki ayaklanmayla karşı karşıya kalması (Cleveland, 2008, s. 515), Umman'ın İsrail ile temas kurmasının önünü açmış ve bu kapsamda iki devlet arasında askeri iş birliği başlamıştır (Jones & Guzansky, 2020, s. 49). İsrail'i bölgenin meşru devletlerinden biri olarak gören Maskat yönetimi, Tel Aviv ile olan siyasi yakınlığını belirgin bir şekilde devam ettirmektedir. Bu kapsamda Umman, İsrail ile normalleşme anlaşması imzalayan aktörlerle ilişkisini hiç kesmemiş ve İsrail'e yönelik uygulanan boykota katılmayarak Arap ülkelerinin bu uygulamasını terk eden ilk Körfez ülkesi olmuştur (Göksun, 2022). Öte yandan Umman, 1981'de Arap Körfez İş Birliği Konseyi'nin kurucu üyesi olarak bölgedeki Arap devletleriyle ilişkilerini güçlendirmeye yönelik adımlar da atmıştır (Akkaya, 2013, s. 9). Umman Kralı Sultan Kabus, ikinci kulvar diplomasisiyle bir yandan Tel Aviv yönetimi ile gayriresmi ilişkilerini sürdürürken diğer yandan Aralık 1995'teki KİK Zirvesi'nde yaptığı konuşmada "Filistin halkının kendi geleceğini kendi toprakları üzerinde tayin etme hakkını desteklediğini ve desteklemeye devam edeceğini" açıklamıştır (Umman Tanıtma Bakanlığı, 1996, s. 40).

Nitekim Sultan'ın bu açıklaması beklenen etkiyi oluşturmamıştır. Öyle ki, Umman'ın İsrail ile ilişkilerindeki temkinli fakat pragmatik çizgi yeni bir gelişme değildir. 1973 Arap petrol ambargosuna iştirak etmeyen tek Körfez ülkesi olması ve 1967 ile 1973 Arap-İsrail Savaşlarında İsrail'i doğrudan kınamaktan imtina etmesi, Maskat yönetiminin tarihsel olarak çatışmalardan uzak duran, dengeleyici ve arabulucu dış politika yaklaşımının erken örnekleri olarak gösterilebilir (Zahlan, 2009, ss.43-44). Bu bağlamda, 1990'lı yıllardan itibaren Sultan Kabus, İsrail ile doğrudan resmi diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınsa da İsraili üst düzey yetkilileri ülkesinde ağırlamıştır. Nitekim İsrail Başbakanlarından Izak Rabin 1994'te, halefi Şimon Peres 1996'da ve Benyamin Netanyahu 2018 yılında Umman'da misafir edilerek ilişkiler düşük profilli fakat sürdürülebilir bir diplomatik hat üzerinden devam ettirilmiştir (Bağ, 2018). Ayrıca 1995'te İsrail Başbakanı Izak Rabin'in suikast sonucu öldürülmesini kınayan Umman yönetiminin, cenaze törenine Dışişleri Bakanı düzeyinde katılım sağlaması İsrail ilişkilerine verilen önemi ortaya koymaktadır (Rakipoğlu, 2022, s. 126).

2000'li yıllarda İkinci İntifada ile Umman-İsrail ilişkileri sona ermiş gibi görünse de 2018'de Netanyahu'nun Umman ziyareti ilişkilerin sürdüğünü ortaya koymuştur (Rakipoğlu, 2022, s. 127). Bu ziyaret neticesinde Umman Sultanı, İsrail ile Filistin'i yeniden müzakere masasına oturtma girişimlerini ve Umman'ın Filistin meselesindeki barışı teşvik etme konusundaki arabulucu rol üstlenme arzusunu da ortaya koymuştur (Arnaout & Topçu, 2018). Öte yandan, 2018'de Bahreyn'de düzenlenen ve İsrail ile normalleşmeyi ön gören Manama Diyalogu toplantısında konuşan Umman Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alavi bin Abdullah'ın, İsrail'i bölge ülkelerinden biri olarak nitelemesi ve Yüzyılın Anlaşması'nı destekler ifadelerde bulunması Umman'ın meseleye yönelik çeşitlilik stratejisini yansıtmaktadır (Şakir, 2020, s. 139). 7 Ekim 2023'te başlayan Aksa Tufanı süreci, İsrail-Filistin çatışmasında yeni bir gerilim dalgası olarak ortaya çıkarken, Umman bu krize ilişkin geleneksel diplomatik yaklaşımını sürdürmüştür. Öyle ki, Umman Dışişleri Bakanlığı'nın resmi sitesinden konuya ilişkin yapılan açıklamada, "Filistin meselesinde iki devletli çözüm ve Filistin halkının başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız bir devlet kurma hakkı temelinde adil, kapsamlı ve kalıcı bir çözüme ulaşmanın stratejik bir gereklilik olduğu vurgulanmış, uluslararası toplumun ve barış sürecine destek veren tarafların, mevcut gerilimi durdurmak için derhal müdahalede bulunmaları ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun hareket etmeleri gerektiği" ifade edilmiştir (Oman Ministry of Foreign Affairs, 2023).

Umman'ın meseleye yaklaşımı neoklasik realizm bağlamında değerlendirildiğinde, iç siyasi değişimlerin ve liderlik faktörünün de şekillendirici rolü ön plana çıkmaktadır. Özellikle Sultan Kabus'un 2020'de vefatıyla birlikte Sultan Heysem dönemine geçiş, Umman dış politikasında köklü bir kopuşa neden olmasa da dış politika davranışını belirleyen liderlik tercihleri, kurumsal istikrar arayışı ve bölgesel risklerden kaçınma eğilimi üzerinden yeniden kalibre edilmiştir. Bu çerçevede, Maskat yönetiminin 7 Ekim sonrası krize verdiği tepki, Umman'ın tarihsel olarak benimsediği arabulucu kimliğini korurken, yeni liderliğin dış politikada süreklilik ile ihtiyat arasında kurduğu dengeyi de yansıtmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye ile Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkelerin Kudüs ve Filistin meselesine yönelik dış politika yaklaşımlarını tarihsel, siyasi, dini ve stratejik boyutlarıyla incelemiş ve bu yaklaşımların neoklasik realizm perspektifinden nasıl anlamlandırılabilirliğini ortaya koymuştur. Bulgular, her iki aktör grubunun Filistin meselesini sadece dışsal faktörlere değil, iç siyasi dinamiklere, liderlik algularına ve kimlik temelli söylemsel unsurlara dayalı olarak şekillendirdiğini göstermektedir. Bu durum, neoklasik realizmin temel varsayımı olan devlet davranışının hem uluslararası sistem tarafından belirlenen hem de içsel filtrelerce yeniden biçimlendirilen niteliğini doğrulamaktadır. Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımı, tarihsel olarak güçlü bir normatif bağlılık ve ideolojik bir dayanaktan beslenmekle birlikte, aynı zamanda bölgesel güç rekabeti ve jeopolitik konumlanma arayışlarının etkisiyle daha stratejik bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle AK Parti döneminde Kudüs'ün İslam dünyasındaki konumu ve Filistin'in sembolik değeri daha görünür hale gelmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çok boyutlu aktivizmi Türkiye'yi uluslararası platformlarda Filistin'in en güçlü savunucularından biri konumuna taşımıştır. Türkiye'nin Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını savunması, İsrail'in işgal politikalarına yönelik sert eleştirileri ve Kudüs'ün statüsüne ilişkin çabaları, dış politikanın hem ideolojik hem de stratejik katmanlarının iç içe geçtiğini göstermektedir.

Bu yaklaşım, neoklasik realizmin vurguladığı “liderlik algularının ve dış politika elitlerinin tehdit ve fırsat değerlendirmelerinin” Türkiye'nin davranışını nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Nitekim 7 Ekim 2023 sonrası dönemde Türkiye'nin İsrail ile ticareti kesmesi, sertleşen retoriği ve uluslararası kurumlarda yürüttüğü yoğun diplomasi, liderlik düzeyindeki algısal faktörlerin dış politika davranışını sistemik baskıların ötesine taşıyan belirleyiciliğini yansıtmaktadır. KİK üyesi ülkelerde ise daha heterojen bir görünüm ortaya çıkmaktadır. KİK ülkelerinin Filistin meselesine yönelik politikaları, sistemik düzeyde ortak güvenlik kaygılarına (İran tehdidi, ABD ile ilişkilerin sürdürülmesi gibi) sahip olmalarına rağmen, liderlik tercihlerinin ve iç siyasal önceliklerin farklılığı nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle son dönemde bazı Körfez ülkelerinin İsrail ile normalleşme sürecine girdiği gözlemlenmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Sudan gibi ülkeler, İsrail ile diplomatik ve ticari ilişkilerini normalleştiren anlaşmalar imzalamış, bu da Filistin davasının Körfez bölgesinde farklı bir bağlamda ele alınmasına yol açmıştır. Bu ülkeler, Filistin meselesini giderek daha “yönetilebilir bir diplomatik dosya” olarak konumlandırmakta ve İsrail ile ilişkilerini bölgesel güvenlik mimarisini çeşitlendirme stratejisinin önemli bir unsuru olarak görmektedir. Diğer yandan, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkeler, hala Filistin halkının haklarını destekleyen daha geleneksel bir duruş sergilemekte, ancak bu destek, özellikle son yıllarda daha çok sembolik düzeyde kalmaktadır.

Bu durum, neoklasik realizmin iç politika odaklı açıklama kapasitesiyle uyumludur. Nitekim Körfez monarşilerinde rejim güvenliği, ekonomik dönüşüm projeleri (örneğin BA-E'nin bölgesel ekonomik merkez olma hedefi) ve liderlik düzeyindeki pragmatik tercihlerin dış politikayı sistemik baskılar kadar şekillendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla normalleşme politikaları, uluslararası sistemdeki güç kaymalarının yanı sıra, Körfez elitlerinin tehdit değerlendirmeleri ve ekonomik modernleşme vizyonlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan 7 Ekim 2023 sonrası gelişmeler hem Türkiye'nin hem de Körfez ülkelerinin Filistin meselesine yönelik yaklaşımlarını yeniden şekillendirmiştir. Türkiye bu

dönemde daha sert ve keskin bir pozisyon alırken, Körfez ülkeleri daha ihtiyatlı ve dengeli bir çizgiye yönelmiştir. BAE ve Bahreyn gibi ülkeler İsrail ile normalleşmeyi sürdürme niyetlerini korurken, Filistin konusundaki söylemlerini daha sembolik düzeyde tutmuş, Suudi Arabistan ise daha hesaplı bir diplomatik denge politikası izlemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ile her bir KİK üyesi ülke arasındaki farklılaşan yaklaşımlar, neoklasik realizmin dış politika analizine sağladığı teorik çerçeveye uyumlu bir şekilde, hem uluslararası sistemdeki değişen güç dengelerinin hem de iç siyasal faktörlerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmektedir.

Kaynakça

- Acar, N. (2019). Arap Baharı sürecinde Ortadoğuda güvenlik ve dış politika: Suudi Arabistan örneği. *Birey ve Toplum*, 8(16), 139-171.
- Ahren, R. (2019, 26 Haziran). *At economic peace summit, being an Israeli in Bahrain feels almost normal*. The Times of Israel. <https://www.timesofisrael.com/at-economic-peace-summit-being-an-israeli-in-bahrain-feels-almost-normal/>.
- Akdoğan, Y. (2017). *Lider: Siyasi liderlik ve Erdoğan*. Turkuvaz Kitap.
- Akdoğan, Y. (2023). İsrail'in Gazze katliamı: UCM'ye göre savaş suçu mu, devlet terörü mü? *NEU METDER*, 2(7), 200-211.
- Akkaş, B. D. (2018, 27 Şubat). *Körfez krizi ve Katar'ın güvenlik yaklaşımı*, (ss. 1-20). BISAV Bülten. https://www.bisav.org.tr/Bulten/285/1725/korfez_krizi_ve_katar_in_guvenlik_yaklasimi.
- Akşin, S. (2018). *Filistin sorunu. Kısa 20. yüzyıl tarihi*, (ss. 301-307). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Al Ain News Türkçe (2023, 22 Kasım). *BM'nin 242 sayılı kararı: Gazze savaşına son verilecek 56 yıllık çözüm arayışı*. <https://tr.al-ain.com/article/bm-nin-242-say-l-karari>.
- Al Jazeera (2006, 26 Ocak). *Hamas wins huge majority*. <https://www.aljazeera.com/news/2006/1/26/hamas-wins-huge-majority>.
- Altın, B. (2014). Birleşmiş milletler: Amacı, gelişimi, etkinliği, uluslararası güvenliğe katkısı ve geleceği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Amir, S. A. (2017). Filistin davasının dünden bugüne sosyo-politik gelişimi. *Filistin meselesi: Türkiye'de siyasi partilerin yaklaşımları*, 40. Tezkire Yayıncılık.
- Anadolu Ajansı (2017, 21 Aralık). *BM'de Türkiye'ye Kudüs övgüsü*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bmde-turkiyeye-kudus-ovgusu/1011866>.
- Anadolu Ajansı (2019, 25 Ekim). *Suudi Arabistan, Hamas üzerindeki baskıyı artırıyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-hamas-uzerindeki-baskiyi-artiriyor/1626195>.
- Anadolu Ajansı (2020, 5 Eylül). *Kâbe imamının hutbesi 'İsrail'le normalleşmeye hazırlık olarak' yorumlandı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kabe-imaminin-hutbesi-israille-normallesmeye-hazirlik-olarak-yorumlandi/1964014>.
- Anadolu Ajansı (2022, 15 Eylül). *40 yıldır hesabı sorulamayan katliam: Sabra ve Şatila*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/40-yildir-hesabi-sorulamayan-katliam-sabra-ve-satilla/2685857>.

Anadolu Ajansı (2023, 13 Kasım 2023). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Gazze Filistin halkının toprağıdır, Amerika'nın bunu kabullenmesi lazım*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-gazze-filistin-halkinin-topragidir-amerikanin-bunu-kabullenmesi-lazim/3051478>.

Anadolu Ajansı (2023, 7 Ekim). *Hamas'ın silahlı kanadı İsrail'e karşı 'Aksa Tufanı' operasyonu başlattı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hamasin-silahli-kanadi-israile-karsi-aksa-tufani-operasyonu-baslatti/3009914>.

Anadolu Ajansı (2023, 7 Kasım). *Bakan Bolat: İsrail ile karşılıklı ticaretimiz yüzde 50'den fazla azaldı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bakan-bolat-israil-ile-karsilikli-ticaretimiz-yuzde-50den-fazla-azaldi/3009914>.

Anadolu Ajansı (2024, 30 Ağustos). *Suudi Arabistan veliaht prensinden Gazze'de canların korunması için harekete geçilmesi çağırısı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-veliaht-prensinden-gazgede-canlarin-korunmasi-icin-harekete-gecilmesi-cagrisi/3252248>.

Anıl, I. (1999). Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, kimlik, güvenlik. M. Benli Altunışık (Ed.), *Soğuk Savaş sonrasında Türkiye ve Arap-İsrail barış süreci* içinde (s. 131-145). Boyut Kitapları.

Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail barış süreci ve Türkiye*. Bağlam Yayıncılık.

Arı, T. (1992). *Basra Körfezi'nde güç dengesi*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Armaoğlu, F. (1989). *Filistin meselesi ve Arap İsrail savaşları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arnaout, A. R. D. A. R., & Topçu, G. (2018, 1 Kasım). Umman ziyaretinin kazanani Netanyahu. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/umman-ziyaretinin-kazanani-netanyahu/1299868>.

Ataman, M. (Ed.). (2024). *Al-Aqsa flood: A turning point in the middle eastern politics*. Seta Yayınları.

Ateş, D. (2009, Haziran). Gazze trajedisi: Sorumluluk ve kavramların haklılaştırma işlevi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 61-62.

Ateş, D. (2009, Haziran). Gazze trajedisi: Sorumluluk ve kavramların haklılaştırma işlevi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 62.

Avcı, C. (2002). "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı istilasına kadar." *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Aykan, M. B. (1993, February). The Palestinian question in Turkish foreign policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*, 1(25), 91-110.

Bağ, M. (2018, 26 Ekim). *İsrail Başbakanı Netanyahu'dan diplomatik ilişki bulunmayan Umman'a ziyaret*. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/2018/10/26/israil-basbakani-netanyahu-dan-diplomatik-iliski-bulunmayan-umman-a-ziyaret>

- Balcı, A. (2013). *Türkiye dış politikası: İlkeler, aktörler, uygulamalar*. Etkileşim Yayınları.
- Başak, K. (2023, 30 Aralık). İbrahim Anlaşmaları'nın Orta Doğu bölgesel barışına etkileri. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2(3), 1-17.
- BBC News Türkçe (2017, 17 Aralık). *Erdoğan'dan Trump'a Kudüs tepkisi: 'Biz de sizi tanımıyoruz'*. <https://www.bbc.com/turkce/42385135>.
- BBC News Türkçe (2017, 6 Aralık). *ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773>.
- BBC Türkçe (2010, 17 Şubat). *Dubai'deki suikastta İsraili ajanların rolü*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/02/100217_dubai_latest.
- BBC Türkçe (2020, 19 Ekim). *İsrail ile Bahreyn arasındaki diplomatik ilişkiler resmen başladı*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54594755>.
- BBC Türkçe (2020, 28 Ocak). *Trump'dan BAE, Umman ve Bahreyn'e teşekkür*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51284412>.
- BBC Türkçe (2023, 28 Ekim). *Erdoğan: İsrail, biz de seni savaş suçlusunu olarak dünyaya ilan edeceğiz*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2j9xr94jmro>.
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli relationship: Changing ties of Middle Eastern outsiders*. Palgrave Macmillan.
- Berman, L. (2021, 5 Ocak). Saudi textbooks show dramatic improvement in depictions of jews — study. *The Times of Israel*. https://www.timesofisrael.com/saudi-textbooks-show-dramatic-improvement-in-depictions-of-jews-study/?__cf_chl_tk=Rg4cZoj5etJb4Kpt4P6N8TjNTb7qsvF.m1sg6yU3gY-1725093987-0.0.1.1-8063.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2019). *Küresel ve bölgesel aktörlerin Filistin politikaları*.
- Cankara, P. Ö., & Cankara, Y. (2020, 30 Haziran). 2000'lerde Filistin'de meşru temsillilik tartışmaları: Hamas ile El-fetih arasındaki rekabet. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(11), 469-503.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu tarihi*. M. Harmancı (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cumhuriyet (2023, 14 Ekim). *Kuveyt'ten Gazze çıkışı: Zorla yerinden edilme girişimlerini kınıyoruz*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/kuveytten-gazze-cikisi-zorla-yerinden-edilme-girisimlerini-2129935>.
- Çavuşoğlu, E. (2022, 31 Ağustos). Körfez ülkeleri ve Filistin: Güçlü tarihsel bağlar temelinde Körfez siyaseti. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 15-33.

Çolak, Y. (2023). Türkiye's Decision on the March 1 Motion: A Neoclassical Realist Analysis Attempt, *Journal of History School*, 64, 1278-1294.

Dalar, M. (2009). *Gazze Savaşı: Filistin direnişi, İsrail yayılmacılığı ve uluslararası hukuk*. Dora Yayıncılık.

Davidson, C. (2013). *After the sheikhs: The coming collapse of the Gulf Monarchies*. Oxford University Press.

Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik derinlik*. Küre Yayınları.

Demir, Y. (2021). 1960'tan günümüze Arap-İsrail çatışması ekseninde Türk dış politikası. *TESAM Akademik Dergisi* 1(8), 165-197.

Deveci, C. (2017, 29 Aralık). Herbert Samuel döneminde Filistin'e Yahudi göçleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 1-18.

Eran, O. (2000, Spring). Turkish-Israeli relations in a transformed regional context. *Middle East Journal* 2(54), 231-248.

Erdoğan, R. T. (2012). *Küresel barış vizyonu*. Meydan Yayınları.

Erdoğan, R. T. (2021). *Daha adil bir dünya mümkün*. Turkuaz Yayıncılık.

Erel, G. (2023, 27 Kasım). Körfez-İsrail ilişkileri: Tarihsel eğilimler, politika öncelikleri ve farklılıkların evrimi. *Orsam*. <https://www.orsam.org.tr/tr/korfez-israil-iliskileri-tarihsel-egilimler-politika-oncelikleri-ve-farkliliklarin-evrimi-2/>.

Erhan, Ç. (2015). Orta Doğu gelişmeleri. İ. Ortaylı (Ed.), *Siyasi tarih II* içinde (s. 135). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ertoşun, E. (2013). *Filistin politikamız (Camp David'den Mavi Marmara'ya)*. Kaknüs Yayınları.

Eryaman, A. (2016, Haziran). 20. yüzyıl başlarında İngiltere'nin Filistin politikası. *International Journal of Humanities and Art Researches*, 1(1), 10-22.

Esposito, J. L. (1998). *Islam and politics*. Syracuse University Press.

Feldman, S. (2021, 28 Ekim). Crown conversations: The Middle East and the U.S. *Brandeis University*. <https://www.brandeis.edu/crown/publications/crown-conversations/cc-10.html>.

Fromherz, A. J. (20212). *Qatar: A modern history*. Georgetown University Press.

Gause, G. (2010). *The international relations of the Persian Gulf*. Cambridge University Press.

Gelvin, J. L. (2019). *Modern Orta Doğu tarihi (1453-2015)*. Timaş Yayınları.

Gilbert, M. (1999). *Israel: A history*. Black Swan Edition.

Göksun, A. F. (2022, 29 Nisan). Umman sultanlığı: Körfezin barış vahası. *İnsamer*. <https://www.insamer.com/tr/umman-sultanligi-korfezin-baris-vahasi.html>.

Gönlübol, M. vd. (1982). *Olaylarla Türk dış politikası. Cilt 1*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Gray, M. (2013). *Qatar: Politics and the challenges of development*. Lynne Rienner Publishers.

Gülada, M. O., & Yılmaz, M. B. (2020). ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması kararının İsrail karşıtı Arap propaganda karikatürlerindeki sunumu. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 2(10), 1-23.

Gümüüşlülüoğlu, F. (2024, 11 Temmuz). Sessiz arabulucu: Umman nasıl Ortadoğu'nun İsviçre'si oldu? *GZT*. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/sessiz-arabulucu-umman-nasil-ortadogunun-isvicresi-oldu-3787899>.

Haber7 (2008, 28 Aralık). *Halid Meşal'dan 3. İntifada çağırısı*. <https://www.haber7.com/dunya/haber/367774-halid-mesaldan-3-intifada-cagrisi>.

Holden, D., & Johns, R. (1981). *House of Saud*. Pan Macmillan.

Ibish, H. (2021, 20 Eylül). Wary but intrigued: Saudi Arabia is still weighing potential ties to Israel. *Arab Gulf States Institute in Washington (AGSIW)*. <https://agsiw.org/wary-but-intrigued-saudi-arabia-is-still-weighing-potential-ties-to-israel/>.

Inbar, E. (2001). Regional implications of the Israeli-Turkish strategic partnership. *Middle East*, 2(5), 48-65.

İnsamer (2019, 26 Haziran). *Bahreyn'de 'refah için barış' çalışmayı başladı!*. https://www.insamer.com/tr/bahreynde-refah-icin-baris-calistayi-basladi-_2255.html.

İnsamer. (2020). *Umman (Ülke Profili)*. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu-umman/>

Jones, C. ve Guzansky, Y. (2020). *Fraternal enemies: Israel and the Gulf monarchies*. Oxford University Press.

Karaman, M. L. (t.y.) "Filistin." *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filistin>.

Karpat, K. (2023). *Türk dış politikası tarihi*. Timaş Yayınları.

Kaya, M., & Polat, E. (t.y.). Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) diplomasi serüveni: Oslo Barış Süreci. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26.

Kechichian, J. A. (2009). *Saudi Arabia and the Gulf Arab states today: An encyclopedia of life in the Arab states*. Greenwood Publishing Group.

Kiraz, S. (2020). Bir dış politika analizi olarak neoklasik realizmin incelenmesi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(4), 665-686. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.703693>.

Knaurshase, R. (1981). Saudi Arabia's foreign and domestic policy. *Current History*, 462(80).

Koç, E. (2019). İran ve Suudi Arabistan rekabetinin İsrail ve Filistin sorunu üzerinden analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(7), 239.

Koç, E. (2023, 8 Haziran). Riyadh reluctant to endanger ties, normalization with Israel. *Mehr News Agency*. <https://en.mehrnews.com/news/216216/Riyadh-reluctant-to-endanger-ties-normalization-with-Israel>.

Kostiner, J. (2009). Saudi Arabia and the Arab-Israeli peace process: The fluctuation of regional coordination. *Biristih Journal of Middle Eastern Studies*, 3(36).

Lobell, S. E., Ripsman, N. M., & Taliaferro, J. W. (Eds.). (2009). *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge University Press.

Lynch, M. (2006). *Voices of the new Arab public: Iraq, Al Jazeera and Middle East politics today*. Columbia University Press.

Mearsheimer, J., & Walt. S. (2009). *İsrail lobisi ve Amerikan dış politikası*. Küre Yayınları.

News Agencies Isaacharoff, A. (2009). Turkey wants to mediate Hamas-Fatah reconciliation talks. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/2009-07-30/ty-article/turkey-wants-to-mediate-hamas-fatah-reconciliation-talks/0000017f-e97e-d639-af7f-e9ffe3ea0000>.

NTV (2004, 12 Aralık). *Saddam'ı desteklediğimiz için özür dileriz*. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/300449.asp>.

NTV (2010, 11 Ocak). *İsrail, Kurtlar Vadisi'ni şikayet etti*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/israil-kurtlar-vadisini-sikayet-etti,MmsfLEk5sk6ty2xxmvyYRw>.

NTV (2018, 15 Mayıs). *Erdoğan'dan ABD'ye Kudüs tepkisi*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-abdye-kudus-tepkisi,dqExCZ1KykmG1YSgQ3hUqg>.

OCHA. (2025). *Humanitarian Situation Update - Gaza Strip*. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs.

Oman Ministry of Foreign Affairs (2023, 7 Ekim). *Oman calls on Palestinians and Israelis to exercise restraint*. <https://www.fm.gov.om/oman-calls-on-palestinians-and-israelis-to-exercise-restraint/>.

- Oran, B. (2008). *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar. Cilt 1. İletişim Yayınları.*
- Öke, M. K. (1987). *Tarihten günümüze Filistin sorunu ve Türkler.* Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları.
- Özcan, Ö. F., & Devran, Y. (2018, 10 Nisan). Katar krizi ve El Cezire: Ortadoğu'da özgür yayıncılığın geleceği. *e-GIFDER, 1(6), 305-325.*
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve barış: doksanlı yıllarda Filistin İsrail sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 3(64), 167-195.*
- Özşahin, M. C. (2017). Adalet ve Kalkınma Partisi. G. Bozbaş (Ed.), *Filistin meselesi: Türkiye'de siyasi partilerin yaklaşımları* içinde (s. 227-253). Tezkire Yayıncılık.
- Özşahin, M. C. (2018). Krizden normalleşmeye: Türkiye-İsrail ilişkileri, kuruluşundan bugüne. K. İnat, A. Aslan, B. Duran (Ed.), *AK Parti – Dış politika* içinde 337-354. SETA Yayınları.
- Öztuna, Y. (2007). *Türkler-Araplar Yahudiler.* Boğaziçi Yayınları.
- Polat, D. Ş. (2020). Kuruluşundan çöküşüne Milletler Cemiyeti sistemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 76(19), 1950-1967.*
- Rakipoğlu, M. (2022). *Körfez ülkelerinin Filistin politikası. Bölgesel aktörlerin Filistin politikaları.* Aktif Yayınevi.
- Rakipoğlu, M. (2023, 1 Aralık). Körfez ülkelerinin Filistin politikasındaki dönüşüm. *Kriter Dergi.* <https://kriterdergi.com/dosya-filistin-2/korfez-ulkelerinin-filistin-politikasindaki-donusum>.
- Rathbun, B. (2008). "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism." *Security Studies, 17(2), 294–321.*
- Reuters (2023, 12 Ekim). *Now is the time for war, says Israel's military chief.* <https://www.reuters.com/world/middle-east/now-is-time-war-says-israels-military-chief-2023-10-12/>.
- Robins, P. (2003). *Suits and uniforms: Turkish foreign policy since the Cold War.* Hurst & Company.
- Rose, G. (1998). "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics, 51(1), 144–172.*
- Saleh, M. M. (2016). *Filistin meselesi: Tarihi arka plan ve güncel gelişmeler.* H. Demirhan (Çev.). İstanbul: Yurtdışındaki Filistinli Alimler Derneği.
- Sander, O. (1995). *Siyasi tarih (İlkçağlardan 1918'e).* İmge Kitabevi.

Sarıaslan, F. (2019, Aralık). İsrail-Filistin sorunu ve Türkiye: Bir denge siyaseti. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 1–32. <https://doi.org/10.34230/fiad.618731>

Schama, S. (2016). *İki Rothschild: İsrail Devleti'nin kuruluşu*. B. Çorakçı Dışbudak (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Schweller, R. L. (1998). *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. Columbia University Press.

Schweller, R. L. (2004). "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *International Security*, 29(2), 159–201.

Soysal, İ. (1989). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları I*. 2. baskı. TTK Yayınları.

State (2020, 15 Eylül). *Abraham accords: Declaration of peace, cooperation, and constructive diplomatic and friendly relations*. <https://www.state.gov/wpcontent/uploads/2020/10/Abraham-Accords-signed-FINAL-15-Sept-2020-508-1.pdf>.

Şakir, H. (2020). Trump yönetiminin Kudüs kararına ilişkin resmi Arap tutumları. A. A. F. El Awaisi ve M. Ataman (Ed.), In *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset* içinde (s. 139). SETA.

Şimşek, E. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu politikası*. Kum Saati Yayınları.

T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.). *14. İslam Zirvesi*. MFA. <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>.

Taliaferro, J. W. (2006). "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State." *Security Studies*, 15(3), 464–495.

Taştekin, F. (2023, 2 Kasım). İsrail-Gazze savaşında şiddetli çatışmalar devam ediyor. *BBC Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cev7wygnxnw>.

Telci, İ. N. (2019, 30 Haziran). Başarısız olmaya mahkûm bir plan: Yüzyılın anlaşması ve Bahreyn Zirvesi. *SETAV*. <https://www.setav.org/dijital-medya/basarisiz-olmaya-mahkum-bir-plan-yuzyilin-anlasmasi-ve-bahreyn-zirvesi>.

Telci, İ. N., & Rakipoğlu, M. (2020, Eylül). Körfez'in İsrail açılımı, (ss. 11-12). *ORSAM*. https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/korfezin-israil-acilimi.pdf.

The Times of Israel (2023, 9 Ekim). *Bahrain denounces Hamas kidnappings*. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/bahrain-denounces-hamas-kidnappings/.

Topçu, İ. (2018). Türkiye – İsrail ilişkilerinin ilk yılları (1948-1952). *History Studies*, 2(10), 161-175. <https://www.historystudies.net/dergi/turkiye-israil-iliskilerinin-ilk-yillari-1948-19522018037d7974b.pdf>.

TRT Haber (2021, 14 Şubat). *BAE, İsrail'e ilk kez büyükelçi atadı*. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bae-israile-ilk-kez-buyukelci-atadi-556372.html>.

TRT Haber (2023, 28 Ekim). *İstanbul'da Büyük Filistin Mitingi gerçekleştirildi*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istanbulda-buyuk-filistin-mitingi-gercekleştirildi-807710.html>.

TRT Haber (2023, 15 Kasım). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail bir terör devletidir*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-israil-bir-teror-devletidir-812971.html>.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2024). Filistin davamız. https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Filistin_Davamiz_TR.pdf.

Ulrichsen, K. C. (2016). Israel and the Arab Gulf states: Drivers and directions of change. *Center for the Middle East Rice University's Baker Institute for Public Policy*.

Umar, Ö. O., & Yenisu, M. (2022). Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(32), 835-845.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. McGraw-Hill.

Yalçın, R. (2021). Dış Politika Analizinde Geleneksel Realist Teoriyi Sorgulayan Yaklaşımların Ortaya Çıkışı Üzerine Bir İnceleme. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(2), 878-893. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.878829>

Yavuz, M. H. (2004). İkicilik: Türk-Arap ilişkileri ve Filistin sorunu. F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde (s. 235–251). Der Yayınları.

Yaycı, C. (2020). Irak'ta yaşanan savaşlar ve Türkiye'ye etkileri. *Güvenlik Stratejileri*, 30(15), 335.

Yeltin, H. (2021). Neoklasik Realizm Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri ve Ara Değişkenlerin Rolü: Andrey Karlov Suikasti. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(1), 37-57.

Yeni Şafak (2013, 22 Mart). *Mavi Marmara'da neler olmuştu?* <https://www.yenisafak.com/gundem/mavi-marmarada-neler-olmustu-421372>

Yılmaz, A. N., & Alagöz, V. (2023). Birleşmiş Milletlerin Filistin politikası. *Journal of Economic and Political Science*, 116-117.

Yüşen, N. (2023). *Türkiye'nin NATO yolculuğu*. Lora Yayıncılık.

Yüşen, N. (2024). *Küresel Siyasetin Yerel Etkisi: Türkiye'nin Filistin Politikası ve Seçmen Eğilimleri*, Serüven Yayınevi.

Zahlan, R. S. (2009), *Palestine and the Gulf States, The Presence at the Table*, Routledge, New York.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), X/2 (2025), s. 112-134

Araştırma Makalesi

ŞEHİR, ŞAİR VE YÖNETİM: HORATIUS VE MARTIALİS'İN ROMA İMGESİ ÜZERİNE KARŞILAŞTRIMA

Turgay OVALI*

Makale Başvuru Tarihi: 05/10/2025

Makale Kabul Tarihi: 14/12/2025

Özet

Bu makale antik Roma'nın şehir yönetimine, Roma'nın iki büyük hicivcisinin edebi üretimlerinin yönleri aracılığıyla bakma çabasıdır. Bu çaba, durmadan değişen antik Roma şehrini yalnızca arkeolojik kalıntılar aracılığıyla değil, aynı zamanda orada yaşayan ve şehri farklı şekillerde deneyimleyen sosyal grupların ve bireylerin bakış açısıyla incelemeye çalışmaktan ileri gelmektedir. Bu iki büyük Roma şairinin gözünden Roma şehrinin temsilini incelemek, onların kentsel peyzajlara yaptığı göndermeler üzerinden bir antik Roma şehri okuması yapmak, kentsel gerçekliğin edebi temsil üzerindeki belirleyici gücünü tespit etmek, aynı şekilde kentsel çevre ile edebi metinlerin arasındaki geniş ilişkiyi ortaya koymak, bu şairlerin yaşadıkları dönemlerdeki antik kentsel mekân ve yapılarla daha geniş bir perspektiften bakmayı sağlayacaktır. Bu amaçla çalışma ayrı dönemlerde yaşamış ve yaşadıkları Roma'yı tasvir etmiş hiciv şairleri olan Quintus Horatius Flaccus (M.Ö. 65- M.Ö. 8) ve Marcus Valerius Martialis (40-102?)'in edebi üretimlerine odaklanmaktadır. Horatius ve Martialis'in şiirlerini edebi analiz ile kentsel tarih perspektifini birleştiren karşılaştırmalı bir yöntemle inceleyerek, Roma'nın şehir yönetiminde düzen-ölçülülük idealleri ile kozmopolit ve kaotik gerçekliklerin iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Horatius'un düzen ve ölçülülüğü öne çıkaran mesafeli Roma tasavvuru ile Martialis'in karmaşayı, çeşitliliği ve kozmopolitliği resmeden içerden bakışı, antik kentin şehir yönetiminde idealler ile gerçeklik arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Horatius, Kentsel Mekân, Martialis, Şehir Edebiyatı, Şehir Yönetimi*

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0001-9782-4548, turgay.ovali@medeniyet.edu.tr

*Research Article***THE CITY, THE POET, AND THE ADMINISTRATION:
A COMPARISON OF HORACE'S AND MARTIAL'S IMAGE OF
ROME***Date Submitted: 05/10/2025**Date Accepted: 14/12/2025***Abstract**

This article attempts to examine the city administration of ancient Rome through the lens of the literary output of two of Rome's great satirists. This effort stems from the desire to analyze the constantly changing ancient city of Rome not only through archaeological remains but also from the perspective of the social groups and individuals who lived there and experienced the city in various ways. Examining the representation of the city of Rome through the eyes of these two great Roman poets, undertaking a reading of ancient Rome through their references to urban landscapes, determining the constitutive power of urban reality on literary representation, and similarly, revealing the broad relationship between the urban environment and literary texts will enable a wider perspective on the ancient urban spaces and structures of the periods in which these poets lived. To this end, the study focuses on the literary production of the satirical poets Quintus Horatius Flaccus (65 BC – 8 BC) and Marcus Valerius Martialis (AD 40 – c. 102?), who lived in different periods and depicted the Rome of their time. By examining the poetry of Horace and Martial through a comparative method that combines literary analysis with an urban history perspective, the study reveals how ideals of order and moderation in Roman city administration were intertwined with cosmopolitan and chaotic realities. Horace's distant image of Rome, which foregrounds order and moderation, and Martial's insider view, which portrays chaos, diversity, and cosmopolitanism, expose the tension between ideals and reality in the city administration of the ancient metropolis.

Keywords: *Horace, City Administration, Martial, Urban Literature, Urban Space.*

Giriş

Antik Roma şehri, yalnızca fiziksel mekânlardan oluşan bir yerleşim alanı değil; aynı zamanda siyasal iktidarın, toplumsal hiyerarşilerin ve kültürel temsillerin iç içe geçtiği dinamik bir yaşam evrenidir. Bu çok katmanlı yapı, Roma'nın hem maddi dokusunda hem de edebî metinlerinde izlenebilir. Şehir, imparatorluk ideolojisinin inşa edildiği ve yeniden üretildiği başlıca sahnelerden biri olurken, aynı zamanda bireylerin gündelik deneyimleriyle anlam kazanan bir varoluş alanı olarak da karşımıza çıkar. Bu bağlamda, antik Roma'ya dair edebî temsiller, yalnızca estetik bir üretim değil; aynı zamanda kentsel yönetim anlayışına, kamusal mekân politikalarına ve şehirdeki güç ilişkilerine dair önemli ipuçları sunan tarihsel veriler olarak okunabilir. Bu makale, M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Horatius ile M.S. 1. yüzyılda eser veren Martialis'in şiirleri üzerinden Roma şehrinin nasıl temsil edildiğini ve bu temsillerin şehir yönetimi anlayışıyla nasıl ilişkilendiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Şairlerin Roma'ya dair ortaya koydukları imgeler, yalnızca kişisel estetik tercihlerinin değil, aynı zamanda yaşadıkları dönemlerin kentsel politikalarının, yönetim pratiklerinin ve ideolojik yönelimlerinin de bir yansımasıdır. Horatius'un düzen, ölçülülük ve kırsal ideali öne çıkaran mesafeli Roma tasavvuru ile Martialis'in kalabalık, gürültülü ve kozmopolit bir şehir deneyimi sunan içerden bakışı, antik Roma'da şehir yönetimi ile gündelik yaşam arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi, Horatius ve Martialis'in metinlerinde Roma'nın nasıl bir şehir olarak kurgulandığı ve bu kurgunun, imparatorluk döneminde şekillenen şehir yönetimi pratikleriyle hangi noktalarda örtüştüğü ya da çatıştığı sorusudur. Makale, bu problem çerçevesinde üç ana soruya odaklanmaktadır:

1. Şairlerin Roma temsilleri, kentsel yönetim ve düzenleme politikalarını nasıl yansıtmaktadır?
2. Horatius ve Martialis'in şehir imgeleri arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır?
3. Bu farklılıklar, ideal şehir ile fiilî şehir arasındaki gerilimi nasıl ortaya koymaktadır?

Çalışma, edebiyat ve kentsel tarih disiplinlerini bir araya getiren disiplinlerarası bir yaklaşıma dayanmaktadır. Metodolojik olarak, Horatius ve Martialis'in seçilmiş şiirleri karşılaştırmalı edebî analiz yöntemiyle incelenmiş; bu analiz kentsel tarih ve şehir yönetimi literatürüyle desteklenmiştir. Böylece metinler, yalnızca edebî ürünler olarak değil, belirli bir dönemin kentsel pratiklerini ve yönetim anlayışını yansıtan kültürel belgeler olarak ele alınmıştır.

Analiz süreci üç aşamada yürütülmüştür:

1. Metinsel Çözümleme: Horatius'un Satirler, Beyitler, Kasideler ve Mektuplar; Martialis'in ise Epigramlar adlı eserlerinden Roma'ya doğrudan veya dolaylı gönderme yapan pasajlar tespit edilmiş, bu pasajlar şehir mekânı, kamusal düzen, sosyal hiyerarşi ve gündelik yaşam bağlamında tematik olarak sınıflandırılmıştır.

2. Karşılaştırmalı Okuma: Her iki şairin şehir temsilleri, düzen/kaos, ideal/gerçek, merkez/çevre gibi ikilikler üzerinden karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Bu aşamada, şairlerin kullandığı imgelerin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur.

3. Tarihsel Bağlamlandırma: Edebi veriler, Augustus ve Flavian dönemlerine ilişkin şehirçilik politikaları, kamusal alan düzenlemeleri ve yönetim pratikleri hakkında modern tarih yazımıyla ilişkilendirilmiştir. Böylece şiirsel temsillerin, imparatorluk ideolojisi ve şehir yönetimiyle kurduğu bağlar analiz edilmiştir.

Kuramsal olarak çalışma, Henri Lefebvre'in mekânın toplumsal üretimi yaklaşımından ve kentsel mekânın iktidar ilişkileri aracılığıyla sürekli yeniden kurulduğu fikrinden dolayı biçimde beslenmektedir. Bu çerçevede Roma, sabit bir fiziksel zemin değil, yönetim pratikleri, ideolojik yönlendirmeler ve bireysel deneyimler aracılığıyla sürekli yeniden inşa edilen bir anlam alanı olarak değerlendirilmiştir.

Bu metodolojik çerçeve sayesinde, Horatius ve Martialis'in metinleri, yalnızca iki şairin Roma algısını değil; aynı zamanda antik Roma'da şehir yönetiminin ideal ile gerçek arasında nasıl bir denge kurmaya çalıştığını da ortaya koyan analitik bir zemin sunmaktadır. Böylece çalışma, edebî metinler aracılığıyla şehir yönetimi üzerine düşünmenin imkânlarını genişletmeyi ve Roma'yı düşünce-mekân ilişkisi bağlamında yeniden okumayı hedeflemektedir.

Türkçe literatür incelendiğinde, Horatius ve Martialis'in Roma imgesi üzerinden şehir yönetimi perspektifiyle karşılaştırmalı biçimde ele alındığı müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle makale, antik Roma edebiyatında şehir temsili ve yönetim ilişkisini merkeze alan ilk Türkçe akademik çalışma olma iddiasını taşımaktadır. Bu iddia, çalışmanın özgünlüğünü pekiştirirken, aynı zamanda alandaki boşluğu görünür kılmayı da hedeflemektedir.

Kentsel Hayatın Parçalı Haritası: Antik Roma'da Mekân ve Deneyim

M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasında kozmopolit Roma şehrinde yaşayanların çoğu için Roma deneyimi şaşırtıcı derecede yereldir; hayatlarının çoğu şehrin diğer bölgeleriyle sınırlı temas halinde olan belirli bir mahallede veya bölgede geçmiştir. Bu mahalleler (vicus sistemi), Roma'daki Augustus dönemi kentsel reformlarının ve şehir yönetimi pratiklerinin temelini oluşturmakta ve Romalı şehir tarihçilerinin giderek daha fazla dikkatini çeken mahallelerdir (Lott, 2004). İmparatorluk idaresi, bu mahalleleri yalnızca yaşam alanı olarak değil, aynı zamanda kontrol ve gözetim birimleri olarak da düzenlemiştir. Her mahallede günlük ihtiyaçların çoğunu karşılayan konutlar, hamamlar, pazarlar, türbe mezarlar ve diğer kentsel yapılar bulunmaktadır. Bu durum, temizlik, güvenlik, dini ritüellerin organizasyonu gibi kentsel hizmetlerin yerel düzeyde yönetilmesini zorunlu kılmıştır (Robinson, 1992). Roma'nın yoksul mahalleleri, kapılarının önünde gelişen, hızla değişen megakentin daha büyük dünyasına dair yalnızca sınırlı bir algıya sahiptir (Lott, 2004).

Sosyal statü ve meslekleri nedeniyle belli bir mahalleye daha az bağlı olan diğer sakinler için şehir deneyimi, hareketle şekillenmektedir. Bu hareketlilik, yalnızca bireysel bir doğuş değil, aynı zamanda kentsel düzenin sürdürülebilirliği için yönetsel bir meseledir

(Wallace-Hadrill, 2022). Horatius'un yaşadığı dönemde Augustus; Martialis'in döneminde Vespasianus, Titus ve Domitianus Roma şehrinin hızlı bir fiziksel dönüşümünü sağlayacak kentsel reformlar yapmışlardır. Bu reformlar, hem imparatorların şehir üzerindeki siyasi otoritelerinin bir yansıması hem de şehir planlamasının merkeziyetçi bir yönetim anlayışıyla yürütüldüğünü göstermektedir. İki yergi şairi de karmaşık ve çoğu zaman birbiriyle çelişen taleplerle dolu bu hızlı değişimin canlı bir resmini sunmaktadırlar. Kentsel dokuların hızlı bir şekilde inşa edilmesi, günlük yaşamın kalıplaşmış, ritüelleştirilmiş hareketlerini gizlemektedir. Bu hareketler, Romalı bireyi sürekli olarak şehrin belirli kesimlerinden geçen düzenli rotalar boyunca gerçekleşmektedir. Burada ulaşım düzeni, yol bakımı, kamusal alanların kullanımına dair kurallar gibi konular doğrudan şehir yönetiminin sorumluluk alanına girmektedir. Romalı birey, mesleğinin ihtiyaçları ve sosyallik talepleri tarafından şekillendirilen iyi bilinen rotalarda gününü geçirmektedir. Bu yollar, belirli anıtlar ve kentsel özellikler tarafından şekillendirilmiş, referanslarını ve anlamlarını şehrin özelliklerinden almışlardır. Tüm bu faaliyetlerin nihai ürünü, binlerce farklı şehir sakininin özel ihtiyaçları ve deneyimlerinden doğan binlerce bireyselleştirilmiş kısmi şehrin yaratılması olmuştur (Mouritsen, 1997).

Şairlerin Roma'sı ile bir zanaatkârın veya esnafın yaşadığı Roma çok farklı olabilmektedir. Bu farklılık, aynı zamanda şehir yönetiminin farklı toplumsal sınıflara hitap etme biçimlerinin eşitsizliğini de göstermektedir. İmparatorluk, elitlere gösterişli anıtlar ve forumlarla hizmet sunarken, alt sınıflar için su dağıtımı, hububat tahsisi, kamu güvenliği gibi daha çok temel kentsel işlevlerin idaresine odaklanmıştır (Garnsey & Saller, 1987). Şehirlerde yaşayan veya yaşamış olan çoğu insanın, kentsel deneyimlerini daha kalıcı bir edebi biçimde yansıtmak veya ifade etmek için çok az zamanı vardır. Bu durum, bir bakıma şehir yönetiminin gündelik hayatta görünmezliğini, yalnızca sorunlar ortaya çıktığında fark edilir hale geldiğini göstermektedir. Elbette bu antik Roma için de geçerlidir. Yaygın düşüncenin aksine, antik Romalıların çoğu yemek için çalışmak zorundadır. Çünkü kamu bağışları, bırakın küçük lüksleri, yaşamdaki gereklilikleri bile karşılamamaktadır ve nispeten az sayıda kişi, büyük ve küçük hayır kurumlarına güvenmektedir. Dolayısıyla şehrin sürdürülebilirliği, yalnızca imparatorluk bağışlarıyla değil, aynı zamanda yerel örgütlenmeler, *collegialar* ve mahalle düzeyindeki kendi kendini yöneten yapılar ile sağlanmıştır (Morley, 1996). Antik Roma'nın hayatta kalan edebi anlatımlarında ise bu durum abartılı bir biçimde sunulmaktadır.

Romalı edebiyatçılar kentsel çevreyi keşfetme konusunda diğer insanlara nispeten daha büyük bir özgürlüğe ve esnekliğe sahip olmuşlardır. Şairler günlük yaşamlarını şehri dolaşmaya ayırmışlardır. Heykeltıraşlar ve ressamlar gibi diğer sanatçı arkadaşlarının aksine, zanaatlarının engelleri nedeniyle belirli yerlere bağlı değildirler. Roma'nın sokaklarında dolaşarak ve anıtlarını inceleyerek onu yakından tanıyabilmişlerdir. Ancak burada bile alışkanlık, ilgi, sosyal sınıf, edebi amaçlar ve kullanılan edebi tür çok farklı şehir imajları sunmaktadır. Bu çeşitlilik, şehir yönetiminin bütünsel bir Roma resmi kurmakta zorlandığını, farklı toplumsal kesimlere farklı şehir deneyimleri sunduğunu kanıtlamaktadır. Horatius'un yarattığı Roma, Martialis'in oluşturduğundan oldukça farklıdır. Bunların ikisi de hem kurgu hem de gerçektir ama aynı zamanda Roma'nın kısmi bir resmini sunmaktadırlar.

Roma'nın kentsel deneyiminin çeşitli yönlerini kullanan iki antik Romalı gezgin yazarın şehir şairleri olarak pek çok ortak noktası da vardır. İki de şehrin adamlarını, önemli yerel ailelerin çocuklarıdır, gençliklerinde Roma'ya gelmişler ve yetişkin yaşamlarının ço-

ğunu orada geçirmişlerdir. Her ikisi de bir Romalıyı seçkin kılacak şehir siyasetinden, idari faaliyetlerden ve hukuki kariyerlerden kaçınmış ve bu nedenle yazmayı asıl faaliyet haline getirmenin getirdiği özgürlük ve esnekliğe sahip olmuşlardır (Günther, 2103; Sullivan, 2009). Bununla birlikte, yazarlar olarak hayatta kalabilmek için, çoğu zaman yorucu bir himaye bulma arayışına ve Martialıs örneğinde belirli bir düzeyde yazdıklarını pazarlamaya girişmek zorunda kalmışlardır. Horatius'un ilgisinin odak noktası Maecenas ve Augustus saraylarına sağladığı erişimdir. Martialıs'in himaye arayışları daha karmaşıktır çünkü sarayda üst düzey temasları yoktur ve desteğinin büyük kısmını Roma seçkinleri arasında başka yerlerde aramak zorunda kalmıştır (Günther, 2103; Sullivan, 2009). Ancak her iki şair de bir zanaatkârın, esnafın, iş adamının, imparatorluk yetkilisinin ve hatta senato seçkinlerinin herhangi bir üyesinin rutin zaman ve mekân kısıtlamalarıyla yüzleşmemiştir.

İki şair de fiziksel yüzü hızla değişen bir Roma'ya gelmiştir. Horatius, M.Ö. 50'li yıllarda geldiği Roma'da büyük fiziksel ve toplumsal zıtlıkların olduğu bir şehir bulmuştur. O yıllarda kentsel doku birçok bakımdan çökmektedir. Kamu binalarının çoğu, Helenistik doğudaki büyük şehirlerdekiyle karşılaştırıldığında perişan görünmektedir. Yine de Yunan dünyasında yüzyıllardır süren fetih savaşları, Roma şehrini büyük sanat eserleriyle ışıl ışıl hale getirmiştir. Geç Cumhuriyet döneminin kodamanları şehri yenilemeye başlamışlardır. M.Ö. 57'de, Pompey devasa tiyatro kompleksini inşa ettirmiş, Julius Caesar ise daha da iddialı değişiklikler planlamıştır (Cary, 1937). M.Ö. 39'dan itibaren Horatius, soylu Maecenas'ın çevresinin yakın bir üyesidir ve Augustus'un şehri yeniden şekillendirme planlarından haberdardır. Horatius'un M.Ö. 35 civarında yayınlanan hicivlerin ilkinden itibaren edebi ürünleri, Augustus şehirciliğinin döneminin çoğunu kapsamaktadır. Horatius M.Ö. 8'de öldüğünde Cumhuriyetçi şehrin büyük bir kısmı dönüştürülmüştür (Favro, 2007).

Martialıs'in Roma'sı da hızlı bir fiziksel dönüşüm yaşayan bir şehirdir. Yeni Flavian hanedanının imparatorları, Roma üzerinde kendi izlerini bırakmanın ve bunu kamu binaları yoluyla yapmanın önemli olduğunu düşünmektedirler. Vespasianus ve Titus, Neroncu imgelere dolu şehrin yüzünü değiştirmeye çalışmaktadırlar. Bu inşaat patlaması, Domitianus'un şehri anıtsal binalarla donatmayı dini bir görev olarak gören ve otokratik bir imparatorluk vizyonuyla birleştiren inşaat programıyla doruğa ulaşmıştır (Fredrick, 2002). Martialıs, şiirlerinin çoğunu Titus ve Domitianus'un hükümdarlıkları döneminde üretmiştir. Epigramların dikkatli bir şekilde okunması, Martialıs'in hiçbir zaman Horatius'un Maecenas aracılığıyla sahip olduğu imparatorluk iç çevrelerine erişim seviyesine sahip olmadığını göstermektedir. Yine de sarayda bağlantıları vardır, imparatorluk çevrelerinde olup bitenleri duymaktadır ve şehirde meydana gelen çarpıcı değişimlere engel olamamaktadır. Horatius ve Martialıs'in eserleri, yalnızca bireysel bir Roma anlatısı değil, aynı zamanda şehrin yönetim, planlama ve idari dönüşümlerine dair dolaylı bir tanıklık olarak da okunabilir. Augustus'un "Urbs Roma"yı merkezileştirme çabaları ile Domitianus'un otokratik inşaa programları arasındaki fark, yalnızca estetik bir dönüşüm değil, aynı zamanda şehir yönetiminde farklı siyasi vizyonların mekâna yansımalarıdır.

Şehir ile Kır Arasında: Horatius'un Şehir Yönetimi Üzerine İmgeleri

Horatius, şiirinde Roma kentsel çevresini fiziksel ortama yapılan sınırlı sayıda göndermelerle kullanmıştır. Bununla birlikte, canlı şehir imgeleriyle pekâlâ süslenebilecek olan hiciv gibi türlerin kullanılmasına rağmen bunların renk ve özgüllükten yoksun olması oldukça şaşırtıcıdır. Yergiler 1.9'da Via Sacra'da (Kutsal Yol) sıkıcı bir adamla karşılaşması ya

da 1.8'de anlattığı Esquiline'deki cadı sığınağına yaptığı ziyaret gibi bazı canlı, iyi bilinen pasajlara rağmen Horatius Martialıs'de bulunandan çok daha az canlı ve renkli bir şehir havası sunmaktadır.

Martialıs'in aksine Horatius'u şehirde yaşayan biri olarak bulmak zordur. Onun Roma şehri referanslarının büyük bir kısmı, Capitoline Tepesi'nden başlayarak en önemli dini mekânlardan bazılarına uzanan antik Roma'nın ana caddesi Via Sacra boyunca kurulmuş foruma yoğunlaşmaktadır. Yergiler'inde (1.6.113-114)¹ yaptığı açıklamaları kabul edersek, orada oldukça fazla zaman geçirmiştir. Bu alan, yalnızca dini ve toplumsal hayatın değil, aynı zamanda hukuk davaları, siyasi toplantılar, ticari anlaşmalar gibi şehir yönetimi işlevlerinin merkezlerinden biri olarak işlev görmektedir (Ward-Perkins, 1981).

Horatius şiirlerinde sıklıkla kırsal yaşamı övmektedir çünkü ticaretle uğraşmaktan uzak, babasının çiftliğinde kendi öküzleriyle çiftçilik yapan, böylece forumdan ve güçlü vatandaşların kibrinden kaçabilmiş (Beyitler, 2.1-8)² olmayı ancak kırsal yaşam sağlamaktadır. Bu referans, Via Sacra'nın etrafında zarif evlerin inşa edildiği Cumhuriyet'in son zamanlarını hatırlatmaktadır. Horatius'un kırsal yaşama öyküden gelenekçi şiirlerinden, siyasi iktidarın toplumsal dengeleri hızla dönüştürmesine rağmen Cicero'nun Cumhuriyetçi ideallerini karakterize eden Palatine'den Forum'a kadar olan fiziksel hareket kalıplarının (Vasaly, 1993) hala varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Burada aslında kentsel yönetimin sosyal sınıflar arasında yarattığı gerilimler de sezilmektedir. Forumun ticari ve hukuki rolleri Horatius'un Mektuplar'ında canlılığını korumaktadır. Hamisi Maecenas'a yazdığı şiirde kırdan şehre geri dönmemesinin sebebi olarak forumun toplumsal görevlerinin ve hukuki tartışmalarının ateşini yükseltip onu hasta ettiğini belirtmektedir (Mektuplar, 1.7.1-8).³ Bu faaliyetler Horatius'un şiirinde Janus Tapınağı⁴ (Yergiler, 2.3.18-20)⁵, Puteal Libonis⁶ (Yergiler, 2.6.35)⁷ ve Marsyas heykeli⁸ (Yergiler, 1.6)⁹ yakınında yoğunlaşmıştır. Bu mekânlara, Roma şehir yönetiminin en önemli kamusal odak noktalarıdır: Janus tapınağı ticaretin açılış-kapanış sembolüdür; Puteal Libonis mahkeme davalarıyla, Marsyas heykeli ise halkın özgürlük talepleriyle ilişkilendirilmiştir (Richardson, 1992). Hukuki faaliyetler onun söy-

¹ Gerçek asalet üzerine yazdığı bu satirinde Horatius, hamisi Maecenas'a şöyle seslenmektedir: "Böylece, ey seçkin senatör, senden ve binlerce başkasından daha rahat yaşıyorum. Hayalim nereye götürürse götürsün, tek başıma geziniyorum. Sebzelerin ve ekmeğın fiyatını soruyorum; akşamları sık sık hileli sirk ve forumda dolaşıyorum. Falcılara dinliyorum; sonra da pirasa, bezelye ve böreklerden oluşan yemeğim için evime dönüyorum."

² "Ne mutlu o kimseye ki, ölümlülerin kadim bir ırkı gibi, işten uzak, her türlü borç ve çıkardan uzak atalarının tarlalarında kendi öküzleriyle çalışır, bir askerın sert savaşından heyecanlanmaz, öfkeli denizden korkmaz ve forumdan ve daha güçlü vatandaşların kibirli kapılarından kaçınır."

³ "Kırda sadece bir hafta kalacağıma söz vermiştim. Yalan söyledim, bütün Ağustos'u burada geçirdim... Forum'un önemsiz işleri ve azim gerektiren gereksiz sorumluluklar ateşli hastalık nöbetlerimi tetikliyor."

⁴ Janus'un tapınağı Forum'un kuzey tarafında, Argiletum adı verilen caddenin girişinde duruyordu. Roma'nın bankacılık işlerinin merkezi olan bu cadde, burada tapınaktan sonra "Janus" olarak adlandırılıyordu.

⁵ "Tüm varlıklarım Janus'un borsasında battığından ve işimi mahvettiğinden beri başkaları için iş yaptım.."

⁶ Puteal Libonis (Libo'nun Puteal'i), Antik Roma'da Forum Romanum'da bulunan bir yapıydı. Puteal, insanların düşmesini önlemek için bir kuyu açıklığının üstüne yerleştirilen, yuvarlak veya bazen kare şeklindeki klasik bir kuyu başıydı.

⁷ "Roscius, onunla yarın saat yediden önce kuyu başında buluşman için sana yalvarıyor. Katipler sana yalvarıyor, Quintus..."

⁸ Satır Marsyas'ın bir heykeli Forum'da praetor mahkemesinin yakınında duruyordu.

⁹ "Sonra dinlenmeye çekiliyorum; sabah kalkıp Marsyas'ın heykelini ziyaret etmem gerektiği konusunda hiç kaygılanmadan..."

leminin önemli bir parçasıdır (Yergiler, 1.9.35-42).¹⁰ Damasippus'la olan diyalogda Horatius, iş adamını başarısız olduğu Janus tapınağından Pons Fabricius'a¹¹ intihar noktasına götürür (Yergiler, 2.3.18-19).¹² Bu anlatım, bireysel trajedilerin bile şehirdeki hukuki-idari mekânlarla bağlantılı kurgulandığını gösterir.

Bir zamanlar foruma hâkim olan siyasi faaliyetlerden ve bu kentsel alan ile anıtlarının karmaşık tarihsel çağrışımlarından, Cicero'nun büyük bir hitabet etkisi ile kullandığı çağrışımlardan çok az bahsedilmektedir (Vasaly, 1993). Marsyas heykeli dışında, forum alanındaki tarihi anıtların hiçbiri anılmamaktadır. Horatius, Kasideler 3.5'te Regulus'un Kartaca'ya doğru yola çıkışı gibi önemli bir tarihi olayı tasvir ederken bile hiçbir fiziksel ortam hissi vermemektedir. Kasidede Kartaca'nın topografyası hakkında Roma'nınkinden daha fazlası anlatılmaktadır (Witke, 1983). Horatius'un zamanında Cumhuriyet geçmişi çağrıştıran pek çok kitabe ve heykelin varlığı sadece Kasideler 4.8.13-14'teki satırlarda ima edilmektedir.¹³ Bu sınırlı tanımlayıcı çerçeve içerisinde Horatius, Roma'daki ana caddenin çeşitli işlevlerini tasvir etmektedir. Dördüncü Kasidesi'nde geçen zengin ama soylu olmayan birini üç metrelik yolda caka satarak geçit töreni yapmasını eleştirmektedir.¹⁴ Bu pasajlar, Horatius'un azat edilmiş bir adamın oğlu statüsüyle yaşadığı karmaşık ve çoğu zaman rahatsız edici diyalogla ironik bir şekilde bağlantılı olan sivri bir göndermedir. Bu aynı zamanda sosyal hiyerarşinin kentsel mekânda nasıl düzenlendiğine ve şehir yönetiminin sınıfsal temsillerle nasıl ilişkili olduğuna işaret eder.

Yelpazenin diğer ucunda, tutsak alınan Cermen kabilelerinden birinin zincirlerle götürüldüğü imparatorluk zaferi vardır (Kasideler, 4.2).¹⁵ Burada da şehir yönetiminin imparatorluk politikalarının mekânda nasıl sahnelendiği görülmektedir. Üçüncü bir pasajda, iş ve ölüm birbirine karışmaktadır (Yergiler 1.6.42-43).¹⁶ Forum, cenaze törenlerinin odak noktası olarak Mektuplar'ında yeniden ortaya çıkmaktadır (Mektuplar, 2.2.74).¹⁷ Roma'nın kamu sağlığı ve mekânsal düzenlemeler açısından yönetsel sorunlarına işaret eden ölüm ve şehrin bu keşimi, en canlı biçimde Esquiline'deki büyüclük etkinliklerinin tasvirlerinde görülür. Yergiler 8.23-50 arasında anlatılan bu tasvirlerde, Esquiline'deki mezarlarda büyüclük yapan kadınların eylemleri anlatılmakta ve Roma'nın eski ve yoksul kesiminin, özellikle de puticuli (yoksullar ve köleler için toplu mezarlar) olarak bilinen alanların (Heller, 1932), şehrin büyüyen zenginleşmesine rağmen yozlaşmanın ve kenarda kalmışlığın mekânı olarak algılanışını çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir.

¹⁰ Küstah bir adamın gevezeliğinden dolayı çektiği sıkıntıları anlattığı yergisinde adamı başından savma çabalarını Horatius şöyle dile getirmektedir: "Günün dörtte biri geçmişti, Vesta'nın tapınağına gelmiştik ve mahkemeye gitmemesi durumunda davasını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. 'Beni seviyorsan,' dedi, 'biraz buraya gel.' 'Ölürüm! Dayanamam, medeni kanunları da birazcık olsun bilmem, ayrıca acelem var, nereye gittiğimi biliyorsun.' dedim. 'Ne yapacağımı bilemiyorum,' dedi; 'sizi mi terk edeceğim, yoksa davamı mı?' 'Beni,' dedim yalvararak. 'Bunu yapmayacağım,' dedi ve beni takip etmeye başladı.."

¹¹ Roma şehrinde bulunan en eski köprüdür. MÖ 62'de inşa edilmiş olup Tiber Nehri'nin üzerinde bulunmaktadır.

¹² "Çünkü işim başarısız olduktan sonra başımı kapatıp kendimi nehre atmak istedim."

¹³ Burada "Ölümden sonra ruhun ve yaşamın değerli liderlere geri dönmelerini sağlayan mermer levhalara oyulmuş kamuya açık kayıtlar"dan söz edilmektedir.

¹⁴ "Zenginliğin gururuyla caka satıyor olsan da, servetin senin soyunu değiştirmiyor. Görmüyor musun? Üç metre genişliğinde Via Sacra'da bir uçtan bir uca geçit töreni yapıyorsunuz, yoldan geçenlerin yüzlerine nasıl dizginsiz bir öfke yayılıyor?"

¹⁵ "Siz daha geniş bir şair, Sezar'ın, hak edilmiş defnelerle süslenmiş olarak, azgın Sygambri'yi (tutsak alınan Cermen kabile) Kutsal Yol boyunca yöneteceği şarkısını söyleyeceksiniz.

¹⁶ "Forum'da iki yüz (ticaret) arabası ve üç büyük cenaze birbiriyle karşılaşıncı.."

¹⁷ "Sağ kalanların hüznü, cenaze arabalarıyla boğuşuyor."

Horatius'ta dini faaliyetler de sınırlı ilgi görmektedir. En canlı pasajlardan biri karşımıza Kasideler 3.6.1-5'te çıkmaktadır.¹⁸ Bu, onun Roma töreninin sonsuzluğuna ilişkin meşhur çağrışımıyla birleştirilebilir (Kasideler, 3.30.8-9).¹⁹ Vesta ve Capitolium'un Roma geleneğini ve sonsuzluğunu simgeleyen başka standart çağrışimleri da bulunmaktadır ancak eski, yeni veya restore edilmiş dini yapıların veya törenlerin tanımlanmasında karşımıza çok az şey çıkmaktadır. Bu sessizlik, Livius'un (4.20.7) Augustus'un M.Ö. 20'li yılların başında başlattığı bir program olan eskiyen tapınakların restorasyonuna yaptığı vurguyla tezat oluşturmaktadır. Halbuki tarihçi Livius, Augustus'tan tüm tapınakların kurucusu ve yenileyicisi şeklinde bahsetmektedir.²⁰ Burada dikkat çekici olan nokta, Horatius'un dini yapılara dair sessizliği, Augustus'un şehir yönetimi anlayışında merkezi bir politika olan tapınak restorasyonu ve dini mekânların yeniden düzenlenmesine dair edebi bir yankının eksikliğidir. Augustus'un programı yalnızca mimari değil, aynı zamanda kentsel yönetimin dinsel alanlar üzerinden kamusal hayatı yeniden şekillendirmesidir (Zanker, 1988). Horatius'un bu konudaki sükunluğu, onun daha bireysel ve kırsal odaklı bir şehir algısını ortaya koymaktadır.

Augustus programının bir diğer merkezi olan tiyatro dünyası da aynı derecede ihmal edilmiştir. Augustus tiyatrolar inşa ettirmiş, tiyatro performanslarını teşvik etmiş ve tiyatro ortamını toplumsal düzene ilişkin görüşlerini pekiştirmek için kullanmıştır (Zanker, 1988). Ancak bu tiyatrolar, yalnızca eğlence mekânı değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve statü ayırımının şehir yönetimince kontrol edildiği mekânlar olmasına rağmen Horatius'un şiirlerinde nadiren görülür. Bir örnekte, Kasideler 1.20'de Maecenas tiyatroya girdiğinde onu karşılayan alkışları anlatır.²¹ Horatius tiyatroyu tanımlamaz ancak Vatikan Dağı'na yaptığı referanstan, bunun Pompey Tiyatrosu olduğu anlaşılmaktadır (Nisbet & Hubbard, 1970). Diğer bir örnek, özgür bir adamın atlı sınıfı için ayrılmış sıralara oturma çabasıyla ilgilidir (Beyitler, 4.15-20)²² ve bu, doğrudan Augustus'un statüye göre oturma düzeni politikasıyla (lex Iulia theatralis) bağlantılıdır. Böylece tiyatrolar, Roma'da hem bir sosyal kontrol aracı hem de şehir yönetiminin mekânsal politikalarının uygulandığı alanlar olarak karşımıza çıkar.

Palatine tepesi, geç Cumhuriyet dünyasında ve yeni Augustus düzeninde özel bir rol oynamıştır. Yeni Augustus ideolojisinin fiziksel çevrede oluşturduğu değişikliklerin yansıdığı ilk bölgelerden biri Palatine tepesidir. Bu, Augustus ve Apollon Tapınağı'na odaklanan inşaat programında görülebilir (Zanker, 1988). Burada Palatine, yalnızca bir imparatorluk ikametgâhı değil, aynı zamanda merkezîyetçi şehir yönetiminin sembolik odağı hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Horatius'un Palatine'e yaptığı atıflar sayıca sınırlıdır ve doğa-

¹⁸ “Ey Romalılar! Tanrıların yıkılan türbelerini ve kara dumanla kirlenen heykellerini onarıncaya kadar atalarınızın başarısızlıklarının bedelini haksız yere ödeyeceksiniz.”

¹⁹ “Bir Vesta rahibi sessizce Capitolium'a (Jüpiter, Juno ve Minerva tanrılarına adanmış antik Roma tapınağı) tırmamırken ben her zaman bütün tazeliğimle büyüyeceğim.”

²⁰ “Tüm tapınakların kurucusu ve onarıcılarında Augustus Sezar, yıllar içinde harap olmuş Jüpiter Feretrius tapınağını yeniden inşa ettirdi (Livy, 4.20.7).”

²¹ “Tiyatroda bu kadar alkışlandığınızda, muhteşem savaşçı Maecenas, babanız Tiber'in kıyıları, Vatikan Dağı'nın şakacı yankısıyla birlikte, benim de bir Yunan şişesinde mühürlü olarak sakladığım mütevazı kâselerden ucuz Sabine şarabını içeceksiniz.”

²² Ve büyük adam, Otho'nun hükmünü hiçe sayarak, atlı sınıfının ön sırasında oturuyor! Eğer bu bir asker tribünü olacaksa, korsanlara ve köle sürülerine karşı bu kadar keskin pruvalı, bu kadar ağır savaş gemisi göndermenin ne anlamı var?

sı gereği geneldir. Augustus'a yazdığı Çağların Şarkısı ilahisinde Palatine'den geçici olarak bahsetmesi (Carmen Saeculare, 65-66)²³ ve imparatorların Apollon tapınağı bölgesinde geliştirmekte olduğu yeni kütüphaneye dikkat çeken (Mektuplar, 1.3.17)²⁴ satırı bunun göstergeleridir. Bu kütüphane de yalnızca kültürel bir kurum değil, imparatorluk bilgi yönetiminin ve şehir kültür politikalarının parçasıdır.

Bu iktidar merkezlerinin dışındaki şehir yaşamı da aynı şekilde ihmal edilmektedir. Horatius'un kentsel yaşam ve toplum hakkındaki en çağrıştırmacı pasajı Yergiler 2.3'te yer alır. Burada bir bireyin mirasını almasının, kapısında inatçı mal ve hizmet sağlayıcılarından oluşan bir kalabalığın ortaya çıkmasına nasıl yol açtığını anlatmaktadır.²⁵ Bu sahne, bireysel servet ve mirasın yalnızca özel hayatın değil, aynı zamanda şehir yönetiminin ekonomi, patronaj ilişkileri ve kentsel düzen üzerindeki etkilerinin bir yansımasıdır. Çünkü Roma'da mülk ve miras, yalnızca ailevi değil, aynı zamanda kamusal ve hukuki denetime tabi kentsel olgulardır (Saller, 1994).

Horatius'un yukarıdaki ve Yergiler 2.6.23-59'da geçen pasajları²⁶ şairin şehrin hareketli, karmaşık yaşamını iyi bir şiirsel etki için kullanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, Horatius bu fırsatı nadiren değerlendirmektedir. Martialıs ve diğer erken dönem İmparatorluk şairleri tarafından iyi bilinen Roma'nın geniş ve kalabalık mahallesi Subura'dan yalnızca geçici olarak bahsedilirken (Beyitler, 5),²⁷ Roma'nın Sezar tarafından yaptırılan meşhur iki parkı olan Horti Caesaris'ten (Sezar'ın Bahçeleri) tek bir not alınmıştır (Yergiler, 1.9.18).²⁸

Horatius'un Roma'ya ve onun toplumsal açıdan daha az seçkin sakinlerine yönelik pek çok genel eleştirisi vardır. "Kötü bir halk" (Kasideler, 2.4.17-18), "cahil aylak takımı" (Kasideler, 3.1.1), "tanrısız kalabalıklar" (Yergiler, 2.3.228) gibi terimler, geç Cumhuriyet döneminin aşırılıklarından korkan ihtiyatlı bir Epikürcü'nün kişiliğine uymaktadır. Soylu hamisinden, kutsanmış Roma'nın dumanına, zenginliğine ve gürültüsüne hayran kalmayı bırakmasını istemektedir (Kasideler, 3.29.11-12).²⁹ Roma, yozlaşmış köylüyü kendi eğlencesine (ludi), mahalle hamamlarına (balnea), zafer taklarına (fornices) ve şarap barlarına (popinae) çekmektedir (Mektuplar, 1.14.15,21). Onun Roma şehrinin kendisine büyük bir itirazı vardır ancak bu itirazda ileride göreceğimiz gibi Martialıs'ın spesifik göndermelerinden hiçbirisi yoktur. Bu noktada, Horatius'un şiirlerinde öne çıkan eleştiriler, yalnızca bireysel hoşnutsuzluk değil, aynı zamanda şehir yönetiminin kentsel nüfusu kontrol etme zorluklarının da

²³ "Palatine sunaklarını tercih ederse, Roma'nın gücünü ve Latium'un talihini artırır."

²⁴ "Palatine'deki Apollon'un kabul ettiği yazılar..."

²⁵ "Bu adam, bin talantlık mirasını alır almaz, balıkçıların, manavların, kümes hayvan satıcılarının, parfümcülerin, Toskana Caddesi'ndeki aşağılık kalabalığın, açıcıların ve asalakların, tüm pazarın ve Velabrum'un buraya gelmesi gerektiğine karar verdi. Ertesi sabah ona kalabalıklar halinde geldiler. Bir pezevenk sözcülüğü yaptı: 'Evde ne varsa, inanın bana, hizmetinizdedir.' dedi."

²⁶ Bu pasajlarda kalabalığı yararak şehrin sokaklarından geçişinden, bir kabadayının ona küfredişinden, şehirde dönen ticaretle ilgili hukuk davalarından, şehirde sır saklamanın olanaksızlığından, gladyatör müsabakalarından, vs. bahsedilmektedir. Sonunda Horatius, bu önemsiz şeylerden kaçarak gününü dua ederek geçirdiğini belirtmektedir.

²⁷ "Bırakın Subura'nın köpekleri yaşlı zinacıya havlasın."

²⁸ "Tanımadığınız bir adamı ziyaret etmek istiyorum. Tiber'in çok uzağında, Sezar'ın bahçelerinin yakınında hasta yatıyor."

²⁹ "Zenginliğin titizliğini ve o yüce bulutlara tırmanma çabalarını unutun, gelişen Roma'nın dumanına, zenginliğine ve gürültüsüne bu kadar hayran kalmayı bırakın."

yansımasıdır. Roma gibi aşırı yoğun bir metropolde, Subura gibi mahalleler ya da popinae (Roma barları) gibi mekânlar, kamusal düzen ve ahlak politikalarının sınındığı alanlardır. Augustus'un şehir yönetimi, bu tür mekânları görmezden gelmemiş; tam tersine, ahlaki yasalar ve mimari projelerle onları kontrol etmeye çalışmıştır (Edwards, 1993). Horatius'un edebi sessizliği, aslında bu yönetsel çabanın şiirsel bir karşılığını bulmadığını gösterir.

Horatius'un şiirlerinde şehrin üç bölgesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlar şehrin kamusal merkezi Campus Martius, Tiber nehri ve Esquiline tepesidir. Bunların üçü de eski Cumhuriyetçi Roma şehir yaşamının sivil kalbidir ve yeni ortaya çıkan Augustus şehrinin propagandacı ve anıtsal özelliklerini taşımaktadırlar. Özellikle Campus Martius, geç Cumhuriyet ve Augustus dönemlerinde büyük bir dönüşüm geçirmiştir. M.Ö. 55'te Pompey Tiyatrosu ve M.Ö. 54'te vatandaşların oy kullanmak için bir araya geldiği Saepta Julia güney kesiminde inşa edilmiştir (Sauron, 1987). M.Ö. 29'da General Titus Statilius Taurus, Campus Martius bölgesinde Roma'nın ilk halka açık taş amfiteyatrosunu inşa ettirmiştir. M.Ö. 20'li yılların sonlarında Agrippa Hamamları inşaat halindedir (Richardson, 1982). M.Ö. 28 ile 23 yılları arasında Campus Martius'un kuzeyinde, ağaçları ve yürüyüş yollarıyla birlikte Augustus'un Mozolesi karmaşık siyasi propaganda programının bir parçası olarak peyderpey halka açılmıştır (Zanker, 1988).

Horatius'un yaşadığı dönemde Campus Martius'un geniş bir inşaat alanı olmalıdır. Strabon (5.3.8) bu bina projelerini bölgenin doğal güzellikleriyle birlikte anlatırken,³⁰ Vergilius (Aeneid, 6.872-874) bile yeni Mozole'yi övmektedir.³¹ Horatius'ta bu inşaat faaliyetlerinin hiçbirinden bahsedilmemiştir. Campus Martius, ilk şiirlerinde (tahminen M.Ö. 35) at yarışlarının mekanı olarak anılır (Yergiler, 1.1).³² Daha sonraki yıllarda yazılan Kasideler 3.7.25-26'da da görüldüğü üzere Horatius'un Campusa ilgisi at yarışlarından öteye gidememiştir.³³ Kasideler 4.1.37-40'ta Horatius, Campus Martius'un yapılı çevresinden çok doğal çimenlerine vurgu yapmaktadır.³⁴ Bu tercih, Horatius'un Campus Martius'u bir kentsel dönüşüm ve imparatorluk propagandası alanı olarak değil, daha çok doğal çimenleriyle kırsal bir imajı hatırlatan bir boşluk olarak gördüğünü düşündürmektedir. Başka yerlerde, örneğin Yergiler 1.6.126'da³⁵ ve 2.6.49'da³⁶ bölgedeki top oyunlarına odaklanmaktadır. Oysa Augustus yönetimi burayı sistematik olarak kamusal eğlence, askeri anıtsallık ve gençliğin disipline edilmesi için dönüştürmektedir (Zanker, 1988). Nitekim Kasideler 1.8.5-6'da Augustus'un yeniden düzenlediği iuventus kurumuna bir gönderme yapılır;³⁷ bu da Horatius'un şiirlerinde nadiren de olsa şehir yönetimiyle Augustus ideolojisi arasındaki bağı sezdirildiğini göstermektedir.

³⁰ Strabon, Campus Martius'ta bulunan yapılı çevre unsurlarını sıralar ve "bunların, doğanın güzelliklerine sanatın güzelliklerini de ekleyen Campus Martius'ta görülebileceğini (Strabo, 5.3.8)" söyler.

³¹ "Ah, Campus Martius nasıl da muhteşem şehri kahramanlarla dolduracak?...Tiber'in... Mezarlıktaki yeni inşa edilmiş mozolenin yanından akarak geçtiğini göreceksiniz!"

³² "Doğa size sorunsuz akrabalar verdiğinde, eğer onların sevgisini tutmaya ve korumaya çalışırsanız, bu, Campusa'ta 'dizginlere itaat ederek' yarışmak için bir eşeği eğitmek kadar sonuçsuz bir çaba kaybı olur."

³³ "Campus Martius'un topraklarında atını kontrol etmekte hiç kimse onun kadar iyi olmasa da..."

³⁴ "Şimdi Campus Martius'un çimenleri arasında, sular boyunca hızlı adımlarla seni takip ediyorum."

³⁵ "Campus'tan ve top oyunundan uzak duruyorum."

³⁶ "Maçları izledi mi ya da Campus'ta Maecenas'la top oynadı mı?"

³⁷ "Lydia, bütün tanrılar adına sana yalvarıyorum, neden Sýbaris'i aşkla mahvolmaya zorluyorsun, o toz ve ısı taşıyan güneşli Campus Martius'tan neden uzak duruyor? Neden süvari arkadaşlarının arasında ata binmiyor?"

Tiber Nehri, Horatius'un şiirlerinde birkaç kez karşımıza çıkar. En ünlü pasaj Kasideler 1.2.13-16'daki pasajdır.³⁸ Bu satırlar, şehrin en saygıdeğer tapınakları olan Regia'yı ve Vesta Tapınağı'nı tehdit eden bir doğa olayını; nehrin taşmasını anlatmaktadır. Bu, yalnızca bir doğa betimi değil, aynı zamanda Roma'nın dini ve siyasi merkezlerinin ne kadar kırılğan olduğunu hatırlatan bir şehir yönetimi sorunudur. Çünkü Tiber'in taşkınları, Roma'da alt-yapı, su yönetimi ve kamusal güvenlik gibi kentsel idarenin en kritik meselelerinden biridir. Bununla birlikte, Horatius'un nehre ilişkin diğer referansları daha yumuşak ve oldukça kırsaldır. Onun gözünde Tiber yüzmeye ilişkilendirilmiş, hatta Campus Martius'taki atletik aktivitelerle eşleştirilmiş bir yerdir. Ancak sahili teknelerle dolu olan ve yaklaşık bir milyon insanın çöpüyle kirlenen deresiyle Horatius zamanındaki Tiber'i (Scobie, 1986) cennet gibi bir yüzme havuzu olarak düşünmek zordur. Burada da şairin bilinçli bir tercihi söz konusudur: Horatius, nehrin şehir içi yönetim sorunlarını görmezden gelerek onu pastoral bir kaçış mekânı gibi betimlemektedir.

Esquiline tepesini ele alışı çok daha farklıdır. Horatius'un gençliğinde burası, yüksek statüdeki ölülerin devasa mezarlarının, yoksulların cesetlerinin atıldığı açık çukurlarla karıştığı ürkütücü bir yerdir (Scobie, 1986). Horatius, Maecenas'in bölgeyi temizlediğini, çukurları doldurduğunu ve bölgeyi keyif verici bahçelere dönüştürdüğünü, kendisinin de burada yürümekten keyif aldığı belirtmektedir (Yergiler, 1.8.10-15).³⁹ Bu dönüşüm, yalnızca estetik bir değişim değil, aynı zamanda şehir yönetiminin kentsel sağlık ve çevre düzenleme kapasitesinin bir göstergesidir. Esquiline'deki mezar çukurlarının kapatılması, halk sağlığını tehdit eden bir alanın yeniden düzenlenmesi ve Augustus'un şehir güzelleştirme politikasının erken örneklerinden biri olarak görülebilir. Ne var ki bölgenin korkunç geçmişi, Horatius'un daha fazla ilgisini çekmiştir (Beyitler, 5.99-100).⁴⁰ Burası, cadıların korkunç zanaatlarını uygulamak için ihtiyaç duyduğu malzemeleri bulduğu alandır. Horatius bu tuhaf bölgeye birkaç kez geri döner ve orada gerçekleşen etkinliklerin ayrıntılı tanımlarını verir (Beyitler, 5.17-21).⁴¹ Hele Yergiler, 1.8.23-50 bölümü Esquiline cadılarını tüm canlılığıyla tasvir etmektedir. Epikürçü şairde, pek çok ölen Romalının kalıntılarının üzerinde yürürken hava aldığı Esquiline, hayaletli niteliğini hala korumaktadır. Büyücülük sahneleri, cesetlerin atıldığı çukurlar ve korkutucu imgeler Esquiline'i bir kentsel korku mekânı olarak öne çıkarmaktadır. Bu durum, kentsel dönüşümün resmi anlatısıyla, toplumsal bellekte yaşanan eski imgeler arasındaki gerilimi göstermektedir.

Maecenas Bahçeleri'nden söz edilmesi, Horatius ve Roma hakkında benzersiz bir gerçeğin altını çizmektedir. Horatius, ortaya çıkan Augustus düzeninin pek çok yönünü desteklemekteydi; fakat şiirlerinde geç Cumhuriyetçi Roma'nın ya da erken imparatorluk Roma'sının inşaat faaliyetlerini (Pompey Tiyatrosu, Saepa Julia, Sezar Forumu, Augustus Mozolesi) neredeyse hiç anmaz. Bu sessizlik, onun şehir yönetimi politikalarına ideolojik

³⁸ "Sarı Tiber'in, Numa'nın sarayını ve Vesta tapınağını devirmek için sularını Toskana kıyısından çılgınca geri çevirdiğini gördük."

³⁹ "Maecenas'in yeni Bahçeleri... Bir zamanlar köleler, arkadaşlarının cesetleri için para ödüyorlardı. Dar hücrelerinden atılıp ucuz bir kutuda buraya getiriliyorlardı. Burası, bir sürü yoksulun ortak mezarlığıydı... Artık daha sağlıklı bir Esquiline'de yaşayabilirsiniz... Burada dolaşan her zamanki hırsızlar ve vahşi yaratıklar değil."

⁴⁰ "Ve sonra Esquiline'in kurtları ve kuşları, gömülmemiş uzuvlarını dağıtacak."

⁴¹ "Mezarlardan sökülmüş yabancı incir ağaçları, cenaze Selvileri, gece çığlık atan baykuşların tüyleri ve yumurtaları sipariş ediliyor buradan. Hepsine iğrenç kurbağaların kanına bulanmış, lolchos ve Iberia'nın bereketli şifalı otlarıyla."

bir mesafe koyduğunu düşündürür. Halbuki Maecenas'la olan dostluğu ona Augustus'un inşaat programı ve bunun ideolojik önemi hakkında fikir vermesi nedeniyle bilgi eksikliği yaşamamıştır.

Horatius'un şiirinde anıtsal Roma şehrini neden görmezden geldiğine ilişkin açıklamalar büyük ölçüde spekülatiftir (Farre, 1977). Onun kişiliğinde elbette güçlü, genel bir şehir karşıtı unsur bulunmaktadır. Kendisi de sempatisinin büyük ölçüde taşra faresinden yana olduğunu ifade etmektedir (Yergiler, 2.6.77-115).⁴² Horatius, çeşitli kaynaklardan ve deneyimlerden canlı görüntüler çıkarabilen son derece esnek bir şairdir. Dileseydi bize Roma şehrine dair harika tasvirler sunabilirdi. Ancak bu sessizlik aynı zamanda, M.Ö. 1. yüzyıl Roma'sının hızla değişen siyasi ve kentsel ideolojisinin şair için başa çıkılması zor bir alan olduğunu da gösterir. Augustus'un kentsel propaganda araçlarıyla yoğrulan başkente dair şiirsel bir tasvir yapmak, Horatius için belki de hem politik açıdan riskli hem de duygusal olarak yorucuydu. Dolayısıyla Horatius'un Roma'yı görmezden gelişi, yalnızca bireysel bir tercih değil, dönemin şehir yönetimi ve ideolojik ortamının da bir yansımasıdır.

Gündelik Hayattan İmparatorluk İdeolojisine: Martialis'in Roma'sı

Martialis'te, özellikle Epigramlar'da Roma'nın tasvirleri daha çok sayıda ve ayrıntılıdır. Martialis'in şiirinin odak noktası, sakini olduğu Quirinal'den başlayan ve onu şehrin çeşitli iş ve eğlence yerlerine götüren günlük yaşamının rutinleridir. Bu gündelik hareketlilik, Roma'nın şehir yönetiminde ulaşım akslarının, mahallelerin ve kamusal mekânların nasıl organize edildiğini de dolaylı biçimde yansıtır. Edebi sanatının peşinde koşmak, bitmiş eserlerinin yayılması ve hayatını bir yazar olarak sürdürmek için gerekli himaye kaynaklarının sağlanma ihtiyacı onu, Aventine'deki bir haminin evi (Epigramlar, 10.56),⁴³ Argiletum'daki kitap tezgâhları (Epigramlar, 1.117)⁴⁴ ve imparatorluk yetkililerinin Palatine'deki konutları (Epigramlar, 1.70)⁴⁵ da dâhil olmak üzere şehrin her yerine götürmüş gözükmektedir. Bu pasajlar, imparatorluk merkezleri ile alt düzey ticari merkezlerin nasıl aynı kentsel ağ içinde birleştiğini göstermektedir. Kentsel yaşamın getirdiği yüklerle ilişkin bazı basmakalıp homurdanmalara rağmen (Epigramlar, 12.18)⁴⁶, Martialis'in Epigramlar'ındaki şehir tanımlamaları, M.S. 1. yüzyılın sonlarındaki kentsel deneyimin çeşitliliği ve karmaşıklığından keyifli pasajlar sunmaktadır. Epigramların kısa, özlü biçimi ayrıntılı açıklamaya izin vermiyor olsa da şair, bir yer ve o yerde etkileşimde bulunan kişiler duygusu yaratmak için elindeki tüm imkânları kullanmıştır. Bu, aynı zamanda Roma şehir yönetiminin en önemli işlevlerinden biri olan kamusal mekânlarda toplumsal etkileşimi düzenleme faaliyetini de gözler önüne sermektedir.

⁴² Horatius, burada Ezop masallarından biri olan "Şehir Faresi ve Kır Faresi" anlatısını kullanır ve şehir yaşamını kırsaldaki yaşamla karşılaştıran şiirini bu masalla bitirir. Horatius, zenginliği, ticari veya dünyevi başarıyı reddettiğini burada yineler ve kırsal yemeklerin sağlığını ve zevkini tercih eder.

⁴³ "Bütün gün senin işini göreyim istiyorsun, Gallus, üç dört kez uzanayım Aventium'una."

⁴⁴ "Sana daha yakın düşecek bir yer soruyorsun. Argiletum 'dan geçiyorsundur sık sık: Sezar Forum'unun karşısına gelen bir işyeri vardır hani kapısı silme yazı, adlarını okursun bütün ozanların bir çırpıda baştan sona. Oradan iste beni. Atractus, sen daha ağzını açmadan birinci ya da ikinci sergenden çıkarır bir Martialis verir eline senin."

⁴⁵ "Geçeceksin eski Vesta'yı, kızoglankızlar evine yakın Castor tapınağını; yöneleceksin oradan kutsal yokuştan saygı uyandıran Palatium'a, yüce önderin imgesinden ışıkların saçıldığı yere."

⁴⁶ "Durup dinlenmeden dolaşırken, İuvenalis, sen belki, bağırlı-çağrılı Subura'da, ya Diana sultanın tepesinde taban teperken, togan savrulurken kan ter içinde..."

Günlük gezileri onu Roma'nın Aventine, Trastevere ve Porta Capena gibi uzak köşelerine götürse de, bazı bölgelere özel ilgi vardır. Şehrin neredeyse her yerine giderken geçmesi gereken Quirinal ve Subura şiiirlerine çok sık konu olmuştur. Sosyal gündeminde ise Campus Martius'un zevkleri baskındır. Yaşadığı dönemin Campus'u, pek çok tiyatrosu, hamamı ve sütunları olan, Flavian imparatorlarının elinde tamamen geliştirilerek son halini alan Campus Martius'dur (Fredrick, 2002). Buradaki imparatorluk inşaat programları, şehrin fiziksel yapısının devlet eliyle nasıl şekillendiğini ve dolayısıyla kamusal düzenin yönetim-sel kontrol altında tutulduğunu ortaya koymaktadır. Campus Martius'un merkezi bir sosyal etkileşim olarak önemi, Martialis'in çalışmalarındaki tüm topografik referansların çoğunun burada yer almasından anlaşılmaktadır. Bu da burasının Martialis'in kendine özgü ilham verici ihtiyaçları için verimli bir alan olduğu kadar, şehir yönetiminin sosyal hayatı yönlendirme araçlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Halka açık hamamlar, Martialis'in sosyal ve cinsel dünyası için özellikle önemlidir. Sık kullanılan hamamlar, Campus Martius'taki çok popüler yeni ve aşırı iyi ısıtılmış Neron hamamları, o dönemde oldukça eski moda kalmış Agrippa Hamamları, daha az çekici olsa da daha yeni olan Kolezyum yakınındaki Titus hamamlarından tutun da Roma'daki günlük yaşam rutininin çok önemli bir parçası haline gelen daha küçük mahalle banyolarına (balnea) kadar çeşitlilik göstermektedir (Epigramlar, 2.14, 48; 3.25; 10.48, 51; 12.83).⁴⁷ Her hamamın kendine özgü bir ambiyansı ve fiziksel özellikleri vardır. Böylece her hamam kendine özgü bir alt toplumu cezbetmektedir (Fagan, 1999). Martialis, ustaca dokunuşlarla hem yerleri hem de bu hamam alt kültürünü yaşayan insanları ölümsüzleştirmiştir. Bu çeşitlilik, şehir yönetiminin kamusal sağlık, hijyen ve toplumsal sınıflar arasındaki etkileşimi düzenleme işlevleri ile doğrudan ilişkilidir. Hamamlar, Roma şehir yönetiminin hem beden politikası hem de sosyal denetim açısından kullandığı başlıca araçlardan biridir.

Roma'nın ve özellikle Campus Martius'un revakları (portikolar), Martialis'in sosyal yaşamı açısından hamamlarla hemen hemen aynı öneme sahiptir. Portikolar Roma'da o dönemde dahi uzun bir mimari tarihe sahiptir. Pratik, ticari yapılardan başlayarak mimari görünüm merkezlerine ve görsel sanatlar galerilerine dönüşmüşlerdir. Bu dönüşüm, şehir yönetiminin kamusal alanları hem ekonomik hem de ideolojik işlevlere hizmet edecek şekilde planlama becerisini ortaya koymaktadır. Martialis'te revakların bir kısmı bahçeler ve heykel koleksiyonları içeren müstakil yapılar iken, diğerleri tapınaklar veya tiyatrolarla ilişkilendirilmiştir (Richardson, 1992). Porticus Argonautarum ve Porticus Europae gibi isimler (Epigramlar, 2.14; 3.20; 7.32; 11.1),⁴⁸ ünlü sanat eserleriyle süslenmiş mimari kompleksleri tanımlamaktadır. Revaklar aylaklardan oluşan topluluklarıyla ünlüdür. Her birinin kendine özgü fiziksel ve sosyal nitelikleri vardır (Propertius, 2.32). Yaklaşık 140 yıllık Pompey Portiko'su, şehrin hızla değişen bu bölümünde epeyce eski kalmıştır (Epigramlar, 11.47.3).⁴⁹ Martialis'in yaşadığı yerin yakınındaki Quirinal'de bulunan Quirinus

⁴⁷ Bir örnek olarak 2. Epigramın 14. şiiiri verilebilir: "Ne Fortunatus'un ne Faustus'un yunaklarını hor görür ne Gryllus'un göz gözü görmez yılanma yerlerini ne Lupus'un yel saklayan Aeolia'sını. Nitekim yılanır, yılanır, yılanır yunaklarda."

⁴⁸ "Europa'nın revakına koşuyor... İsis tapınağının revaklarında mı geziniyor, yoksa Argonotların kuşatılmış alanını mı?... boğanın Sido'lu kızın aşkıyla yanıp tutuştuğu yere (Porticus Europae'ye) koşarsınız... Quirinius revağından sonra sırayla Pompeius, Europa, Argonautorum revaklarında..."

⁴⁹ "Neden aylak aylak dolaşır Pompeius revakının gölgeliklerinde?"

Tapınağı revağı ise, edebiyatçı aylaklardan oluşan farklı bir grubun uğrak yeridir (Epigramlar, 11.1).⁵⁰ Portikolar, Roma kentsel yönetiminin “kamusal boş zaman”ı organize etme, toplumsal sınıfları görünür kıılma ve kamusal mekân estetiğini düzenleme politikalarının bir parçası olarak değerlendirilmelidir (Richardson, 1992). Böylece bu mekânlar, şehrin toplumsal organizasyonunda kamusal kontrol, estetik düzen ve toplumsal hiyerarşi bağlamında işlev görmektedir.

Tiyatrolar geleneksel olarak etkinliklerin düzenlenmesi işine yaramaktadır. Tiyatrolar, şehir yönetiminin kitleleri bir araya getirme, toplumsal gerilimleri yatıştırma ve statü farklarını görünür biçimde düzenleme araçları olarak işlev görmektedir. Domitian yakın zamanda Augustus'un sosyo-politik statüye dayalı oturma sistemini yeniden canlandırmış ve güçlendirmiştir (Beacham, 1999). Martialıs, şiirinde M.S. 1. yüzyılda bazı grupların, özellikle de azatlıların sosyal ve ekonomik hareketliliğinden ortaya çıkan statü uyumsuzluklarını işlemiştir. Martialıs, Domitianus'un M.Ö. 90'da kabul edilen silahaltında olmayan tüm İtalyanlara vatandaşlık verilmesini öngören bir yasa olan Lex Julia'yı yeniden canlandırmasının (Beard, 2018) ardından yaşanan kargaşayı epigramlarının beşinci kitabında kaydetmektedir. Burada, tiyatro mübâşirlerinin fedai rolünü üstlendiği ve yanlış konumdaki statü arayanları -çoğunlukla komik zorluklarla- ön sıralardan kovduğu bir dizi şiir (Epigramlar, 5.8, 5.14, 5.23, 5.25, 5.27, 5.35, 5.38, 5.41 ve 6.9) bulunmaktadır.⁵¹ Dolayısıyla tiyatrolar, yalnızca kültürel etkinlik alanları değil, aynı zamanda şehir yönetiminin sosyal düzeni sahne üzerinde yeniden kurduğu ve meşrulaştırdığı kamusal mekânlardır.

Roma'nın geleneksel siyasi kamusal alanları, Martialıs'in kentsel anlatı şiirlerinde sosyalleşme mekânlarından daha az yer bulmuştur. Hem Cumhuriyet dönemi hem de İmparatorluk forumları, hukuki faaliyetlerin yoğun görüldüğü yerlerdir (Epigramlar, 2.64; 3.38; 5.20; 7.64).⁵² Cumhuriyet forumu, başka bir yere yapılacak bir gezide ara istasyon olması dışında çok az ilgi görmüştür. Vesta ve Castor tapınakları faaliyet merkezleri olarak değil, topografik referans noktaları olarak belirtilen tek anıtlardır.⁵³ Eski Cumhuriyet forumundan geçen Via Sacra'dan yalnızca iki kez bahsedilmiştir (Epigramlar, 2.62, 12.5).⁵⁴

⁵⁰ “Nereye, kitabım, ince ketenden bir tatil elbisenle bu kadar rahat nereye gidiyorsun? Parthenius'u görmeye mi? Kesinlikle. Öyleyse git ve açılmadan geri dön; çünkü o kitap okumaz, yalnızca anıtları okur; ilham perilerine ayıracak zamanı yoktur, zaten kendisinininkine ayıracak zamanı da yok. Yoksa daha önemsiz ellere düştüğünde kendini yeterince mutlu mu sayıyorsun? Quirinius Tapınağı Portiko'suna yönel, buraya yakındır. Pompeius'un ki de az aylak içermez hani.”

⁵¹ Bir örnek olarak 5. Epigram'ın 8. şiirinden bir pasajda Martialıs şöyle demektedir: “...mor cüppeli, gururla ve kendini beğenmiş bir ses tonuyla övünüyor: 'Sonunda daha rahat oturabiliriz; şövalyeliğin saygınlığı artık geri geldi; kalabalık tarafından baskı altına alınmıyoruz veya kirletilmiyoruz.' Leitus kibirli mor cübbelerine yerlerini değiştirmelerinin emrettiğinde bu ve bunun gibi sözler bu sonradan görmenin söylediği sözlerdi.”

⁵² “...bütün forumlar dava kaynıyorsa...”, “...Söyle bakalım. Savunmanlık edeceğim, diyorsun, Cicero'dan bile güzel konuşacağım, kimse boy ölçüşemez benimle üç forum'da...”, “Olanak verilse bana, sevgili Martialıs,... ne asık yüzülü insanların duruşmalarını, ne Forum'un iç karartan olaylarını, ne kurum kurum kurulan maskelerini bildirdik...”, “Bütün kent in en tanınmış berberiyken eskiden, atlı olup çıktın hanımının cömertliğiyle, kapağı attın Sicilya kentlerine, Aetna topraklarına, Cinnamus, forumda canını sıcakcak davalardan kaçarak.”

⁵³ Epigramlar 1.70'te Martialıs, Palatine'de yaşayan Proculus'a bir kitap gönderir. Vesta ve Castor ile Pollux tapınakları, yol boyunca önemli noktalar olarak anılır. Vesta Tapınağı, 7.73'te bir kez daha önemli bir nokta olarak ortaya çıkar ve 9.3'te şair, Domitianus'un yapıyı restore ettiğini belirtir. Forumların hukuki ve referans işlevlerinin dışında, iki şiir öne çıkar. İlk olarak, 7.97'de, yeni kitabı Roma'ya ulaştığında şiirleriyle çalkalanacak birkaç yer arasında forumları sıralar ve 8.44'te, üçüncü ve beşinci saatler arasında “üçlü forumlara” sık sık uğrayan, zengin ve güçlü olanlara yaltaklanarak kendini yoran hırslı bir Titullus anlatısı bulunmaktadır.

⁵⁴ “Elinde yalnızca yüz bin sestersin vardı Milichus ve bunlar Leda'yı Via Sacra'dan kurtarmak için harcandı...”, “Siz, kısa bir süre önce Pyрге kıyılarında doğru yol alan şiirlerim, Via Sacra'dan gidin: artık tozlu değil.”

Açıkça görülmektedir ki artık Roma'nın en önemli caddesi olarak Via Sacra, Cumhuriyet veya Augustus döneminde sahip olduğu statüye sahip değildir. Bu durum, kentsel mekânın yönetiminde önceliklerin değiştiğini, geleneksel siyasi merkezlerin yerini daha çok sosyal, ekonomik ve eğlence odaklı kamusal alanların aldığını göstermektedir. Eski forumun dışında, Campus Martius'un kenarında yer alan ve bir zamanlar seçim işlevleri için kullanılan Saepta Julia ise lüks malların satıldığı bir pazar haline gelmiştir (Epigramlar, 2.57; 9.59; 10.80; 10.87; 12,74).⁵⁵ Bu dönüşüm, şehir yönetiminin mekânları yeniden işlevlendirerek (adaptive reuse) kentsel ihtiyaçlara ve toplumsal taleplere cevap verme biçimlerinden biridir.

Martialis'in şiirlerinde şehrin içindeki dini faaliyetlerden pek bahsedilmez. Bu Martialis'in seküler kişiliğinden kaynaklanabilir (Howell, 1980). Şiirlerindeki dini yapıları gönderme yapan referanslar Roma'nın gürültülerine yaptıkları katkılardan ve tapınaklarının bir randevu yeri olarak oynadığı rolden dolayı ortaya çıkmaktadır (Fitzgerald, 2008). Tapınaklara yapılan referansların çoğu, yerlerinin bilinmesinden kaynaklanan bir tarif aracı olması veya bunların dinlenme ve görevlendirme yeri olarak kullanılmasıyla ilgilidir (Epigramlar, 1.70; 2.74; 3.20).⁵⁶ Capitoline'deki Jüpiter tapınağının restorasyonu, Martialis'e Domitianus'u yüceltme fırsatını sağlamıştır (Epigramlar, 6.4, 9.3).⁵⁷ Genellikle Martialis'e atfedilen dalkavuk tavrı göz önüne alındığında, bu referanslar nispeten sınırlıdır ve epigramların karmaşık Roma kentsel yaşamında kaybolmuştur. Yine de bu satırlar dini yapıların, şehir yönetiminin kamusal alanı ideolojik semboller aracılığıyla kontrol etme, aynı zamanda toplumsal buluşma ve yönlendirme mekânları yaratma araçları olarak işlev görmesine işaret etmektedir.

Yeni inşa edilen yapılar arasında Maritalis'in asıl övgüsü Flavian hanedanının üç üyesinin de sırayla katkıda bulunduğu, çağın tanımlayıcı yapısı ve imparatorluk rejiminin en iddialı ifadesi olan Flavian Amfitiyatrosu'nadır. Martialis'in açılış epigramı, daha sonra Kolezyum olarak adlandırılan Flavian Amfitiyatrosu'nun dünya çapında mimari şaheser olarak kut-sallaştırmaktadır. Kendi dünyasındaki çeşitli kültürlerden birçok yapıyı sıralayarak, bunların övünülecek bir tarafı olmadığını, Sezar'ın Amfitiyatrosu önünde boyun eğeceklerini ve tüm yapıtların yerine sadece bunun ünlenmesi gerektiğini belirtmektedir (Epigramata, 1). Amfitiyatro, şehre dair kozmopolit ideallerin şekillenmiş bir ifadesidir. Burada Neron'un özel saray alanının kamusal bir eğlence alanına dönüştürülmesi, şehir yönetiminin kamusal

⁵⁵ 10. Epigram'ın 80. şiiri güzel bir örnektir: "Hiçkırığa hiçkırığa ağlar Eros, bakıp gördükçe benekli benekli değerli taştan kupalarını ya da köleleri, bayağı iyi cins, limon ağacından yapılmış masaları, derin derin inler, iç geçirir zavallı, satın alamamaktan Saepta'yı tümüyle, eve götürmemekten..."

⁵⁶ "Kadim Vesta'nın ve Vestallerin evinin yakınındaki Castor tapınağını geçeceksiniz." "Regulus (hakim) yüksekteki tapınağa gönderdiği zaman sakalı kesildikten sonra samğı..." "Veya oradan geçtiyse İsis tapınağının revaklarında mı geziniyor, yoksa Argonotların kuşatılmış alanını mı arşınlıyor?"

⁵⁷ "Yüce censor, prenslerin prensi, her ne kadar Roma sana bu kadar çok zafer, yeni ya da yeniden inşa edilmiş bu kadar çok tapınak, bu kadar çok gösteri, bu kadar çok tanrı, bu kadar çok kent için borçlu olsa da, sana daha da büyük bir borcu var: sen onun iffetisin..." "Eğer sen, Ey Sezar, bir alacaklının haklarını üstlenseydin ve tanrılara ve cennete verdiğin her şeyin ödenmesini talep etseydin, Olympus'ta büyük bir müzayede yapılacak olsaydı ve tanrılar sahip oldukları her şeyi satmak zorunda kalsalardı iflas ederlerdi ve tanrılarının babası çok küçük bir temettüyle seninle uzlaşmak zorunda kalırdı. Capitolum'daki tapınak için sana ne ödeyebilir ki?"

mekânı halkın kolektif kimliği etrafında yeniden düzenleme gücünü göstermektedir. Eskiden yoksulların evlerini çalan Neron'un sarayı ve göleti bulunurken şu anda halkın tadını çıkardığı ve Roma'nın asıl kimliğini bulduğu amfiteyatrosu bulunmaktadır (Epigrammata, 2). Sezar'ın şehri artık ayrı ayrı halkların yaşadığı, farklı dillerin konuşulduğu fakat ülkenin babası dendiğinde birleştiği kozmopolit bir şehirdir (Epigrammata, 3). Böylece Kolezyum, hem şehir planlamasında hem de imparatorluk ideolojisinde bir kentsel entegrasyon ve siyasi meşruiyet aracına dönüşmektedir.

Palatine'e ve kentsel mekânı yeniden şekillendiren yeni saraya yapılan göndermeler de şaşırtıcı derecede sınırlıdır. Saray ve Palatine Tepesi'ne yapılan atıflar, Domitianus'a veya genel olarak imparatorluğa atıf olarak durmaktadır (Epigramlar, 4.78; 8.39; 9.91)⁵⁸. Tarihsel olarak Martialis'in on dört kitabı arasında en yaranmacı ününe sahip olan dokuzuncu kitap, saraya ve imparatorluğa referansları açısından aslan payını içermektedir. Epigramlarından biri ironik bir şekilde tepenin geçmişini aristokrasinin kibriyle ilişkilendirir ve bunu Domitianus'un sarayı ve hükümdarlığıyla karşılaştırır (Epigramlar, 9.79).⁵⁹ Palatine'deki saray kompleksi, kentsel mekânın imparatorluk merkeziliği doğrultusunda yeniden örgütlenmesinin en çarpıcı örneklerinden biri olarak sunulur; bu da şehir yönetiminin politik hiyerarşiyi mekânsal düzenlemelerle görünür kılma stratejisine işaret eder.

Martialis'in şehir yaşamına ilişkin anlatımlarını içeren her biri bir olaya dayalı şiirleri, çok büyük ölçekte farklı türlerden türetilmiş öğelerin kozmopolit bir birikimini temsil etmektedir (Rimell, 2008). Martialis'in kozmopolit yemek menüsü,⁶⁰ on dördüncü kitabı Apophoreta'daki hediye nesnelere muazzam birikimi; yiyecek, tüketim maddeleri ve sanat eserleri listeleri,⁶¹ bir dünya şehri ve hatta kozmik bir kapsamı ifade etmektedir. Roma şehri her durumda bu tür kozmopolit gösterilerin merkezidir. Bu kozmopolitlik, şehir yönetiminin Roma'yı yalnızca siyasi bir merkez olarak değil, aynı zamanda imparatorluk kimliğini ve kültürel çeşitliliği yansıtan bir dünya şehri olarak kurgulama stratejisini ortaya koymaktadır. Martialis, Apophoreta'daki sanat objeleri (altından oyulmuş heykelticikler,

⁵⁸ "Halkın ileri gelenleriyle selamlaşmak için günde on kez kutsal tepedeki saraya çıkıyorsunuz." "Daha önce Palatine masasının ziyafetlerine ve gösterişli eğlencelerine kimse çağırılmazdı." "Eğer iki haberci beni farklı göklerde yemek yemeye davet etselerdi, biri Sezar'ın, diğeri Jüpiter'in göklerinde, yıldızlar daha yakın, saray daha uzak olsa bile şu cevabı verirdim: Şimşek'in konduğu olmayı tercih edecek başkasını ara; benim kendi Jüpiter'im beni dünyada alıkoyuyor."

⁵⁹ "Sizin hükümdarlığınızdan önce Roma, imparatorlara hizmet eden kalabalıktan ve sarayın kibrinden nefret ediyordu; ama artık sana ait olan her şeye olan sevgimiz öyle derin ki, herkes kendi ailesinin bakımını ikinci planda tutuyor. Saraylılarınızın huyları o kadar tatlı ki, bize karşı o kadar düşünceliler ki, o kadar sessiz bir iyi duygu sergiliyorlar ki, tavırlarında o kadar tevazu var ki. Gerçekten de Sezar'ın hiçbir hizmetkârı (güçlü bir sarayın etkisi böyledir) kendi karakterini taşımaz; ancak efendisinin karakterini taşır."

⁶⁰ Epigramların "Konuklara Armağanlar" başlıklı on üçüncü kitabında yer alan yiyeceklerin listesi şu şekildedir: Arpa bulamacı, ballı şarap, kabuklu bakla, Clusium bulamaçları, tatlı şıra, Nil mercimeği, işçi yemeği pazı, marul, Tarentum pırasası, Aricia pırasası, Amiternum şalgamı, Ravenna dikenli, Chios incirleri, Attica balı, Cybele'nin yemişleri, Suriye incirleri, Şam eriği, Luna peyniri, Vestin peyniri, Velabrum peyniri, Trebula peynirleri, Lucania sosisleri, Picenum ezme zeytinleri, Hispania uskumrusu sosu, Aetolia yabandomuzu, Nomentum narları, Picenum ekmeçleri, Menapia pastırması, Mısır baklası, İonia turaçları, Knidos güvercinleri, Pannonia catta kuşları, Phasis sülünleri, Sicilya müreni, Baiae istiridyesi, Murica karidesi, İskenderiye barbunu, Venetia sazani, Euganei levreği, Venafrum zeytinyağı, Sicilya petek balları, Girit şarabı, Vienna çamsakızlı şarabı ve çeşitli Roma imparatorluk kentlerinden gelen şaraplar.

⁶¹ Libya fildişinden tahtalar, Vitellius yazı levhaları, Chatti köpüğü, Mattiacum sabunu, Makedonya şapkası, Korint şamdanı, Bergama tırmıkları, Yunan güherçilesi, Moritanya akçağacından masa...

sümbül resmi, mermer Hermaphroditus, Danae resmi, Germen maskesi, gümüş Minerva... sekansında (Epigramlar, 14.170-182), Flavian hanedanının yarattığı Roma için kendi metin müzesini oluşturmuştur. Martialis'in epigramlarının temel amaçlarından biri, Roma'nın bütünlüğünü kuşatmaktır: İmparatorluk sarayından Subura sokak yaşamına kadar her tür kişi ve nesne, şairin Roma'sında yan yana durmaktadır (Rimell, 2008; Richardson, 1992). Bu çeşitlilik, kentsel yönetişimin farklı toplumsal katmanları tek bir çatı altında toplama, yani kamusal birlik yaratma çabasıyla da paralellik taşımaktadır.

Martialis'in şiirlerinde, şehir yaşamında Roma'nın gerçekten engin, kirletici düzensizliğini ve sapkınlığını temsil edecek şekilde bir erotizm sunulmuştur. Martialis'in erotik Roma'sının sert kenarları ve rahatsız edici sürprizleri vardır.⁶² Üstelik Martialis'in Roma'sının sakinleri, uğraşlarında daha az tekdüzedir ve çoğu durumda, beyefendi-aşğın zarif, estetik ihmalkârlığından yoksundur: şehir, amansız avcılarının mekânıdır (Epigramlar, 1.90-115; 2.53; 3.33-76; 6.16-66; 9.59-90; 10.87; 11.16-45; 11.67-78; 12.38-58). Bu şiirlerinde Roma'nın erotik ve sosyal ilişkiler ağı, şehir yönetiminin kontrol etmekte zorlandığı gayri-resmî toplumsal pratiklerin şehre damgasını vurduğunu gösterir; bu da kamusal düzen ile özel yaşam arasındaki sınırların sürekli yeniden tanımlanmasına yol açmıştır.

Martialis'in şehir yaşamına düşkün olup olmadığı şiirlerinde ikircikli bir tutum sergilediği için kolayca anlaşılmamaktadır. Bir yandan şehri ve içindeki yaşamı olumlarken bazı şiirlerinde ise şehir karşıtı bir tutum sergilemektedir. Örneğin, şehrin kaynayan kazanında oradan oraya çarpıldığını, kısır bir çaba içinde şehir yaşamının ve koca Roma'nın artık kendisini yıprattığını (Epigramlar, 10.58) söylemektedir. Bir şiirinde ise şehirdeki gürültüden uyumanın mümkün olmadığından yakını ki bu epigram Roma kentsel yaşamını en güzel betimlediği şiirlerinden birini oluşturmaktadır (Epigramlar, 12.57).⁶³ Burada şairin bireysel deneyimi, şehir yönetiminin en büyük sorunlarından biri olan kentsel yoğunluk ve kamusal gürültü problemlerine doğrudan işaret etmektedir. Roma yönetiminin kalabalık, trafik ve gürültü gibi konulara düzenleyici müdahaleleri olsa da (Hartnett, 2017), Martialis'in dizeleri bunların sınırlı başarıya ulaştığını göstermektedir.

Martialis'in şiirleri, Roma sakinleri için imparatorluğun kentsel politikasının amacı olarak gördükleri hedeflerin gerçekleştiğini göstermektedir. Yalnızca Cumhuriyetçi şehrin büyük bir kısmı değiştirilmekle veya marjinalleştirilmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi bir varlık olarak Roma vatandaşı da ortadan kaybolmuştur. Bu dönüşüm, şehir yönetiminin Cumhuriyet dönemi yurttaş odaklı kamusal alan modelinden, imparatorluk döneminin tebaa merkezli ve daha çok bireysel çıkar ile özel yaşamı öne çıkaran bir modeline geçişini yansıtmaktadır. Martialis'in dünyası, bireysel kariyere ve kişisel zevk arayışına adanmış tamamen özel bir dünyadır. Cumhuriyetin ve ona bağlı yerlerin ve yapıların hafızası, artık yükselen bir edebiyat yıldızının bilincine pek müdahale etmemektedir. Tüm yaltaklanmalarına rağmen ilginç bir şekilde, imparatorların yeni propaganda dünyası da pek ilgisini

⁶² Dokuzuncu kitabın altmış yedinci şiiri bu duruma güzel bir örnektir. "Bütün gece benim oldu..." diye başlayan bir kaçamağını paylaşır. Bazen de şiirlerinde yergi oklarını doğrulttuğu kişilerin cinsel yaşamını konu edinir: "Düzdün mü, ayak yolunu boylarsın, Polycharmes. Ya düz olduğünde, ne yaparsın, Polycharmes (Epigramlar, 9.69)."

⁶³ "Sabah öğretmenlerin, gece ekmeççilerin bağırsıkları, gün boyu bakırcıların çekiş sesleri, aylak takasçıların alverleri, İspanyol altın dövücüsünün parlak sopasının gürültüsü, Bellona'nın taşkın kalabalığı, geveze denizciler, dilenci Yahudi çocukları, gözü çapaklı kibrit satıcıları..."

çekmemektedir. Dolayısıyla Martialis'in şiirleri, şehir yönetiminin ideolojik yönlendirmesinden kısmen bağımsız bir şehir deneyimi sunduğu için, Roma şehrinin yönetsel dönüşümüne içeriden bir eleştiri olarak da okunabilir.

Sonuç

Antik Roma'nın şairleri Horatius ve Martialis, şehir yaşamına dair yazdıklarıyla yalnızca dönemin bireysel deneyimlerini ve toplumsal çeşitliliğini aktarmakla kalmamış, aynı zamanda şehir yönetimi üzerine düşünmenin imkânlarını da sunmuşlardır. Her iki şairin Roma'ya dair gözlemleri, şehrin yalnızca fiziksel mekânlardan ibaret olmadığını, aksine, politik kararlarla, toplumsal pratiklerle ve bireysel tercihlerle şekillenen çok boyutlu bir yaşam alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, edebî metinlerin şehir yönetimine dair tarihsel birer belge niteliği taşıdığı söylenebilir. Horatius'un şiirlerinde Roma, çoğu zaman aşırılıkların, hırsların ve yozlaşmanın mekânı olarak resmedilir. Onun idealize ettiği kırsal yaşam, sakinliği ve doğayla uyumu, şehrin kaotik yapısına bir karşıtlık oluşturur. Bu yaklaşım, şehir yönetiminde düzen, ölçülülük ve kamusal yarar gibi ilkelerin önemine işaret eder. Horatius'un şehir eleştirisi, aslında yönetsel bir uyarı niteliği taşır: Şehirler büyüdükçe ve çeşitlendikçe, yalnızca fiziki sorunlarla değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal çürüme tehlikesiyle de karşı karşıya kalabilirler. Bu çerçevede Horatius'un eleştirisi, antik Roma'da şehir yönetiminin sınırlarını aşan, evrensel bir şehircilik problemi-ne işaret eder: İnsan ölçeği ile şehir ölçeği arasındaki dengeyi kurma meselesi.

Martialis'in şiirleri ise Roma'nın çok daha içerden, gündelik ve somut yönlerini görünür kılmaktadır. Onun epigramlarında şehir, hem ihtişamlı bir kozmopolit merkez hem de bireylerin karmaşık ilişkiler ağı içinde sürekli mücadele ettiği bir mekân olarak belirir. Yemeklerden hediyelere, sanat eserlerinden erotik deneyimlere kadar çok farklı öğeleri bir arada sunan Martialis, Roma'nın çeşitliliğini ve renkliliğini öne çıkarır. Ancak bu çeşitlilik, aynı zamanda bir düzensizliğe, tüketim çılgınlığına ve bireysel çıkarların ön plana çıktığı bir toplumsal düzene de işaret eder. Şehrin gürültüsü, kalabalığı, rekabeti ve yoruculuğu onun dizelerinde sürekli vurgulanan unsurlardır. Dolayısıyla Martialis'in gözlemleri, şehir yönetiminin karşı karşıya olduğu yapısal sorunları –nüfus yoğunluğu, kamusal alanların işlevsizliği, sınıfsal eşitsizlikler ve bireysel hazların toplumsal uyumla çatışması– doğrudan gözler önüne serer.

Horatius ve Martialis'in şehir tahayyülleri karşılaştırıldığında, aslında iki farklı yönetim paradigmasının edebî izdüşümlerini görmek mümkündür. Horatius, daha çok idealize edilmiş bir kamusal düzeni savunurken, Martialis, fiili olarak yaşanan karmaşayı kayda geçirir. Bu açıdan Horatius'un Roma'sı, bir "olması gereken şehir" vizyonunu taşırken; Martialis'in Roma'sı, "var olan şehir" in bütün çelişkileriyle birlikte resmedilmesidir. Şehir yönetimi açısından bu ikilik oldukça anlamlıdır: Yöneticilerin bir yandan düzen, ahenk ve ölçülülük gibi idealler doğrultusunda politikalar üretmeleri; diğer yandan da şehrin gündelik gerçekliklerini, yani karmaşasını, çeşitliliğini ve kaçınılmaz çelişkilerini göz ardı etmemeleri gerekir.

Bu karşılaştırmadan çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri, şehrin yalnızca yöneticilerin politikalarıyla değil, aynı zamanda sakinlerinin günlük pratikleriyle de şekillendiğidir. Horatius'un ölçülülük vurgusu, bir tür "top-down" (yukarıdan aşağıya) şehir yönetimini

çağrıştırırken, Martialis'in gündelik gözlemleri, şehrin asıl aktörlerinin sıradan insanlar olduğunu, dolayısıyla şehir yönetiminin "bottom-up" (aşağıdan yukarıya) bir boyut içerdiğini hatırlatır. Günümüz şehir yönetimi tartışmalarına taşındığında, bu ikili bakış açısı oldukça günceldir: Modern şehirler de hem planlayıcıların ve yöneticilerin vizyonu ile hem de şehir sakinlerinin pratikleriyle biçimlenir.

Sonuç olarak, Horatius ve Martialis'in metinleri, Roma'nın yalnızca edebî değil, aynı zamanda kentsel bir laboratuvar olarak da okunabileceğini göstermektedir. Horatius'un ahlaki uyarıları ile Martialis'in ironik ve gerçekçi betimlemeleri, şehir yönetiminde karşılaşılan temel ikilemleri –düzen ile kaos, kamusal yarar ile bireysel çıkar, idealler ile gerçekler– birlikte düşünmemizi sağlar. Antik çağda yazılmış bu şiirlerin, modern şehir yönetimi tartışmalarına da ışık tutması, edebiyatın tarihsel sürekliliğini kanıtlamaktadır. Şehir, yalnızca taş, yol ve bina değildir; aynı zamanda insan deneyimlerinin, politik tercihlerin ve toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı bir mekândır. Horatius'un kırsal huzur arayışı ile Martialis'in kentsel karmaşaya duyduğu hayranlık ve bıkkınlık arasındaki gerilim, bize Roma'nın iki farklı yüzünü ve şehir yönetiminin asırlardır süregelen ikilemlerini hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- Beacham, R. C. (1999). *Spectacle Entertainments of Early Imperial Rome*. New Haven and London: Yale University Press.
- Beard, M. (2018). *SPQR, Antik Roma Tarihi*. İ. Sağlamer (Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Cary, M. (1937). The Municipal Legislation of Julius Caesar. *Journal of Roman Studies*, 27(1), 48-53.
- Edwards, C. (1993). *The Politics of Immorality in Ancient Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fagan, G. G. (1999). *Bathing in Public in the Roman World*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Farre, B. H. (1977). Is Horace Really an 'Urbane' Satirist? *L'Antiquité Classique*, 46(1), 159-172.
- Favro, D. (2007). Making Rome a World City. K. Galinsky (Ed.) *The Cambridge Companion to the Age of Augustus* içinde (s. 234-263). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fitzgerald, W. (2008). *Martial: The World of Epigram*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fredrick, D. (2002). Architecture and Surveillance in Flavian Rome. A. Boyle & W. J. Dominik (Eds.) *Flavian Rome: Culture, Image, Text* içinde (s. 199-227). Leiden, Boston: Brill.
- Garnsey, P. & Saller, R. (1987). *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Günther, H. C. (2013). Horace's Life and Work. H. C. Günther (Ed.) *Brill's Companion to Horace* içinde (s. 1-62). Leiden, Boston: Brill.
- Hartnett, J. (2017). *The Roman Street: Urban Life and Society in Pompeii, Herculaneum, and Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heller, J. L. (1932). Burial Customs of the Romans. *The Classical Weekly*, 25(24), 193-197.
- Horace (1926). *Satires. Epistles. Ars Poetica*. H. Rushton Fairclough (Trans.) Loeb Classical Library 194, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Horace (2004). *Odes and Epodes*. Niall Rudd (Ed. and Trans.) Loeb Classical Library 33. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Horace (2018). *The Odes and Carmen Saeculare of Horace*. John Conington (Trans.). CreateSpace Independent Publishing Platform.

Howell, P. (1980). *A Commentary on Book One of the Epigrams of Martial*. London: The Athlone Press.

Livy (1922). *History of Rome, Volume II: Books 3-4*. B. O. Foster (Trans.). Loeb Classical Library 133. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Lott, J. B. (2004). *The Neighborhoods of Augustan Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martialis, M. V. (2005). *Epigramlar*. G. Varınlıoğlu (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Morley, N. (1996). *Metropolis and Hinterland: The City of Rome and the Italian Economy, 200 BC - AD 200*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mouritsen, H. (1997). Mobility and social change in Italian towns during the principate. H. M. Parkins (Ed.) *Roman Urbanism: Beyond the Consumer City* içinde (s. 57-80). London: Routledge.

Nisbet, R. G. M. & Hubbard, M. (1970). *A Commentary on Horrace: Odes Book I*. London: Oxford University Press.

Propertius (1990). *Elegies*. G. P. Goold (Ed. and Trans.). Loeb Classical Library 18. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Richardson, L. (1992). *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Rimell, V. (2008). *Martial's Rome: Empire and the Ideology of Epigram*. Cambridge: Cambridge University Press.

Robinson, O. F. (1992). *Ancient Rome: City Planning and Administration*. London: Routledge.

Saller, R. P. (1994). *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sauron, G. (1987). Discours symbolique et aménagement de l'espace: L'exemple du Champ de Mars à Rome. *Revue des Études Latines (REL)*, 65, 89-113.

Scobie, A. (1986). Slums, Sanitation, and Mortality in the Roman World. *Klio*, 68(2), 399-433.

Strabo (1903). *The Geography of Strabo*. London: George Bell & Sons.

Sullivan, J. P. (2009). *Martial's Life and Times*. J. P. Sullivan (Ed.) *Martial: The Unexpected Classics* içinde (s. 1-55). Cambridge: Cambridge University Press.

Vasaly, A. (1993). *Representations: Images of the World in Ciceronian Oratory*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Virgil (1916). *Eclogues. Georgics. Aeneid: Books 1-6*. H. Rushton Fairclough (Trans.). Loeb Classical Library 63. Cambridge, MA: Harvard University Press,

Wallace-Hadrill, A. (2022). Ancient Ideals and Modern Interpretations. S. Greaves & A. Wallace-Hadrill (Eds.) *Rome and the Colonial City: Rethinking the Grid* içinde (s.41-60). Oxford: Oxbow Books.

Ward-Perkins, J. B. (1981). *Roman Imperial Architecture*. New Haven and London: Yale university Press.

Witke, C. (1983). *Horace's Roman Odes: a Critical Examination*. Leiden: E.J. Brill.

Zanker, P. (1988). *The Power of Images in the Age of Augustus*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Muhammed KÖSE, Türkiye’de İklim Krizinin Yönetimi: 7552 Sayılı İklim Kanunu 50-79

Necmeddin YÜŞEN-Engin KOÇ, Türkiye ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Üyesi Ülkelerin Filistin Meselesine Yaklaşımları: Neoklasik Realizm Bağlamında Bir Değerlendirme 80-111

Turgay OVALI, Şehir, Şair ve Yönetim: Horatius ve Martialis’in Roma İmgesi Üzerine Bir Karşılaştırma 112-134

JMP

Journal of Medeniyet Politics

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

Muhammed KÖSE, Governing the Climate Crisis in Türkiye: The Climate Law-No.7552 50-79

Necmeddin YÜŞEN-Engin KOÇ, Türkiye and the Gulf Cooperation Council (GCC) Member Countries Approaches to the Palestine Issue: An Assessment within the Context of Neoclassical Realism 80-111

Turgay OVALI, The City, the Poet, and the Administration: A Comparison of Horace’s and Martial’s Image of Rome 112-134

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Kuzey Yerleşke C Blok 7. Kat, Ünalın Mahallesi D-100 Karayolu, Üsküdar/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr